

I.İ.T.İ.A.
EKONOMİ FAKÜLTESİ

TÜRKİYE'DE PLÂNLİ DÖNEMDE
KALKINMA STRATEJİLERİ

(DOKTORA TEZİ)

Ass. Mustafa PİRİLİ

İSTANBUL - 1980

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	I
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA KURAMLARI

1. Kalkınma Kuramlarına Genel Bakış	1
2. Dengeli Kalkınma Kuramları	10
2.1. P.N. Rosenşt ein-Rodan ve Dengeli Kalkınma .	11
2.2. R. Nurkse ve Dengeli Kalkınma	21
2.3. W.A. Lewis ve sınırsız emek arzı ile iktisadi kalkınma	28
2.4. Fei-Ranis modeli	45
3. Dengesiz Kalkınma Kuramları	54
3.1. A.O. Hirschman ve Dengesiz Kalkınma	54
3.2. F. Perroux ve Kalkınma Kutapları Kuramı ...	69
3.2.1. Sürükleyici Birim	73
3.2.2. Kutaplaşmanın Etkileri ve Yığılmadan yararlanmalar	75
3.3.3 Yayılma etkisi	76
3.3.4 Kutuplaşmış Bölge Sorunları	77
4. Yapısal Kamtitatif Yaklaşım	79
4.1. H.B. Chenery'nin Yaklaşımı	79
4.1.1. Birincil İhtisaslaşma	98
4.1.2. Dengeli Kalkınma	100
4.1.3. Endüstriyel İhtisaslaşma	103
4.2. İthal İkamesi	106
4.3. Sektörlerarası Bağıllıkların Ölçülmesi	113

4.3.1. Doğrudan İleriye ve Geriye Bağlılıklar	113
4.3.2. Toplam İleriye ve Geriye Bağlılıklar	114
4.3.3. İleriye ve Geriye Bağlılık Endeksleri	115

İKİNCİ BÖLÜM

PLANLI DÖNEMDE KALKINMA STRATEJİLERİ

5. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	118
5.1. Planın Stratejisi ve Genel Hedefleri	118
5.2. BBYKP'da Yatırım Harcamaları	123
5.3. Sektörlerde Gelişme Hedefleri	128
5.4. BBYKP'da Dış İlişkiler	133
5.5. BBYKP Uygulama Sonuçları	137
6. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	147
6.1. Planın Stratejisi ve Genel Hedefleri	147
6.2. İBYKP'da Yatırım Harcamaları	151
6.3. Sektörlerde Gelişme Hedefleri	152
6.4. İBYKP'da Dış Ekonomik İlişkiler	163
6.5. İBYKP Uygulama Sonuçları	167
7. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	175
7.1. Planın Stratejisi ve Genel Hedefleri	175
7.2. ÜBYKP Döneminde Yatırım Harcamaları	180
7.3. Sektörlerde Gelişme Hedefleri	183
7.4. ÜBYKP'da Dış Ekonomik İlişkiler	190
7.5. ÜBYKP Uygulama Sonuçları	195
8. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	206
8.1. Planın Stratejisi ve Genel Hedefleri	206
8.2. DBYKP'da Yatırım Harcamaları	210
8.3. Sektörlerde Gelişme Hedefleri	213
8.4. DBYKP'da Dış Ekonomik İlişkiler	217

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME

9. Kalkınma Kuramları	225
10. Planlı Dönemde Gelişmeler	235
11. Kalkınma Kuramları Çerçevesinde Planlı Dönemde Gelişmeler	244
12. İthal İkaməsi ve İmalat Sanayi Alt Kesimlerinde Yapısal Bağılıklar	248

YARARLANILAN KAYNAKLAR

GİRİŞ

İkinci dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve siyasal gelişmeler, az gelişmiş ülkeler üzerindeki ilginin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu ilginin temelini bir yandan dünyanın bozulan ekonomik dengesini yeniden kurma çabaları, öbür yandan da siyasal nedenler oluşturmuştur. Bu ilgiyi biri kuramsal, diğeri ise uygulama olmak üzere iki alanda görebilmek mümkündür. Uygulamaya dönük alanda, gelişmiş batılı ülkelerin, az gelişmiş ülkelerin sorunlarını çözme konusundaki etkinlikleri, savaş sonrası dönemde, ülkelerarası ilişkilerden uluslararası kuruluşlar düzeyine çıkmıştır. Kuramsal plandaki çabalar ise genellikle iki amaca yönelmiştir. Bu amaçlardan birincisi az gelişmiş ülke ekonomilerinin kavranması, çözümlenmesi ve bu ülkelerin sorunlarına çözüm bulma; ikincisi ise az gelişmiş ülkelerin hangi nedenlerle batıdaki gelişim çizgisini izleyemediklerinin saptanması olmuştur.

Günümüzde de gerek az gelişmiş ülkelerin varlıklarını ve sorunlarını sürdürüyor olmaları, gerekse kalkınma kuramları arasında genel geçerlik kazanmış, ortak bir paydanın bulunamamış olması konuya olan ilginin varlığını korumasına neden olmuştur. Bununla birlikte, kalkınma kuramlarının ikinci dünya savaşı sonrası döneme oranla günümüzde ulaştıkları aşama oldukça farklıdır. Bu farklılığı yaratan etkenlerin başında önerilmiş kuramların birçoğunun uygulanma olanağı bulunmuş, bu nedenle de bir anlamda geçerliliklerinin denenmiş olması gelmektedir.

Çalışmanın amacı; dengeli, dengesiz ve yapısal kantitatif yaklaşımı içeren kalkınma kuramları çerçevesinde, Türkiye'de planlı dönemde izlenen kalkınma stratejilerinin belirlenmesi ve bu stratejilerin daha çok hangi ku-

ram ya da kuramlar çerçevesine yaklaştığının araştırılmasıdır. Bu araştırma sonucunda ise izlenen stratejiler belirli açılardan eleştirilmiş ve ileriye dönük uygulamalar konusunda öneriler getirilmeğe çalışılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda, çalışma üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, önce kalkınma kuramlarının ilgi alanları, kalkınma ile büyüme arasındaki farklar gibi genel bilgiler anlatılmıştır. Bu bölümde daha sonra dengeli kalkınma kuramları başlığı altında Rodan, Nurkse, Lewis ve Fei-Ranis'in kuramları açıklanmış, Hirschman ve F. Perroux'un kuramları ise dengesiz kalkınma kuramları başlığı altında verilmiştir. Birinci bölümde son olarak yapısal kantitatif yaklaşım adı altında; Chenery'nin kurama, Chenery'nin üzerinde önemle durduğu bir kavram olarak ithal ikamesi ve sektörlerarası bağılılıkların hesaplanması verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye'de planlı dönemde izlenen kalkınma stratejilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 1962-1983 yıllarını kapsayan dönemde izlenen planlar ele alınmış, bu planların genel stratejileri, yatırım, sektör ve dış ekonomik ilişkiler politikaları ve hedefleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca planlı dönemlerdeki uygulamaların başarı düzeylerini belirlemek amacıyla ilk üç plan için uygulama sonuçları verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise genel değerlendirme başlığı altında, ikinci bölümde verilen planlı dönemdeki gelişmelere ilişkin sonuçlar, Birinci bölümde açıklanan kalkınma kuramları çerçevesinde yorumlanmış ve ulaşılan toplu sonuçlar verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA KURAMLARI

1.. Kalkınma kuramlarına Genel bakış

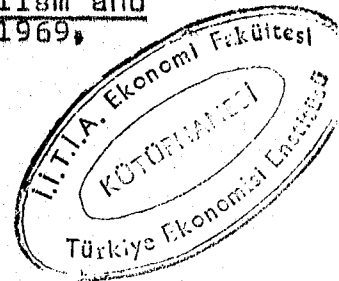
Ekonomi biliminin başlangıcından bu yana, ekonomik büyüme konusu üzerinde sürekli bir ilginin varlığını gözlemlemek mümkündür. Gerek klasik, gerekse daha sonraki ekonomistlerin kuramsal ilgi alanları içinde büyüme konusu yer almıştır. Bu ekonomistlerce ele alınan büyüme kavramı, kuşkusuz günümüzdeki kalkınma kavramından oldukça farklıdır. Özellikle klasik ekonomistler, ekonomik büyümeyi sistemin kendiliğinden ortaya çıkardığı bir olgu olarak ele almışlar, bu olguyu oluşturan ve engelleyen faktörleri incelemeye çalışmışlardır (1).

Bu çerçevenin dışına çıkabilen tek klasik ekonomistin Marx olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Marx, klasik ekonomistlerden farklı bir biçimde gelişme sürecinin dışında kalmış ülkelerin sorunlarıyla ilgilenmiştir. Bunlar İrlanda sorunu ve Kolonyalizim üzerine olan çalışmalarda ele alınmıştır (2).

Klasik ekonomistlerce açıklanan şekliyle, standart

- (1) Geniş bilgi için bakınız, Irma Adelman, "Theories of Economic Growth and Development", California-1961, özellikle üç, dört ve beşinci bölümler.
- (2) Marx and Engels, "İreland and the Irish Question", Moscow-1978.

Shlomo Avineri, (Ed) "Karl Marx on Colonialism and Modernization", Anchor Books, Gordon City-1969,

ekonomi kuramında (1) büyüme konusundaki geleneksel görüş klasik serbest rekabet dengesine dayanır. Bu modelden ekonomi politikası açısından çıkarılacak sonuç; statik tam rekabet şartları altında piyasa kuvvetlerinin, elde bulunan kaynakların en iyi şekilde kullanılmalarını sağlayacak şekilde işleyecekleridir (2).

Konuyu Klasik ekonomistlerin kuramsal çerçevesi içinde ele aldığımızda, büyüme sorununun gerçekleşmesi için gerek ve yeter koşul, piyasa kuvvetlerinin işleyişinin sağlanabilmesi veya işlemlerini engelleyen koşulların ortadan kaldırılması olmaktadır.

Ekonomi biliminin tarihsel gelişimi içinde, önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen Keynes'ci devrim, kısa devreli gelir ve istihdam dalgalanmalarını izah bakımından klasik teorinin yeterliliği fikrini adanmakıllı sarsmış, fakat uzun devrede kaynak dağılımı açısından verdiği sonuçlara hemen hemen hiç dokunmamıştır (3).

Bir anlamda, büyüme konusunda Keynes kuramının fazla birşey söylememiş olmasını doğal karşılamak gerekir. Genelde Keynes, klasik ekonomistlerin özellikle varsayımlarına karşı çıkmıştır. Bununla birlikte Keynes'in asıl amacı, ekonominin uzun dönemde işleyişini araştırmaktan çok, kuramın ortaya atıldığı tarihsel dönemin de

-
- (1) Standart ekonomi kuramı kavramı, klasik liberal, neo-klasik ekonomi kuramının uzantısı olan ve daha gelişmiş çözümlenme araçlarıyla temelde aynı sonuca ulaşan ve genel kabul gören ekonomi kuramı anlamında kullanılmıştır.
  - (2) Hollis B. Chenery, Gelişme Politikaları ve Programları, Çev. Doç. Dr. Nejat Bengül, AUSBF Maliye Enstitüsü Yayınları No. 14, Ajans Türk Matbaası, Ankara-1959 s. 2.
  - (3) Hollis B. Chenery, a.g.e, s. 3.

etkisiyle, sistemin doğurduğu sorunlara kısa dönemli çözümler bulmak olmuştur (1). Keynes kuramı, daha çok gelişmiş kapitalist sistem ve onun gelecekteki otomatik gelişmesindeki açık yetersizliklerle ilgilidir (2). Bununla birlikte Keynes, bir ölçüde geri kalmışlık kavramına dikkati çekmiştir. Keynes için uluslararası ekonomik türdeşlik (Homogenization) gelecekteki dünya barışının ve evrensel refahın yoludur (3).

Az gelişmiş ülke sorunları ile ilgili görüşler; bir anlamda, kapitalist ülkelerde, piyasa kuvvetlerinin otomatik işleyişinin tam istihdama erişilmesini sağlayacak, yatırım hacmini daima gerçekleştiremediğini ve devletin, kamu yatırımları yoluyla, bu açığı kapatması gerekeceğini açıklayan, Keynes ve onu izleyen, tam istihdam okulu mensuplarının görüşlerine oranla, daha radikal unsurlar taşımaktadır (4). Konu bu noktada, Kapitalist ülkelerde, sistemin kendi içsel dinamiğinin oluşturduğu büyüme sorununun yanısıra, az gelişmiş ülkelerde ekonominin işleyişine kamu yatırımlarının da ötesinde daha sistematik bir müdahaleyi içeren bir kavram olarak kalkınmayı ortaya çıkarmaktadır.

-
- (1) Bkz, J. M. Keynes, İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi, Çev. A. Baltacıgil, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1969.
  - (2) Paul Mattick, Marx and Keynes The Limits of The Mixed Economy, Merlin Press, London 1971, s. 233 ve Joan Robinson, Economic Philosophy, Penguin-1970, s. 112.
  - (3) K. K. Kuriharra, The Keynesian Theory of Economic Development, New York, 1959, s. 22 Mattick, y.a.g.e. s. 233'den atfen.
  - (4) Gülten Kazgan, İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 1974, s. 297.

Ekonomik kalkınma, genellikle kabul edilen görüşlere göre, yalnızca bir ülkedeki ekonomik büyüklüklerin - Milli Gelir, İstihdam hacmi, yatırım miktarları gibi- maksimize edilmesinden öte, yapısal birtakım değişimleri de içermektedir. Kalkınma, bu anlamda, yalnızca niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel bir ekonomik ve sosyal değişme ve gelişmedir (1).

Hernekadar konuyla ilgili iktisatçılarca genellikle büyüme ile kalkınma kavramları arasında bir sınır çizilmişse de, yine de bu konuda iki kavram arasında kesin bir ayırım yapabilmek mümkün değildir. Bununla birlikte, büyüme kuramları az gelişmiş ülkelerin gelişmelerine ışık tutmaktan çok, gelişmiş ekonomilerdeki büyüme olayını ele alan kuram ve modellerdir. Fakat yine de bazı büyüme kuramlarının -Harrod Domar gibi- az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınma ile ilgili planlarda belirli ölçüler içinde kullanıldığını görmek mümkündür (2).

Kalkınma kuramlarının genellikle iki temel sorunu vardır. Bunlardan birincisi kalkınmayı belirleyen faktörlerin neler olduğunun belirlenmesi; ikincisi ise varolan üretim faktörlerinden mümkün olan en yüksek verimi elde etmek, maksimum kalkınma hızına ulaşmak amacıyla alması mümkün olan imkanları arasında faktörlerin optimal dağılımının sağlanmasıdır (3).

---

(1) Vural Savaş, Kalkınma Ekonomisi, Bursa İTİA yayını No. 6, Sermet Matbaası, İstanbul-1974, s. 5.

(2) Erol Manisalı, Gelişme Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından İktisat Fak, 354, Elektronik Ofset İstanbul-1975, s. 55-56, Büyüme ve Gelişme konusunda ayrıca Bkz. Charles P. Kindleberger, Economic Development, Second Edition, Mc Graw-Hill, Tokyo-1965, s. 3.

(3) Vural F. Savaş, a.g.e, s. 107.

Bu nedenle, az gelişmiş ülke ekonomilerinin sorunlarıyla ilgili kalkınma kuramlarının temel ilgi alanları, kaynak dağılımı sorunlarının çözülmesi, çözümlene için kullanılacak araçların belirlenmesi ve bu araçların varolan yapı ile ilişkileri olmaktadır. Diğer bir deyişle Chenery'e göre "gelişme politikasının mihrakını teşkil eden mesele yatırım imkanlarının çeşitli sahalara tahsisi hususunda serbest piyasa mekanizmasının yeterli olup olmadığı meselesidir (1)". Çeşitli kalkınma kuramları arasında gerek sorunlara yaklaşırken yaptıkları varsayımlar ve soyutlamalar, gerekse ekonomik yapının çeşitli kesimlerine verdikleri önem açısından ayrılıklar bulunmaktadır. Bununla birlikte, hemen hemen tüm kalkınma kuramlarında ortak sayılabilecek nokta, az gelişmiş ülkelerde piyasanın yapısının, kalkınmayı sağlayacak koşulları gerçekleştiremediği ve bu ülkelerde piyasa mekanizması ile kaynak dağılımı arasındaki bağın zayıflığı sonucu, piyasa fiyatlarına göre belirlenecek kaynak dağılımının optimal kaynak dağılımından sapacağıdır.

Örneğin bu görüşü savunanlardan H. B. Chenery şöyle demektedir (2):

"Az gelişmiş ülkelerde yapılan teorik çalışmalar bu ekonomilerin optimum kaynak kullanımını sağlayan rekabet sisteminden başlıca iki yönde saptığını göstermektedir.

Birincisi bu ekonomiler normal olarak yapısal bir dengesizlikten hareket ederler. Bunun nedenleri

---

(1) H. B. Chenery, a.g.e, s. 6.

(2) Hollis B. Chenery ve Kenneth S. Kretschmer, "İktisadi Kalkınma için Kaynak Dağılımı", (Çev. Asis. Dr. Erden Öney), SBF D, Haziran-1969, Cilt. XXIV, No. 2, s. 138-9.

çeşitlidir; teknolojik imkanlar ya da tüketici talebi konusunda bilgisizlik, yaygın tekel durumları, enflasyon bekleyişi 'alt yapı' tesislerinin yetersizliği v.s... bütün bu koşullar altında cari fiyatlar hem devlet kurumları hem de özel yatırımcılar için kaynak dağılımı sorununu çözülmede yetersiz kalmaktadır. Az gelişmiş ekonomilerin ikinci özelliği rekabet sistemindeki diğer aksaklıkların görülmemesi halinde dahi var olabilecek 'dış tasarrufların (External Economies) bu ekonomilerde az yer tutmasıdır".

Az gelişmiş Ülkelerde piyasa ekonomisinin iktisadi kalkınma üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu görüşünü paylaşan diğer bir iktisatçı Gunnar Myrdal'dır. Myrdal konuyu özellikle az gelişmiş Ülkelerin dış ekonomik ilişkileri ile ülke içinde varolan gelişmişlik düzeyi farklı bölgeler açısından ele almaktadır. Myrdal'a göre az gelişmiş Ülkelerde piyasa ekonomisi bölgeler arası farkları azaltmak yerine artırmak eğilimindedir(1).

Standart ekonomik kuramına göre bir ekonomide kaynakların etkin dağılımının sağlanabilmesi için, üretim faktörlerinin marjinal verimliliklerinin birbirine eşit olması gerekmektedir. Bu olgunun gerçekleşmesi ise ekonomide faktör hareketliliğinin tam olmasına ve tam rekabet koşullarının gerçekleşmesine bağlıdır. Oysa az gelişmiş ülkelere baktığımızda bu ülkelerde faktör hareketliliği sınırlıdır ve piyasada tekel eğilimleri kuvvetlidir (2).

---

(1) Gunnar Myrdal, "Economic Theory and Underdeveloped Regions", London-1957, s. 26.

(2) Vural F. Savaş, a.g.e, s. 109.

Diğer yandan genellikle az gelişmiş ülkelerde özel kâr veya maliyetin sosyal kâr veya maliyetten önemli ölçüde farklı olduğu kabul edildiğinden, bu ülkelerde marjinal verimlilik kavramının etkin bir kaynak dağılım aracı olarak kullanma imkanı bulunmamaktadır. Chenery'e göre tüm bu nedenlerden az gelişmiş ülkelerde tam rekabet, ekonominin çeşitli sektörleri için bir ölçü olarak kullanılmaz, aksine etkin bir kaynak dağılımına ulaşmak için sosyal marjinal verimliliği ölçmek ve belli ölçüde devlet müdahalesini kabul etmek gereklidir (1).

Sorun bu şekliyle ortaya konulduğunda, doğal olarak az gelişmişlik olgusu ile ilgili ve otomatik iktisadi büyüme kuramına tepki olarak gelişen kuramlar, iktisadi faaliyetlere kamunun doğrudan yada dolaylı müdahalesi de beraberinde getirmektedir. Gerçekten de, günümüzde az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunları ile ilgili kuramlar arasında katıksız bir "Laissez-faire" i savunan görüşlere rastlamak mümkün değildir. Çeşitli kuramlar arasında, uygulanmasını önerdikleri politika tedbirleri açısından ayrılıklar genellikle, önerilen müdahalenin nitelik ve nicelik yönünden farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak az gelişmiş ülkelerin sorunlarının çözümlenmesi ile ilgili kuramların sistematik bir biçimde sınıflandırılması, aralarındaki farkların ve benzerliklerin belirlenmesi, alması mümkün olanakları ile kalkınma stratejileri arasındaki ilişkilerin incelenmesiyle mümkündür. Alması mümkün olanakları üç bölümde top-

---

(1) Hollis B. Chenery, "Yatırım Kriterlerinin uygulanması" (Çev. Asis. Dr. Erden Öney), SBFD, Eylül-1967, Cilt. XXII, No. 3, s. 59-60.

lanabilir bunlar (1):

- Üretim faktörlerinin sektörlerarası dağılımı,
- Aynı sektörde uygulanacak projeler arası seçim,
- Teknoloji seçimi.

Bir ekonomide kaynakların sektörlerarası dağılımında esas alınacak kriterler ise:

- Dengeli ve dengesiz büyüme kriteri,
- Tarım ve sanayi sektörü önceliği kriteri,
- Alt yapı, prodüktif yatırım önceliği kriteri,
- Öncü sektörler kriteri,

olarak sıralanabilir (2).

Bu kriterlerin yanısıra, politik tercihlerden çok ekonomik tercihlere dayanan ve daha çok, aynı sektörde uygulanacak, projelerarası seçim ve teknoloji seçimi ile ilgili teknik yatırım kriterlerinden söz edebilmek de mümkündür. Bunlar (3):

- Hasıla kapital kriteri
- Kapital yoğunluğu kriteri
- Sosyal marjinal verimlilik kriteri
- Marjinal fert başına yeniden yatırım kriteri
- Büyümeye marjinal yardım kriteri
- Ödemeler bilançosu kriteri, olarak sıralanabilir.

---

(1) Vural F. Savaş, a.g.e, s. 107.

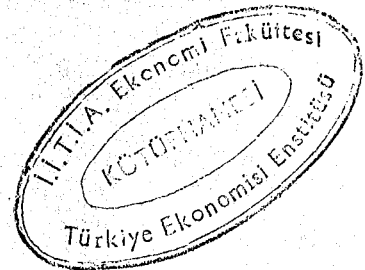
(2) a.g.e, s. 118.

(3) Vural Fuat Savaş, Yatırım Kriterlerinden Doğrusal Programlamaya, Eskişehir İTİA yayını, No. 27-4, Sermet Matbaası, İstanbul-1965, s. 5-6.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi kaynakların, almasıık kullanma imkanları arasında dağılımı konusunda, temel sorun öncelikle üretim faktörlerinin, sektörlerarası dağılımı olmaktadır. Ancak bu belirlemenin yapılmasından sonradır ki projelerarası seçim ve teknoloji seçimi sorunları ortaya çıkmaktadır. Bir anlamda kalkınma kuramlarının eğilimlerinin belirlenmesinde temel kriter, bu kuramların üretim faktörlerinin sektörlerarası dağılımındaki tercihleri olmaktadır.

Yukarıda dört başlık altında sıraladığımız sektörlerarası dağılımın belirlenmesinde kullanılacak kriterlerin, genelde, dengesiz ve dengeli büyüme ya da kalkınma kriterleri olarak iki başlık altında toplamak mümkündür. Örneğin, tarım yada sanayi sektörü önceliği, sektörlerden birinin diğerine tercih edilmesi anlamında dengesiz kalkınma stratejisidir. Aynı yargı alt yapı ve prodüktif yatırımlar önceliği kriteri için de geçerlidir. Nitekim A. O. Hirschman'ın temel ilgisi az gelişmiş ülkelerde kaynakların sınırlılığı sonucu iki yatırım türünden hangisinin önceliği ile kalkınmanın başlayacağıdır. Öncü sektörler kriteri ise büyük ölçüde dengesiz kalkınma düşüncesinin savunucularından F. Perroux'un kuramından kaynaklanmaktadır.

Çalışmada, kalkınma kuramları; dengeli ve dengesiz kalkınma kuramları olarak temelde iki başlık altında incelenecektir. Daha sonra ise ülkelerin özelliklerine göre kuramlar önermek yerine, ülkeleri kalkınma stratejilerindeki farklılıklara göre sınıflamayı amaçlayan Chenery'nin yapısal kantitatif yaklaşımı, Chenery'nin üzerinde önemle durduğu bir kavram olarak ithal ikamesi ve sektörlerarası bağılılıkların hesaplanması ile alınacaktır.

2. Dengeli Kalkınma Kuramları

Dengeli büyüme konusuna ilk yaklaşımın Alman iktisatçısı Friedrich List tarafından yapıldığı belirtilmektedir. List "Nationale System Der Politischen Oekonomie" adlı kitabında bedeni ve zihni meslekler, ziraat, imalat, ticaret ve imalat sektörünün farklı kolları arasındaki dengeli bir gelişmenin önemi üstünde ısrarla durmuştur (1). Daha sonra ise Allyn Young, Adam Smith'in işbölümünün pazarın hacmi ve genişliği ile sınırlı olduğu yargısından hareketle, işbölümü kavramı yerine uyarılmış yatırım kavramını koyarak, yatırım yapma arzusu piyasanın büyüklüğü ile sınırlıdır sonucuna varmıştır (2).

Dengeli kalkınma konusundaki görüşlere kaynaklık eden bu düşünceler daha sonraları, Rosenstein-Rodan, R. Nurkse, W.A.Lewis gibi yazarlar tarafından daha geniş bir biçimde ele alınmış ve geliştirilmiştir.

Rorah'ın görüşlerini ayrıntıları ile incelemeden önce şunu söylemek mümkündür: Dengeli gelişme konusundaki görüşler, aralarında az ya da çok ayrılıklar olsa bile genelde Allyn Young'un 1928 de yayınlanan makalesinden kaynaklanmaktadır (3). Dengeli gelişme ile ilgili görüşlerin ana fikrini J. Fleming'in deyişiyle şöyle özetle-

-
- (1) Paul Streeten, Dengesiz Gelişme, (Çev. Mevlut Çağlar.) İktisadi Kalkınma Seçme yazılar, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Ankara-1966, s. 166.
  - (2) Paul Streeten, a.g.m, s. 167 ve R. Nurkse, Az gelişmiş Ekonomilerde Büyüme, İÜİF İktisadi Kalkınma Seçme yazılar s. 61.
  - (3) Allyn Young, "Increasing Returns and Economic Progress", Economic Journal, December 1928.

mek mümkündür (1).

" Az gelişmiş ülkelerde yurtiçi istihlak malları istihsal eden endüstriler tek tek gözönüne alınırsa büyük çap istihsaline gitmek için pek az teşvik vardır. Çünkü bu endüstrilerden herbirinin piyasası çok küçüktür. Bununla birlikte... birçok istihlak malı endüstrisinde yatırıma girilse veya hiç değilse bu yatırımlar birlikte gözönüne alınsa yatırıma teşvik çok daha büyük olurdu... Bu iddia ekseriyetle 'dengeli büyüme doktrini' olarak zikredilir."

2.1. P.N. Dosenstein-Rodan ve Dengeli Kalkınma

Rodan'ın az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesi ile ilgili görüşlerini, 1943 (2) ve 1957 (3) de yayınlanan iki çalışmada bulmak mümkündür. Gerek ilk, gerekse sonraki çalışmalarında Rodan, az gelişmiş ülkelerde piyasanın sınırlılığı sorununu bu ülkelerde kalkınma konusunda en önemli engellerden biri olarak görmüş ve temel ilgisini bu noktaya; yani piyasanın sınırlılığının ortadan kaldırılması sorununa yöneltmiştir.

-
- (1) J. Marcus Fleming, "Dıştan İstifadeler ve Dengeli Büyüme Doktrini", Çev. Nuri Karacam İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar, İÜİF, İstanbul - 1966, s. 75.
  - (2) P.N. Rosenstein-Rodan, "Doğu ve Güney-Doğu Avrupanın Sanayileşme Problemleri", Çev. İzzettin Önder, İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar, AÜİF, İstanbul-1966.
  - (3) P.N. Rosenstein-Rodan, "Notes on the Theory of the 'Big Push'" ".M.I.T, CIS, March-1957,

Aşağıda ayrıntıları ile açıklanacağı üzere, Rodan'ın çalışmasındaki görüşleri, bir anlamda birinci makalesindeki görüşlerin bir uzantısı olarak yorumlanabilir. Nitekim Rodan, ikinci çalışmasında, piyasanın sınırlılığının yanısıra bölünmezlikler ve dışsal ekonomilere daha da ağırlık vermektedir. 1943 deki makalesinde Rodan'ın temel tezi, az gelişmiş ülkelerde piyasanın sınırlılığı nedeniyle-ki bu sınırlılık kişi başına gelirin ve satınalma gücünün düşüklüğünden kaynaklanmaktadır-kurulacak tek bir fabrikanın dahi etkin yöntemler kullansa bile, çıktısına pazar bulmakta güçlük çekeceği için başarısız olacaktır. Rodan bu makalesinde ileri sürdüğü görüşlerde (1).

- Dengeli büyüme programını hafif tüketim mallarının üretimi ile sınırlamış,
- Doğu ve Güneydoğu Avrupayı tarımsal mallar ihraç eden ve makina ve cihaz ithal eden bir bölge olarak düşünmüş böylece ağır sanayi ve tarım kesimini programın çerçevesi dışında bırakmış,
- Bölgede alt yapı yatırımları açısından gerekli kolaylıklar sağlandığını varsaymıştır..

Rodan'ın 1943 de yazdığı makalesindeki görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: Bölgede (Güney ve Güneydoğu Avrupa) varolan nüfusun yaklaşık yüzde 25 i tamamen veya kısmen gizli işsizdir. Bu noktadan hareketle, Rodan'a göre emeğin uluslararası dağılımı prensipleri uygulandığında, iki olanak vardır; ya emek sermayeye kaydırılmalı (göç), ya da sermaye emeğe kaydırılmalıdır (sanayileşme) (2). İlk anda bu iki yöntem arasında seçimi etkileyebilecek tek faktör ulaştırma masrafları olarak gözükmekteyse de Rodan bunun

---

(1) H. Mynt, The Economics of The Developing Countries, s. 90-91.

(2) P.N. Rosenstein-Rodan (1943), a.g.m, s. 51.

ihmal edilebileceğini söylemektedir. Daha ileride de sözkonusu edeceğimiz gibi, Rodan'ın bu bölgenin gelişmesi ile birlikte ilgilendiği diğer bir sorun, uluslararası işbölümünün gerçekleştirilmesi, diğer bir deyişle dünya geliri- nin azamiye çıkartılmasıdır. Bununla birlikte ulaştırma masrafları dikkate alınmasa bile göç olgusunun göç edilen bölgelerde çeşitli sorunlar çıkaracağı düşünüldüğünde problemin tek çözümü sanayileşme olmaktadır.

Sanayileşme olgusunun gerçekleştirilmesi için iki alternatif mevcuttur. Bunlardan birincisi bölgenin uluslararası yatırım olmaksızın kendi imkanları ile kalkınmasıdır. Bu yol bir anlamda ekonominin dikey bir sanayi işletmesi haline gelmesi, yani endüstrinin tüm kademelerinin kurulmasını gerektirmektedir. Bu durum Rodan'a göre bazı önemli sakınca taşımaktadır. Bunlar (1)

- Sermaye oldukça düşük olan tüketim ve yaşam standardı pahasına ülke içinden sağlanacağı için bu süreç çok yavaş yürüyebilir. Bu ise gerekli olmayan bir fedakarlıktır.
- Sözkonusu bölgede yeterli kaynaklar bulunduğu- dan, bu yol nihai olarak dünya ekonomisinde bağımsız bir üniteyi ortaya çıkartacaktır. Bu ise uluslararası emek bölüşümünde bir azalmayı ifade eder.
- Bu bölgede büyük fedakarlıkla ağır sanayilerin kurulması sadece dünya ağır sanayii kapasite fazlasına bir katkıda bulunacak, bu durum dünya açısından kaynakların israfı olacaktır.

İkinci alternatif ise "emeğin uluslararası dağılımı avantajlarını koruyacak ve sonuçta herkes için daha

---

(1) P.N. Rosenstein-Rodan (1943), a.g.m., s. 51-52.

fazla servet üretecek şekilde Doğu ve Güneydoğu Avrupa'yı dünya ekonomisine yerleştirmektedir (1). Bu yol doğal olarak uluslararası geniş yatırım ve sermaye ikrazatına dayanmaktadır ve birinci alternatife oranla hem daha az zahmetli bir yoldur, hem de dünya kaynak dağılımını olumlu bir biçimde etkileyecektir. Sonuç olarak Rodan bu yöntemi "Otarşik" olarak adlandırdığı birinci yönteme oranla daha tercih edilebilir olarak yorumlamaktadır (2).

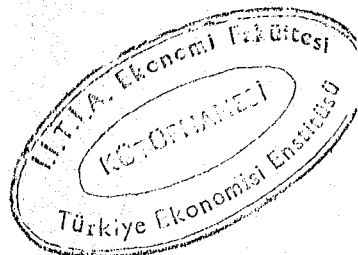
Rodan, az gelişmiş ülkelerdeki sanayileşme konusunda eğer sözü edilen bölge için verilen örneği genelleştirirsek- daha çok emek Yoğun teknolojilerin kullanıldığı ve fazla emeği bu suretle emebilecek bir yapı önermekte ve "diğer gelişmiş ülkelerdeki ağır sanayiler milletlerarası geri kalmış bölgelerin bütün ihtiyaçlarını karşılayabilir demektedir" (3).

Sonuç olarak Rodan önerdiği bu sanayileşme sürecini gerçekleştirmek amacıyla yaratılacak bütün bir endüstrinin tek dev bir firma veya tröst olarak ele alınması ve planlanması gerektiğini öne sürerek bu işlevi yerine getirebilecek Doğu Avrupa Sanayi Tröstü (DAST) adını verdiği bir kuruluş önermektedir. Çünkü bölgede ya da geri kalmış bölgelerde sanayileşmenin başarı ile yürütülmesi için mevcut olandan farklı bir yapısal çatı zorunludur. Rodan yaratılacak bütün bir endüstrinin tek dev bir firma veya tröst olarak ele alınması ve planlanması konusunda şunları ileri sürmektedir: Sanayileşme sorununun, çözümlenmesi gerekli ilk koşulu; bölgenin doğusundaki tarımsal işgücünü tam veya yarım günlük sanayi işçisi haline getirebilmektir. Bu ise işgücünün kalifiye hale getirilmesini, yani eğitilmesini gerektirmektedir. Bu işlemin özel kesim ta-

(1) a.g.m, s. 52.

(2) a.g.m, s. 52. ve H.Mynt, a.g.e, s. 91

(3) a.g.m, s. 52.

rafından yapılması olanaksızdır. Buna karşılık aynı fonksiyon devlet tarafından yerine getirilebilir. Rodan bu durumu şöyle ifade etmektedir (1):

- Küçük bir ünite bakımından telafi edilmez bir maliyeti ifade ettiği halde, yaratılacak olan sanayi topluluğu bir bütün olarak ele alındığında bu iyi bir yatırımdır. Bu durum 'Özel ve sosyal net marjinal hasıllar (2) arasındaki Pigou ayırımının sonuncunun ilkinden daha büyük olduğu halin önemli bir örneğini teşkil etmektedir.
- Farklı sanayilerin birbirlerini tamamlamaları: Rodan olguyu şöyle açıklamaktadır: Belirli bir miktar işçi tarım kesiminden alınıp örneğin ayakkabı üreten büyük bir fabrikaya yerleştirildiğinde eğer işçiler kazandıkları gelirlerin tümünü bu ürünün alımı için harcarsa pazar sorunu olmayacaktır. Oysa bu gerçekçi bir yaklaşım değildir. Bunun yerine aynı miktar işçi bir fabrikaya değil de "işçilerin harcamalarını yapabilecekleri bir seri mal kümesi üreten bütün bir en-

---

(1) P.N. Rosenstein-Rodan, a.g.m, s. 53.

(2) Sosyal ve özel marjinal hasıllar veya maliyetleri şu şekilde ifade etmek mümkündür: Sosyal marjinal hasıla herhangi bir kullanım ve sahaya tahsis edilmiş kaynaklarda marjinal bir artmadan dolayı meydana gelen bütün fiziki mal ve hizmetlerin safi bir toplamıdır. Bu hasılların muhtelif kısımlarının kime gittiğinin önemi yoktur. Bu istihsal maliyetinin bir kısmı doğrudan doğruya onunla ilgili olmayan kimselere yüklenmiş olabilir. Özel marjinal hasıla ise bir kullanım veya sahaya tahsis edilmiş kaynaklarda marjinal bir artmadan dolayı o artmayı yapan kimseye düşen hasıla kısmıdır. Aynı kavramları maliyet cephesinden de ifade etmek mümkündür. Piyasada tam rekabet şartları geçerli olduğunda bu iki kavram arasında bir fark olmayacaktır. Nejat Bengül, İktisadi Refah Teorisinin Başlıca Meseleleri, AUSBF Yayınları, Ank-1963, s.149-150.

düstriler grubuna yerleştirilselerdi, tek endüstri halinde geçerli olmayan husus endüstriler grubunda geçerli olacaktır". Bu örneğin sonunda Rodan ücretlerle satın alınan malları üreten endüstrileri tamamlayıcı endüstriler olarak tanımlamaktadır (1). Bu endüstriler tanımlarından da anlaşılacağı gibi tüketim malları üreten endüstrilerdir.

- Rodan'ın iddalarını destekleyen üçüncü özellik ise bu tür endüstri sistemi ortaya çıktığı zaman oluşacak olan dışsal ekonomilerdir. Bu durumda iki tür dışsal ekonominin oluşması sözkonusudur. Bunlardan birincisi Marshall'yan dışsal ekonomiler, ikincisi ise diğer endüstrilerin büyümesinden ötürü bir endüstriye sağlanan yararlar şeklinde oluşan dışsal ekonomilerdir (2).

Rodan'ın son olarak belirttiği dışsal ekonomilerin oluşması kavramının temelinde az gelişmiş ülke ekonomilerinde tam rekabet şartlarının geçerli olmadığı varsayımı

---

(1) P.N. Rosenstein-Rodan, a.g.m, s. 54.

(2) a.g.m, s. 55, Dışsal ekonomileri Marshall'dan sonra yukarıdaki anlamda ilk kullanan Rodan olmuştur. Bkz. Erol Manisalı, Gelişme Ekonomisi, İÜİF, İstanbul-1975 s. 62. Dışsal ekonomileri bir üreticinin diğer bir üreticiye sağlamış olduğu karşılıksız istifade ve kayıplar olarak tanımlamak mümkündür. Bu kavram ilk kez A. Marshall tarafından ortaya konulmuştur. Marshall bu kavramı endüstri içinde firmaların üretim maliyetlerini incelerken artan getirileri açıklamak için kullanmış ve endüstri içindeki genel gelişme şartlarına bağlı olarak firmaların elde ettikleri istifadeler olarak tanımlamıştır. Erol Manisalı, Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme, İÜİF, İktisadi Gelişme Enstitüsü, İstanbul-1971, s. 5.

yatmaktadır. Nitekim Rodan çoğu olgun rekabet ekonomilerinde bile özel ve sosyal net marjinal hasıllar arasındaki farkın çok fazla olmayacağını kabullenmenin doğru olmadığını belirtmektedir.

Rodan, özellikle dışsal ekonomilere ve bölünmezliklerin kalkınma konusundaki önemine ilk makalesine oranla ikinci (1) makalesinde daha da önem vermektedir. Bu makalesinde Rodan, analizine sadece tüketim malları endüstrilerini değil sermaye malları endüstrilerini de almıştır. Tarım kesimi ise ilk makalesinde de olduğu gibi analizin dışında tutulmuştur. Rodan bu makalesinde, ekonomik kalkınmayı başarılı bir şekilde başlatmak için, pazarın büyüklüğünün genişlemesi ve büyük çaplı üretimden doğan içsel ekonomilerin elde edilmesinin yanısıra, eşanlı kurulacak ve teknik olarak birbirine bağlı endüstrilerden kaynaklanan, dışsal ekonomilerin de gerekli olduğunu söylemektedir. Bu teknik tamamlayıcılıklar aynı üretim aşamasındaki dikey olarak birbirine bağlı tüketim malları endüstrileri arasında normal olarak bulunmazken farklı üretim aşamalarındaki yatay bağlılıkları olan endüstri gruplarında son derece önemli olmaktadır (2). Aynı olgu sermaye malları üreten endüstrilerde de sözkonusu olmaktadır. Bu açıdan bu yaklaşım ekonomide üç grup dengenin kurulmasına çalışmaktadır. Bunlar: (3):

-
- (1) P.N. Rosenstein-Rodan (1957), a.g.m. Bu bölümdeki alıntılar aynı makalenin ve 1943 de yayınlanan ilk makalenin bir bölümünü içeren Meier'in derlemesindedir. Bkz. P.N. Rosenstein-Rodan, The Theory of the 'Big Push', Gerald. M. Meier, Leading Issues in Economic Development, Oxford. Univ. Press- 1971,
  - (2) H. Mynt "The Economic of The Developing Countries," 4th. Ed, London-1973, s. 96-97. (a.g.e.).
  - (3) P.N. Rosenstein-Rodan (1957), a.g.m, s. 396.

- Tüketici talebinin genişlemesinin belirlediği farklı tüketim malı endüstrileri arasındaki dikey denge,
- Tüketim ve sermaye malı kesimlerinde sosyal sabit sermaye yatırımları ile doğrudan verimli faaliyet yatırımları arasında denge,
- Teknik tamamlayıcılıkların belirlediği sermaye malları üretim endüstrileri arasındaki denge.

Rodan, "Big Push" adlı makalesinde ülkenin kalkınma konusunda ilk hareketi alabilmesi açısından minimum miktarda yatırım, yeterli olmamakla birlikte gerekli şarttır demektedir. Bu kuram geleneksel statik denge kuramı ile uç nedenden ötürü çelişmektedir. Rodan bu nedenleri şöyle açıklamaktadır (1).

- Görüş, statik denge kuramına oranla üretim fonksiyonundaki bölünmezlikler ve oransızlıklar konusunda daha gerçekçi varsayımlara sahiptir. Bu bölünmezlikler artan getiri ve teknolojik dışsal ekonomileri ortaya çıkarmaktadır.
- Fiyat mekanizması ekonomiyi uygun bir gelişme çizgisine oturtmakta, bu nedenle pazar fiyatlarının dışında uyarıcı araçlar gerekmektedir. Bu uyarıcılar ancak programlama ile temin edilebilir
- Az gelişmiş ülkelerde pazar, gelişmiş ülkelerde olduğundan daha çok eksik rekabet şartları taşımaktadır. Girdilerin, üretim sürecinin ve çıktıların bölünmezliği artan getiriye yol açması

---

(1) P.N. Rosenstein-Rodan (1957), a.g.m, s. 396.

nedeniyle, ölçek ekonomisine yol açmaktadır. Rodan'a göre yeterli talep olduğunda, bu durum gelişme için büyük bir engel teşkil etmemektedir.

Rodan bu açıklamalardan sonra bölünmezlikleri üç başlık altında toplamaktadır. Bunlar (1):

- Sosyal Sabit Sermaye arzındaki bölünmezlik,
- Talebin bölünmezliği,
- Tasarrufların arzındaki bölünmezliklerdir.

Bunları kısaca açıklayacak olursak: Rodan'a göre sosyal Sabit Sermaye yatırımlarının belirli bir büyüklüğün altına inememesi bölünmezliklere ve arz cephesindeki dışsal ekonomilere önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu olgunun ortaya çıkardığı en önemli özelliklerden biri, diğer kesimlerde yatırım fırsatları yaratmasıdır. Talebin bölünmezliği konusunda Rodan ikinci makalesinde de birinci makalesinde verdiği örneği tekrarlamaktadır. Tek başına yapılacak yatırım projeleri ürünlerine pazarlayabilmelerindeki belirsizlikler nedeniyle oldukça önemli bir risk unsuru taşımaktadırlar. Oysa talebin tamamlayıcılığı, pazar bulamamanın riskini azaltacaktır. Rodan'ın üzerinde durduğu üçüncü bölünmezlik ise, tasarrufların arzı konusundadır. Tasarrufların arzının fiyat elastikiyetinin sıfır veya çok düşük olması gelir elastikiyetinin ise yüksek olması üçüncü bölünmezlik türü olarak tanımlanmaktadır (2)

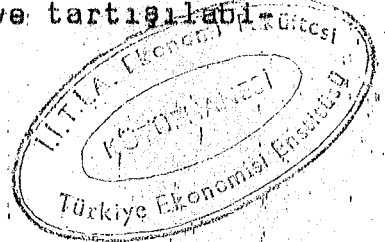
(1) B. Higgins, "Economic Development", New-York- 1968, s. 328.

(2) a.g.e, s. 329 ve Rodan (1957), a.g.m, s. 397-398.

Sonuç olarak, Rodan'ın dengeli gelişme konusundaki görüşlerini özetlemek gerekirse: Az gelişmiş ülkeler açısından önemli sorunlardan biri yeni kurulacak endüstrilerin pazar bulup bulamayacaklarıdır. Eğer tek bir endüstri sözkonusu ise, bu yatırımın ürettiği mala pazar bulabilmesi önemli bir risk unsuru taşımaktadır. Bu açıdan yapılması gereken tek bir endüstri değil birbirlerinin çıktıklarına pazar teşkil edecek şekilde bir dizi endüstri-özellikle tüketim malı üreten kesimlerde- kurmaktır. Bu öneri doğal olarak belirli bir programlama sürecini ve bu süreci hazırlayıp uygulayacak bir karar organını da beraberinde getirmektedir. Rodan bu konuyu Güney ve Güney-Doğu Avrupa bölgesi için kurulacak bir tröst önererek çözümlenmektedir. Aynı olgu az gelişmiş ülkelerde kamu kesimince yüklenilecek bir görev niteliğindedir.

Rodan'ın üzerinde durduğu ikinci konu, bu tür programın önemli ölçüde dış yardım gereksinimi olacağıdır. Bu noktada ise borç veren ülke ya da kuruluşlara belirli bir garantinin verilmesi gerekmektedir. Rodan, bu ülke ya da kuruluş temsilcilerinin, kurulmasını önerdiği DAST yönetim kurulu üyeliklerine alınmasını, diğer bir deyişle doğrudan denetim görevini üstlenmelerini istemektedir.

Son olarak üzerinde durulabilecek bir nokta; Rodan'ın sanayileşme konusunda, ikinci makalesinde yatırım mallarına da değinmekle beraber, daha çok tüketim malları endüstrilerinin kurulmasına önem vermesidir. Sanayileşmenin ülke içinde bir bütün olarak değil, ancak statik mukayeseli üstünlüklerin imkânları çerçevesinde, kendi deyişiyle; "emek dağılım prensiplerini bozmadan ve dünya eshayi üretiminde fazla kapasite yaratmadan gerçekleştirilmesini," önermesi kıramının oldukça eksik ve tartışılabilir bir yanını oluşturmaktadır.

2.2. R. Nurkse ve Dengeli Kalkınma

Nurkse'nin kuramını bütünlüğüyle ortaya koymuş olduğu ilk kitabı ve makalesinin yayınlanmasından günümüze değin oldukça uzun bir zaman geçmesine karşın, gerek bu çalışmalarında ortaya attığı tezler, gerekse az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik yapının özellikleri ile ilgili olarak yaptığı saptamalar, günümüzde de bazı açılardan hem önemlerini hem de geçerliliklerini korumaktadırlar. Bu açıdan oldukça eskimiş gözükmesine karşın Nurkse'nin saptamalarının ve tezlerinin gözden geçirilmesi, hem günümüzdeki varolan kuramların temellerinin belirlenmesi, hemde bu tezlerin ilerideki çalışmalarda ne gibi boyutlar kazandığının anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

Nurkse'nin az gelişmiş ülkelerin yapısal özellikleri ile bu yapıdan kaynaklanan, kendi deyimiyle 'kısır Döngüyü' tanımladığı ve bu döngüden çıkış yollarını ortaya koyduğu en önemli çalışması "Az gelişmiş ülkelerde Sermaye teşekkülü" kitabıdır (1). Bu kitabın yanısıra az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunları ile uluslararası ilişkiler arasındaki ilginin ortaya konulduğu makalesi de tezlerinin kısa bir özeti niteliğindedir (2). Yazarın öne sürdüğü tezleri açıklamadan önce genel olarak şunları söylemek mümkündür. Nurkse'nin kuramı da geniş ölçüde, Rodan'ın tezleri gibi A. Young'un makalesindeki görüşlerden etkilenmiş görünmektedir. Bunun yanısıra Nurkse'nin çalışmasının Rodan'dan sonra olduğu ve Rodan'daki bazı örneklerin Nurkse'de görüldüğü dikkate alınırca, iki yazar

---

(1) R. Nurkse, "Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü" Çev. Şükrü Adalı, İstanbul-1964.

(2) R. Nurkse, "Some International Aspects of The Problem of Economic Development", The Economics of Underdevelopment, (Ed) A. N. Agarwala ve S. P. Singh, 1973 içinde.

arasında önemli benzerlikler bulmak mümkündür. Nurkse de Rodan gibi önemli ölçüde az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı engelleyen en önemli faktörün piyasanın sınırlılığı olduğu kanısındadır.

Kuramın temel önermesi, az gelişmiş ülkelerde, içsel dinamiklerin, fakirlik kısır döngüsüne yol açacağı ve piyasa mekanizmasının müdahalesiz işleyişinin, bu fakirlik çemberini kırma imkanını vermeyeceğidir. Sorun bu noktada, az gelişmiş ülkelerde içsel dinamiklerden, diğer bir deyişle yapıdan kaynaklanan ve kalkınmayı engelleyen faktörlerin neler olduğudur. Bu konuda çeşitli faktörler ve belirleyiciler öne sürülebilir. Nurkse göre diğer şartlar da önemli olmakla beraber -siyasi, sosyal olaylar gibi- asıl faktör sermaye faktörü ve bu faktörün birikim sürecidir. Yazar, Sermaye faktörü olarak yalnızca maddi sermayeyi analizine almakta ve sermaye birikiminin teknik yönlerini dikkate almamaktadır (1). Bu analize başlarken Nurkse'nin üzerinde durduğu ilk sorun, gelişmiş ülkelerin en önemli özelliklerinden birinin yeterince sermaye ile donatılmış olmamalarıdır. Nurkse'nin tanımladığı kısır döngüyü şöyle açıklamak mümkündür: Az gelişmiş ülkelerde genellikle kişi başına reel gelir seviyesi düşüktür. Reel gelirin düşüklüğü verimlilikteki düşüklükten kaynaklanmaktadır. Verimliliğin düşük olması ise kişi başına kullanılan sermaye miktarının yetersizliğinin bir sonucudur. Sermaye kullanımındaki yetersizliğin nedeni ise az gelişmiş ülkelerde tasarrufların istenilen düzeyde olmamasının, diğer bir deyişle düşük olmasının sonucudur. Nurkse,

---

(1) Nurkse'nin sermayenin teknik yönleri olarak adlandırdığı, sermaye stokunun artması halinde üretim teknolojisinde meydana gelebilecek değişimlerdir.

bu noktada tasarruf düzeyinin düşüklüğünü de kişi başına reel gelirin düşüklüğüne bağlayarak daireyi kapatmaktadır (1). Bu açıdan, az gelişmiş ülkelerdeki sermaye teşekkülü sorunu gerek arz, gerekse talep cephelerinden ele alınsın, iki durumda da engelleyici faktör; verimlilikteki düşüklük olmaktadır. Bu nedenle Nurkse'nin temel ilgi alanı önce bu güçlükleri belirlemek, sonra da bu kapalı daireden çıkış yollarını araştırmak olmaktadır.

Sermaye birikimi sorunu, talep cephesinden ele alındığında az gelişmiş ülkelerde karşılaşılan ilk olgu yatırımları teşvik edici etkenlerin zayıflığı olmaktadır. Bu noktada Nurkse, kendi deyimiyle A. Smith'in "iş bölümü piyasanın hacmi ile sınırlıdır" ifadesinin modern bir biçimi olarak "yatırımların teşviki piyasanın hacmi ile sınırlıdır" önerisini ileri sürmektedir (2). Piyasanın genişliğini belirleyen faktörleri şöyle sıralamak mümkündür (3):

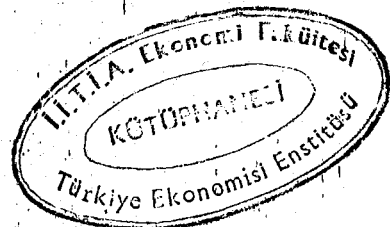
-Piyasanın genişliğini sınırlayan etkenin parasal olduğu düşünülebilir. Oysa Nurkse göre, Keynes'ci ekonomistlerin de gösterdikleri gibi bu efektif talep yetersizliği değildir. Az gelişmiş ülkelerde parasal bir talep yetersizliği yoktur. Bu noktada para hacminde oluşturulacak bir artış -özellikle tarıma dayalı az gelişmiş ülkelerde arzın inelastik olduğu da dikkate alınırsa- enflasyona neden olacaktır.

---

(1) R. Nurkse, a.g.e, s. 10-11.

(2) R. Nurkse, a.g.e, s. 12, bu ifade A. Young'un yukarıda söz konusu edilen makalesinde bu yönde yorumlanmıştır.

(3) a.g.e, s. 27-28.

-Nurkse'e göre, ülkenin nüfusu da piyasanın genişliğini belirleyen önemli bir etken değildir.

-Üçüncü bir etken olarak Nurkse, piyasa hacmi ile ülkenin büyüklüğü -yüz ölçümü- ve fiziki durumu arasında ilinti kurulabileceğini, fakat fiziki büyüklük ile iktisadi büyüklüğün farklı şeyler olduğunu, ulaştırma faaliyetlerinin iktisadi gelişmede ve piyasa hacmini artırıcı bir etken olarak değerlendirilmesine karşın bu faktörün de asıl olmadığını belirtmektedir.

Yukarıda piyasanın büyüklüğünü belirleyebilecek etkenler olarak saydığımız olguların tümünü, Nurkse ikinci dereceden etkenler olarak tanımlamakta ve büyüklüğü belirleyen asıl etkenin verimlilik olduğunu ileri sürmektedir. Sonuç olarak piyasa hacmini belirleyen tek etken üretim hacmi olmaktadır. Sorunu daha açık olarak şöyle belirtmek mümkündür. Piyasanın genişliği verimlilikteki artışlar ile genişletilebilir. Bu olgu ise büyük ölçüde üretimde kullanılan sermaye miktarı ile ilgilidir. Oysa yukarıda belirttiğimiz gibi piyasanın darlığı, verimlilikte bir artış sağlayacak yoğunlukta sermaye kullanımı için müteşebbislerin piyasaya girmelerini yeterince teşvik edici değildir. Bu nedenle kısır döngü bir başka noktada yeniden ortaya çıkmaktadır. Nurkse'e göre sorun bu noktada, bu kapalı daireden nasıl çıkılacağı, diğer bir deyişle pazarın nasıl genişletileceğidir. Bu noktanın çözümlenmesi az gelişmiş ülkelerde gerek sermaye arzı, gerekse sermaye talebinin önündeki engelleri kaldıracaktır. Nurkse bu noktadaki analizine Say kanununun eleştirisi ile başlamaktadır. Yazara göre, az gelişmiş ülkelerde deflasyonist açığın bulunmadığı ilkesi açısından say kanunu geçerli olsa bile, yeni kurulan bir sanayi kolunun üretiminin

kendi talebini yaratacağı düşüncesi doğru değildir. Nurkse "İnsan ihtiyacının çeşitliliği göz önünde tutulursa, halkın bütün gelirini yeni sanayi kolunun üretimlerine yatırmak istemeyecekleri derhal ortaya çıkar" diyen Rodan'ın sözlerini tekrarlamakta ve Rodan'ın yeni kurulan ayak-kabı fabrikası örneğini vermektedir (1). Nurkse bu noktada J. S. Mill'in ortaya attığı formülden hareket ederek, pazarın sınırlılığı sorunu için "sermayenin az veya çok ayarlanarak değişik sanayi kollarına uygulanması halinde güçlükler en azından prensip olarak ortadan kalkar, işte çıkmazdan kurtulmanın bir yolu" demektedir (2).

Görüldüğü gibi Nurkse'nin tezi ile Rodan tezi arasında oldukça önemli bir benzerlik bulunmaktadır. Nurkse, göre, az gelişmiş ülkelerde sözkonusu kısır döngüden çıkabilmek için sermaye talebi açısından yapılacak şeyin, birbirlerine pazar temin edecek şekilde çeşitli sanayi kollarında birden yatırımlara girişilmesidir. Burada Üzerinde durulacak önemli bir nokta birlikte yatırımlara girişilecek sanayi kollarının kitle tüketimine cevap veren sanayiler olmasıdır. Bu tür sanayileri Nurkse tamamlayıcı sanayiler olarak tanımlamaktadır (3)

---

(1) P. N. Rosenstein-Rodan, a.g.m, s. 205, Nakleden R. Nurkse, a.g.e, s. 16, Sözkonusu örnek Rodan'ın görüşleri belirtilirken anlatıldığı için burada yeniden tekrar edilmemiştir.

(2) R. Nurkse, a.g.e, s. 19, J. S. Mill, "Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy" London. School of Economics, Yeni Baskı, 1948 adlı eserinde şöyle demektedir: İstihsalde meydana gelecek her artış ferdî ihtiyaçların zorladığı her çeşit istihsal arasındaki nisbetlerin iyi şekilde hesaplanması ve paylaşımı halinde kendi talebini bizzat yaratır, s. 73, Nakleden, R. Nurkse, a.g.e, s. 19.

(3) R. Nurkse, a.g.m, (A.N. Agarwala ve S.P. Singh içinde) s.257.

Buraya kadar olan kısımda, yukarıda da belirtildiği gibi, çeşitli sanayi kollarına birden yapılacak yatırımların yaratacağı pazar ile ilgili problemin salt sermaye talebi açısından çözümü sağlanmaktadır. Pazarın büyümesi, özellikle sermaye yoğunluğu yüksek sanayi dallarının piyasaya girişlerine yol açacak ya da engelleri kısmen de olsa ortadan kaldıracaktır. Oysa sorunun en az bu kadar önemli bir diğer yönü daha vardır. O da az gelişmiş ülkelerde düşük verimlilik sonucu düşük reel gelir düzeyinden kaynaklanan sermaye arzının yetersizliğidir. Sonuç olarak kısır dengüden çıkılmasını sağlayacak diğer sorun sermaye arzındaki tıkanıklıkların olumlu bir biçimde çözümlenebilmesidir.

Sermaye arzı sorununun çözümlenmesi iki konuyla doğrudan ilgili olmaktadır. Bunlardan birincisi ihtiyari ya da cebri iç tasarruf hacminin artırılması, diğeri ise aynı sorunun uluslararası yardımlara başvurularak çözümlenmesidir. İç tasarruf hacminin genişletilmesi açısından sorun, Nurkse'e göre sadece reel gelirin mutlak düzeyi ile değil, aynı zamanda görece düzeyi ile de ilgilidir (1). Konuyu biraz daha açacak olursak Nurkse: "J. S. Duesenberry'nin görüşlerinden hareketle bireysel tüketim fonksiyonlarının birbirlerinden bağımsız olmaktan çok birbirleriyle ilgili oldukları varsayımı şaşırtıcı görünmesine karşın, belirli olguların açıklanmasına yardımcı olur demektedir" (2). Bu noktadan hareketle, kimi zaman mutlak reel gelir düzeyleri artmış olmasına karşın, birçok az gelişmiş ülkede tasarruf düzeyinin yükselmiş olduğunu görmek mümkün değildir. Uluslararası gelir düzeylerindeki farklılaşmalar

---

(1) R. Nurkse, a.g.m s. 263.

(2) a.g.m, s. 264, R. Nurkse'nin Atıf yaptığı yapıt, J. S. Duesenberry, "Income, Saving and The Theory of Consumer Behavior, Harvard University Press, 1949.

sonucu nisbi gelir düzeylerinin düşüşü ve az gelişmiş ülkelerdeki tüketimin gelişmiş ülke kalıplarını benimsenmesi ve uygulamaya yönelişi bu ülkelerdeki ihtiyari tasarruf hacminin gerçekleşmesini engelleyen önemli bir neden olmaktadır. Nurkse bu olgunun Duesenberry'nin deyişiyle gösteriş etkisi olduğunu söylemektedir (1).

Nurkse bu olguyu şöyle açıklamaktadır: Zengin ülkelerle ilişkide olan fakir ülkeler parasal gelir ve harcamalarını sürekli olarak kendi üretim kapasitelerinin sınırları üstünde tutmak isterler. Bunun sonucu ise ülke içinde enflasyonist bir yönelim ve ödemeler dengesinde açıklara doğru sürekli bir eğilimdir. Bu olgu ülkelerin mutlak fakirliğinin yanısıra görece olarak fakirliklerinin yarattığı baskıdan kaynaklanmaktadır (2). İlk anda bakıldığında ülkeler arası gelir farklarının ve gelişmiş ülkelerdeki tüketim kalıplarının az gelişmiş ülkelere de benimsenmesinin sadece ihtiyari tasarruflar üzerinde etkili olacağı sorulabilir. Oysa bu olgu aynı zamanda hükümetlerin cebri tasarruf aracı olarak vergi koymalarını ve cari hükümet harcamalarına karşı olan talebe karşı koymalarını politik olarak oldukça güç bir hale getirdiğinden cebri tasarrufları da etkiler (3).

Ülke içinde yatırılabilir fonları artırmada diğer bir yol dış yardımlardır. Nurkse'e göre ülke içindeki otonom ve uyarılmış yatırımları etkileyen faktörler uluslararası yatırımlar için de geçerlidir. Diğer bir konu olarak ortaya çıkabilecek fon kaynağı uluslararası ortamda tek taraflı gelir transferleri olabilir. Bu konuda Nurkse şöyle bir model önermektedir (4): Farzedelim ki

-
- (1) a.g.m, s. 264.
(2) a.g.m, s. 266.
(3) a.g.m, s. 265.
(4) a.g.m, s. 259-70.

uluslararası gelir farklılıklarının oluşturduğu açıklar, uluslararası tek taraflı gelir transferleri ile kapatılmaktadır. Bu çözüm yolu Nurkse'ye göre tatmin edici değildir, çünkü bu tür bir uygulama yukarıda açıkladığımız gösteriş tüketiminin etkisiyle tek taraflı gelir transferlerinin ülke içi tüketim eğilimlerinin doğrultusunda kullanılmasına yol açacaktır.

Sonuç olarak Nurkse az gelişmiş ülkelerde dengeli kalkınma sürecinin gerçekleştirilebilmesi açısından, sermaye arzı cephesinde, dış kaynakların arzulanan bir biçimde elde edilse bile yeterli olmadığı, kalkınma çabasının mutlaka iç kaynaklarla desteklenmesi gerektiği kanısındadır (1).

2.3. W.A. Lewis ve Sınırsız Emek arzı ile İktisadi Kalkınma

W.A. Lewis'in 1954 de yayınlanan makalesinde (2) öne sürdüğü, daha sonra Fei-Ranis tarafından ele alınan (3) görüşleri ikili (dual) ekonomik yapı modelleri olarak tanımlayabilmek mümkündür (4).

---

(1) a.g.m, s. 271.

(2) W. Arthur Lewis, "Sınırsız emek arzı İktisadi Kalkınma" (Çev. Metin Berk), İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar, ODTÜ, İdari İlimler Fak. Ankara-1966.

(3) Fei, John C H, ve Gustav Ranis, "Development Of the Labor Surplus Economy, Theory and Policy", Homewood III, Richard D Irwin, 1964.

(4) Az gelişmiş ülkelerde sadece ekonomi değil, sosyal, kültürel, eğitim alanlarında da ikili bir yapı görmek mümkündür. Lewis ve Fei-Ranis bu ikili yapının sadece ekonomik yönüne ağırlık vermişlerdir.

Her iki model de aynı varsayımlardan hakaret etmekle birlikte Fei Ranis modelini, Lewis'te bulunmayan bazı noktaları içermesi açısından daha gelişmiş olarak tanımlayabilmek mümkündür. Bununla birlikte, Lewis modeli az gelişmiş ülke sorunlarından bir çoğuna sistemli bir yaşlaşım denemesi niteliğindedir.

Her iki pazar da analizlerine modern ve geleneksel tarım sektörlerinin birlikte bulunduğu, modern sektörün gelişmiş teknikler kullandığı, tarım sektörünün ise tek girdisinin emek olduğu, ikili bir ekonomik yapı varsayarak başlamışlardır (1). Bu yapı içinde tarım sektöründe emeğin marjinal verimliliği çok düşük, hatta sıfırdır. Bu nedenle de tarım sektöründen sabit ücret düzeyinde endüstri sektörüne işgücü transfer edilerek sanayileşme, kalkınma gerçekleştirilebilir. Bu süreç içinde modern sektörde oluşan artık kapitalistlerce yeniden yatırıma dönüştürülecek ve bu olgu bir yandan istihdamı artırırken öbür yandan modern sektörün büyümesine yol açacaktır (2)

Yukarıda ana hatlarını özetlemeğe çalıştığımız konuyu Lewis'in makalesinde açıkladığı şekliyle inceleyecek olursak; yazarın amacı, az gelişmiş ülke sorunlarının çözümlenmesinde, klasik çerçeveden ne şekilde yararlanılabileceğinin belirlenmesidir. Bu amaçla Lewis, yukarıda belirttiğimiz varsayımlar çerçevesinde görüşlerini önce kapalı sonra ise açık ekonomide ele almış ve geçerliliklerini tartışmıştır. Lewis'e göre sermaye ve doğal kaynaklara oranla nüfusun fazla olduğu ülkelerde, sınırsız işgücü vardır. Ekonominin birçok sektöründe, işgücünün marjinal verimliliği dikkate alınmayacak kadar az veya sıfır-

---

(1) Ajit K. Dasgupta, "Economic Theory and Developing Countries", Mcmillan, London 1974, s. 15.

(2) Paul Zarembka, Toward a Theory of Economic Development, Holden Day Inc, San Francisco, 1972, s. 9-10.

dır. Bu niteliği özellikle tarım sektöründe, diğer sektör-
lere oranla daha yoğun bir biçimde görebilmek mümkündür.
Tarım kesiminin yanısıra süresiz işlerde istihdam edilmiş
büyük bir işgücü için de aynı şey, yani marjinal verim-
liliklerinin çok düşük hatta sıfır olduğu söylenebilir.
Lewis'e göre, bu ekonomilerde, iş gücünün fiyatı yaşamayı
ancak sağlayacak seviyededir. Bu ücrette iş gücü arzı,
işgücü talebini aştıkça, iş arzı sınırsız olacaktır. Bu
durumda sınırsız olarak yeni endüstriler kurulabilir ve-
ya eskiler genişletilebilir (1).

Bu ülkelerde, işgücünün modern kesime transfer
edilebilecek kısmı, sadece tarım kesimindeki gizli ya da
açık işsizler, süresiz işlerde istihdam edilenler değil-
dir bu gruplara, şunlar ilave edilebilir:

- Ev işinde çalışan kadınlar,
- Doğumların ölümlerden fazla olması sonucu nüfus-
daki artışlar,
- Etkinliğin yükselmesi sonucu ortaya çıkan işsiz-
ler

Bu konuda Lewis, bütün bu transfer edilebilecek
işgücü kitlesinin elde edilebilme kolaylığının kalifiye
olmayan işgücü için doğru olduğunu, kalifiye işgücü arzı
konusunda eksiklikler olabileceğini fakat bunun Marshall'
ın deyimiyle darboğaz benzeri olduğunu ve zamanla orta-
dan kalkacağını, asıl darboğazı sermaye ve doğal kaynak-
lar olduğunu söylemektedir.

Eğer bir ekonomide sermayenin kit olduğu durumda,
sınırsız işgücü varsa sermaye, işgücünün marjinal etkin-
liği, cari ücret seviyesine ulaşınca kadar kullanılabi-
lir. Sorun, bu sermaye ve işgücünün ekonominin hangi sek-

---

(1) W.A. Lewis, a.g.m, s. 92.

töründe kullanımının ekonomiyeye maksimum faydayı sağlayacağıdır. Bu noktada karşımıza kapitalist sektör ve geçinme sektörü kavramları çıkmaktadır. Kapitalist sektör-Lewis'e göre "ekonominin tekrar yaratılabilen sermayesinin kullanıldığı ve bu yüzden sermayedara ödemede bulunulan kısmıdır" (1). Geçinme sektörü ise ekonominin yeniden üretilebilir sermaye kullanmayan diğer bütünüdür(2). Bu sektörde kapitalist sektöre oranla kişi başına hasıla düşüktür ve daha fazla sermaye temin edildikçe geçinme sektöründen kapitalist sektöre daha fazla işçi geçecektir (3). Bunların yanısıra Lewis, az gelişmiş ülkelerde sermaye ve yeni fikirlerin ekonomide dağılmış olmadığını, (homojenlik anlamında) bu ekonomilerde bilginin en kıt maddelerden biri olduğunu, bunlardan ötürü de ekonominin; bazı alanlarında fazla, bazı alanlarında ise eksik yatırım nedeniyle sık sık bocalayacağını söylemektedir (4).

Lewis, modelini kurup çalıştırmaya başlamadan önce, ücretler sorununu ele almaktadır. Yukarıda da sözkonusu edildiği gibi kalkınmayı sağlayacak koşulların başında geçimlik ya da tarım sektöründen endüstri sektörüne, ancak sabit gerçek ücret seviyesinde sınırsız olarak işgücü

---

(1) a.g.m, s. 95-96.

(2) Dasgupta, geçimlik ve modern sektörler arasındaki bu ayrımın, çoğu zaman tarım sanayi ayrımı ile özdeşleştirildiğini, bunun kesinlikle doğru olmadığını, gelişen ülkelerde çoğu zaman görüldüğü gibi endüstriyel çıktının büyük kısmının az gelişmiş küçük işletmelerde üretilmesine karşın, bu ülkelerde tarım kesiminde modern plastasyonlara rastlanabileceğini belirtmektedir. Bkz. Ajit. K Dasgupta, a.g.e, s. 15.

(3) W.A. Lewis. a.g.m, s.95 yukarıda Dasgupta'ya atfen yaptığımız açıklamanın benzerini Lewis'in makalesinde de bulmak mümkündür. Lewis de bu ülkelerde kapitalist sektörde de kendi içinde ayrılıklar bulunabileceği gibi bazen tarım kesiminde fazla sermaye kullanan birkaç çiftlik bulunabileceğini yazmaktadır. Bkz. a.g.m, s.95.

(4) a.g.m, s.96.

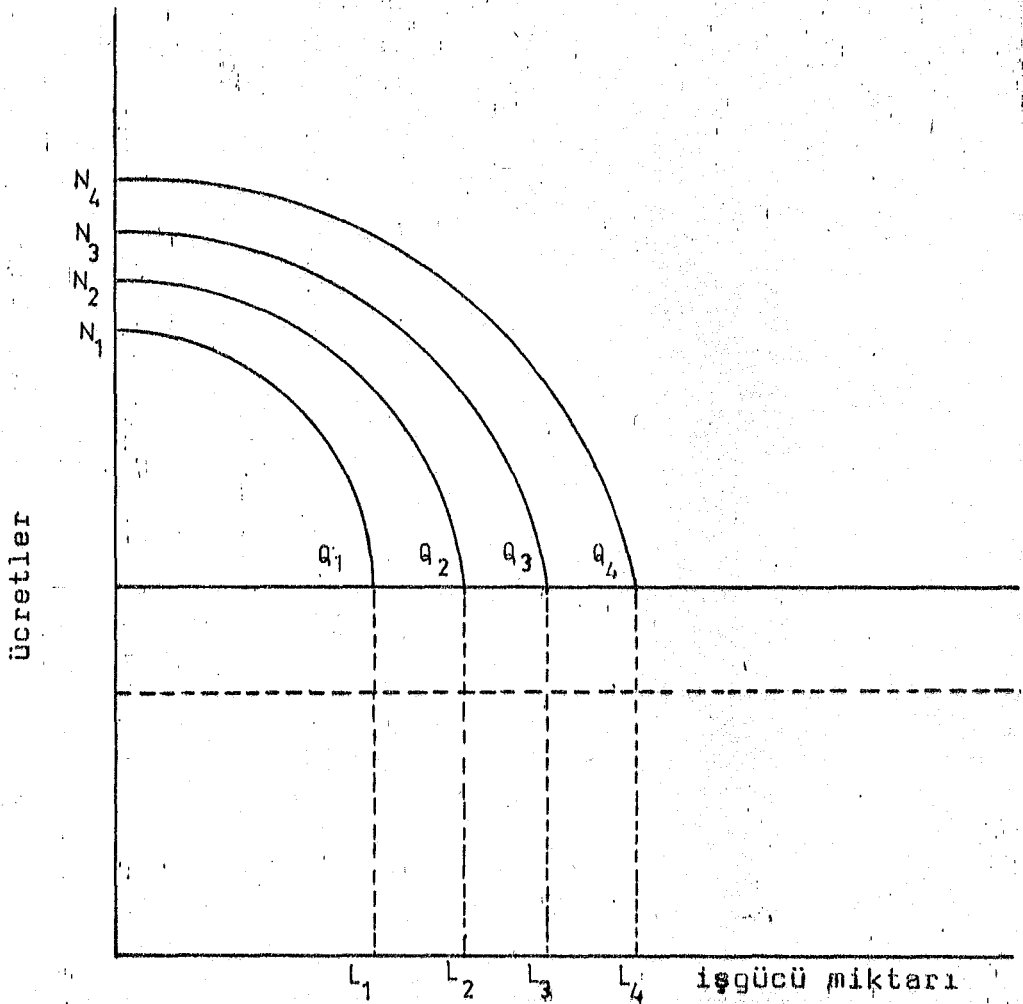
transfer edebileceği ve bu şartın gerçekleşmesiyle ekonomik kalkınmanın mümkün olabileceği varsayılmıştır. İşte bu noktada Lewis ücret düzeyini belirleyen koşulları araştırmakta ve modelin hangi ücret düzeyinde işleyebileceğini ortaya koymaktadır. Gelişen kapitalist sektörün ödeyeceği ücret; insanların bu sektör dışında ne kazanabileceklerine bağlıdır. Örneğin; eğer kendi topraklarında çalışıyorlarsa, çiftçilerin ortalama hasılası işçiye verilebilecek minimum'u belirlemektedir. Bu nedenle kapitalist sektörde gerçekleşecek ücret düzeyi geçimlik kesimdeki kazançlarca sınırlandırılacaktır. Bununla beraber yine de tarım kesimindeki geçim kazançları ile kapitalist sektördeki ücretler arasında bir fazlalık-sendikaların olmaması halinde bile- var olacaktır.

Lewis, modeli ile ilgili bu varsayımlarını tamamladıktan sonra "oluşumun anahtarı kapitalistin fazlası ile ne yapıldığıyla ilgilidir," demektedir. Modelde, kalkınma sürecinin gerçekleştirilmesinde ana rol kapitalist sektöründür. Belirli bir fazla emek, kapitalist sektörde, düşük düzeyde sabit kalan, bir ücrette istihdam edildiğinde, kapitalist sektördeki kârlar yükselecektir. Bu kârlar aynı sektörde yeniden yatırıma dönüştüğünde, işgücü başına sermaye stoğu artacak ve sonuç olarak kapitalist sektördeki emeğin marjinal verimliliği, aynı ücret düzeyinde artacaktır. Bu durum sektörde daha yüksek bir istihdam oranının elde edilmesine ve aynı zamanda kârların artmasına neden olacaktır. Sonuç olarak yığımlı bir biçimde gelişen bu süreç ekonomide kapitalist sektörün büyümesine ve milli gelir içinde yatırımların oranının artmasına yol açacaktır (1).

---

(1) Ajit K Dasgupta, a.g.e., s. 16.

Modelin işleyişini Lewis'in kullandığı şekil üzerinde incelersek; (bkz. şekil 1) yatay eksen üzerinde işgücü miktarı dikey eksen üzerinde ise ücretler gösterilmiştir. OQ geçimlik kesimdeki geçinme kazancını, $OÜ$ ise kapitalist kesimde geçimlik kazancın üzerinde oluşan ücreti göstermektedir. $ÜN_1Q_1$ ise başlangıçta kapitalist kesimdeki fazlayı ifade etmektedir. Bu noktada istihdam düzeyi OL_1 olacaktır.

Şekil:1

İlk baştaki fazlanın yani $ÜQ_1N_1$ miktarının yeniden yatırıldığını varsayarsak bu yatırılan miktar işgücünün marjinal etkinliğini arttıracığından işgücünün marjinal etkinliği eğrisi N_1Q_1 eğrisinden sağa yukarı kayarak N_2Q_2

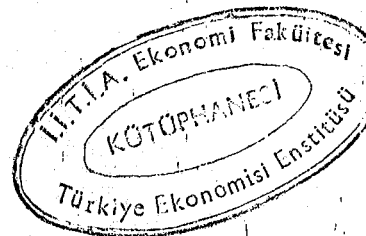

eğrisi haline gelecektir. Bu noktada hem kapitalistlerin fazlası ilk baştakine oranla büyümüştür, $ÜQ_2 N_2 > ÜQ_1 N_1$, hem de kapitalist kesimde istihdam seviyesi OL_1 den OL_2 ye yükselmiştir sonuç olarak süreç bu şekilde işgücü fazlası kapitalist sektör tarafından emilinceye kadar devam eder.

Lewis'in modelinin, temel varsayımı, aynı zamanda da tartışmaya en açık ve en çok eleştiriye uğramış noktası modelin işleyişinden de görüldüğü gibi kapitalistlerin elde ettikleri kazançları, ya da fazlayı olduğu gibi tekrar kapitalist sektöre yatıracaklarıdır. Lewis kuramına yöneltilen ikinci bir eleştiri ise, teknolojik değişimin etkilerini dikkate almadığıdır. Lewis gerçekte sermaye, teknik ilerleme ve etkinlik arasındaki ilişkileri incelemiş fakat teknolojik değişimin modelin işleyişini engellemeyeceğini savunmuştur. Lewis kuramsal açıdan sermayenin artışı ile teknik bilginin ilerlemesinin ayırt edilebileceğini fakat bunun gerçekte olanaksız olduğunu söylemektedir. Yazara göre özellikle kapitalist sektör içinde böyle bir ayırım gereksizdir. Asıl önemli olan kapitalist sektör dışında teknik bilginin gelişimidir. Bu gelişim ücret düzeyini yükseltecek ve böylece kapitalistin fazlasında bir azalmaya neden olacaktır. Bunun dışında kapitalist sektörde teknolojik gelişim ile sermayenin gelişiminin aynı olduğunu savunan Lewis, yeni teknolojik bilginin emek ya da sermaye tasarruf edici olmasının modelin işleyişinde bir değişiklik getirmeyeceğini savunmaktadır (1).

Yukarıda; varsayımlarını ve işleyişini özetlediğimiz kuramı daha ayrıntılı bir biçimde ele alacak olur-

(1) a.g.m, s. 99,

sak modelin işleyişi çerçevesinde ikinci temel sorun kapitalist sektörün gelişimi için gerekli sermaye birikiminin nasıl sağlanacağı olmaktadır. Bu konuda yazar öncelikle sermaye birikiminin temel kaynağı olarak tasarrufların ne yolla artırılabilceğini araştırmakta daha sonra ise sermaye birikiminin diğer kaynaklarını ve etkilerini incelemektedir. Yazara göre iktisadi kalkınma kuramının ana sorunu hızlı sermaye birikimidir. Bu ise ancak tasarrufların milli gelire oranının artırılması ile mümkündür. Ülke içindeki tasarruf yapan gruplar genellikle kâr veya kira elde edenlerdir. Ücretli grubun tasarruf yapma yeteneği çok azdır. Bu nedenle tasarrufların istenilen düzeyde gerçekleşmesi, kişi başına milli gelirin artışıdan çok, gelir bölüşümünün, tasarruf yapma yeteneği çok olan grup lehine bozulmasına bağlıdır. Konuyu başka bir biçimde ifade edecek olursak; sermaye birikiminin ana sorunu milli gelir içinde kârların payının nasıl artırılacağıdır. Lewis, Colin Clark'ın tasarrufların azlığını fakirliğe bağlamasını eleştirmekte, tasarrufların yetersizliğinin asıl nedeninin kapitalist sektörün küçük olmasıdır demektedir (1) Diğer yazarların da belirttiği gibi Lewis, kalkınma sürecinde asıl ve başlıca rolü modern sektöre vermiştir (2) Nitekim "eğer az gelişmiş ülkelerin daha geniş kapitalist sektörleri olsaydı, kârlar milli gelirin daha büyük bir kısmını meydana getirecek, tasarruf ve yatırımlar da aynı oranda daha büyük olacaktı" demektir . Bununla birlikte Lewis'in kapitalist sek-

---

(1) a.g.m, s. 104.

(2) Ajit. K. Dasgupta, a.g.e, s. 16.

tör derken yalnız özel sektörü kastetmemekte devlet kesimini de kapitalist sektöre dahil etmektedir. Ayrıca Lewis'e göre devlet kesimi elde ettiği karların yanısıra geçimlik kesimin zorlanmasıyla elde edilebilecek vergilerle de özel kapitalistten daha hızlı sermaye birikimi yapabilir.

Lewis, kapitalist sınıfın ortaya çıkışı ile ilgili ekonomik koşulları incelerken sorunun gerisinde ekonomik koşulların yanısıra sosyal birtakım sorunların da bulunduğu dikkati çekmiştir(1). Yazara göre, çağımızda kapitalist sektörlerini geliştirmek isteyen pek çok ülke ya kapitalistleri ülke dışından sağlamışlar ya da bu sorunu devletin kapitalist görevini yüklenmesi ile çözmüşlerdir. Bununla birlikte az gelişmiş ülkelerde kapitalist sektörün doğuşu geniş ölçüde ülke içindeki koşulların elverişli hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu koşulları; piyasanın genişlemesi, işgücünün verimliliğini yükselten yeni tekniklerin kullanılması olarak sıralamak mümkündür.

Sermaye birikimi konusunda diğer bir sorun, sermaye birikiminin tüketim malları hasılasında bir azalma yaratıp yaratmayacağıdır. Bilindiği gibi neo-klasik modelde sermaye ancak kaynakları tüketim malları üretiminden çekmekle yaratılabilir. Bu ise tüketim malları üretiminde bir azalma anlamındadır. Lewis bu konuda modelinin başında öne sürdüğü varsayımını tekrarlamakta ve geçimlik kesimde emek fazlasının varolduğu ve emeğin marjinal verimliliğinin sıfır olduğu için bu kesimdeki emeğin modern sektörde istihdamı ile sermaye yaratılması sonucu tüketim malları üretiminde azalma olmayacağını söylemektedir. Sermaye birikiminde tasarrufların yanısıra ikinci bir kaynak da banka kredileri ve para arzındaki

(1) Lewis, a.g.m, s. 105, Bu konuda klasik bir çalışma olarak Bkz. Maurice Dobb, "Studies in the Development of Capitalism", London-1946.

net artışlardır (1). Lewis'e göre sermaye birikiminin kârlarla sağlanması ile kredilerle sağlanması arasındaki en önemli fark fiyatlar ve gelir bölüşümü üzerindeki etkileridir. Konuyu daha ayrıntılı bir biçimde inceleyecek olursak; sermaye birikimi krediler ve para arzındaki net artışlarla sağlandığında fiyatlar artacaktır. Sorun hem birikimin sağlanması hem de enflasyon ortamının etkisiz hale getirilerek denge durumuna gelmesidir. Bu konuda Lewis'e göre iki yol vardır. Birinci olarak kredi ile finanse edilen sermaye birikimi paranın ikinci turunda kârlardaki artış olarak tekrar kapitalistlere dönebilir. Böylece de gönüllü tasarruflar, kârlar ve sermaye birikimi fiyatlarında az bir artışla dengeye gelebilir. Bu ülke içinde tüketimin oldukça kısılması ve bazı sınıfların güç duruma düşmesi demektir. İkinci olarak Lewis aynı olgunun daha uzun bir zaman süresinde olması halinde dengeye yine gelineceğini söylemektedir. Sermaye birikiminin kredilerle karşılanması ilk anda kapitalistler dışındaki kesimin gelirini geçici olarak azaltacak, bundan sonra ise ücretler fiyatları sürekli olarak izleyeceklerdir. Hasılanın sürekli büyümesi kârları da büyütecek sonuç olarak yatırımların kredi ile karşılanan kısmı sürekli olarak azalacaktır (2).

Bütün bu varsayımlar altında Lewis'e göre ikili ekonomik yapıya sahip geçimlik kesimde fazla işgücünün bulunduğu ve bu işgücünün marjinal verimliliğinin çok düşük hatta sıfır olduğu ülkelerde geçimlik kesimden modern kesime işgücü transferi ile sermaye birikimini ve kalkınmayı gerçekleştirmek mümkündür. Bu olgu, modern

---

(1) a.g.m, s. 105,

(2) a.g.m, s. 109,

kesim , geçimlik kesimdeki fazla işgücünü, tamamıyla eminceye kadar sürecektir. Bununla birlikte Lewis bazı nedenlerle bu sürecin geçimlik kesimdeki fazla işgücünün tamamıyla emilmesinden önce de durabileceğini söylemektedir. Bu nedenleri şöyle sıralayabilmek mümkündür (1):

- Sermaye birikimi nüfus artışından daha hızlı olarak devam ediyorsa ve dolayısıyla geçinme sektöründe çalışan insanları sayıca azaltıyorsa bu sektördeki kişi başına ortalama hasıla üretim değişikliğinden değil hasılayı paylaşacak daha az kişi kaldığından yükselir, ve bir süre sonra değişme gerçekten hissedilmeye ve kapitalist ücret yukarı doğru zorlanmaya başlar.
- İkinci olarak, geçinme sektörüne oranla, kapitalist sektörün genişlemesi ticaret hadlerini kapitalist sektör aleyhine döndürebilir ve bu olgu gerçek gelirleri sabit tutabilmek için kapitalistleri işçilere hasıllarının üzerinde ücret ödemeye zorlar.
- Geçinme sektörü verimliliği artıran teknikler kullanabilir. Ortalama işgücü verimini arttıran herhangi birşey, kapitalist sektördeki gerçek ücretleri yükseltecek ve dolayısıyla kapitalist fazlasını ve sermaye birikim oranını düşürecektir. Bu aynı zamanda geçimlik kesimdeki işçilerin yaşama standartlarının değişmesi sonucu da olabilir. Bunun sonucu ise geçinme sektöründeki kazançlarla kapitalist sektördeki ücretler arasındaki açığın genişlemesi olacaktır.

---

(1) a.g.m, s. 115-116.

Daha öncede belirttiğimiz gibi, Lewis, modelinin işleyişini kapalı ekonomi varsayımı çerçevesinde ele almıştır. Konuya açık ekonomi varsayımı içinde bakacak olursak, sermaye birikiminin emek arzına eriştiği ve ücretler geçinme seviyesinin üzerinde, yükselmeye başladığında kapitalist fazlası azalacaktır. Bu noktada, eğer diğer ülkelerde emek fazlası varsa, kapitalistin önünde iki alternatif bulunacaktır. Bunlar ya emeğin sermayeye ya da sermayenin emeğe kaydırılmasıdır. Yani ya kapitalistler göçleri teşvik ederek gerekli işgücünü sağlayacaklar ya da geçinme ücreti karşılığındastedikleri kadar emek bulabilecekleri ülkelere sermaye ihraç edeceklerdir (1).

Lewis, işçi göçlerinin kalifiye olan ve oldukça küçük miktarda olanları hariç tutulduğunda konuyla ilgili olan asıl göçlerin kütle halindeki göçler olduğunu, oysa bu tür göçlerin göç veren ülkelerdeki sendikalar tarafından engellenme olasılığının büyük olduğunu, bu nedenle kapitalistler için tek çıkar yolun sermaye ihracı olduğunu söylemektedir (2).

Bununla birlikte kendi ülkesinin ücret düzeylerindeki bir artıştan dolayı sermaye ihraç etmek isteyen kapitalistin aradığı birtakım koşullar olması gerekir. Bir ülkede yatırım yapmanın kârlılığı o ülkenin tabii kaynaklarına, insan gücüne ve şimdiye kadar ülkede yapılmış olan yatırımlara bağlıdır. Bu ekonomik ve doğal kaynaklarla ilgili koşulların yanısıra yatırımlar için kültürel düzey, hükümet şekilleri, çalışma adetleri, okuma yazma, sosyal, ilişkilerin değişikliği gibi verimliliği etkileyen faktör-

---

(1) a.g.m, s. 119.

(2) a.g.m, s. 119-120.

ler de önemli olacaktır. Bu nedenle sermaye birikiminin emek arzına ulaştığında, sermaye ihracının başlayacağını kesinlikle söylemek mümkün değildir.

Lewis'e göre sermaye ihracı salt emek fazlası tükenmiş ekonomilere özgün bir sorun olarak ortaya çıkmayabilir. Lewis emek fazlasının bulunması halinde bile sermaye ihracına neden olabilecek koşulları şöyle sıralamaktadır (1):

- Herhangi bir alanda genişleme imkanları bir süre sonra tükenir veya hiç değilse büyük çapta azalabilir. Bu nedenden ötürü bu tür sahalarda yatırım yapanlar, kendi ülkelerinde bu imkanlar tükendiğinde başka alanlarda yatırım yapabilecekleri halde uğraştıkları konulardan vazgeçmek istememeleri, uzmanlaştıkları konularda çalışmak istedikleri için bu tür endüstrileri başka ülkelere götürürler.
- Bir diğer neden olarak ise, kendi ülkelerinde yatırım olanaklarının bulunmasına karşın diğer ülkelerde kullanılmamış kaynaklardan, ötürü daha kârlı yatırım olanaklarının bulunması sayılabilir.

Lewis'e, göre sermaye ihracının sermayeyi ihraç eden ve ithal eden ülkeler açısından ortaya çıkarıldığı sorunlar ise şunlardır (2):

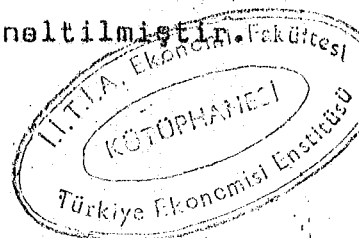
---

(1) a.g.m, s. 122.

(2) a.g.m, s. 131.

- Sermaye ihracatı içerde sermaye birikimini azalttığı gibi ücretleri de aşağıda tutar, fakat eğer sermaye ihracatı işçilerin ithal ettiklerini ucuzlatıyor veya rekabet eden ülkelerin ücret maliyetlerini arttırıyorsa bu tesir tesir telafi edilebilir. Mamafih eğer sermaye ihracı ithalatın maliyetini yükseltiyor veya rekabetçi ülkelerin maliyetini azaltıyorsa içerdeki sermaye birikiminde azalma kötüleşir.
- Yabancı sermaye ithali emek fazlası olan ülkelerde gerçek ücretleri arttırmaz; ta ki sermaye kendi tüketimleri için istihsal ettikleri malın verimini arttırsın.
- Tropik ticaret ürünlerin sağladığı yaşama standardı bakımından çok ucuz olmasının sebebi, adam başına tropik yiyecek istihsalinin etkin olmamasından ötürüdür. İhraacat endüstrilerinde etkinlik artışının neredeyse bütünü, yabancı tüketiciye gider öte yanda geçinme yiyecek istihsalinde etkinliğin artması ticari ürünü otomatikman pahalılaştıracaktır.
- Mukayeseli maliyetler kanunu, diğerlerinde olduğu kadar emek fazlası olan ülkelerde de doğrudur. Fakat diğerlerinde serbest ticaret için haklı bir temel teşkil ederken, emek fazlası olan ülkelerde koruma münakaşaları için aynı haklı temeli teşkil eder."

Lewis tarafından "Sınırsız emek arzı ile iktisadi kalkınma" isimli makalesinde açıklanan, yukarıda özetlediğimiz görüşlerine çeşitli eleştiriler yöneltmiştir.

Bunların başlıcalarını şöyle özetlemek mümkündür:

Ekonomik gelişme emeğin fırsat maliyeti çok düşük olduğunda geçimlik sektörden işgücünün emilmesi ile gerçekleşebilir, bununla birlikte geçimlik sektörde fırsat maliyeti pozitif olduğunda işgücü transferi, tarım sektörü çıktısında azalmaya yol açacaktır.

Lewis, modelinde hızla büyüyen nüfusun fakir ülkeler üzerindeki etkisini fazla önemsememiştir. (aynı şekilde nüfusun; tarımsal artık, kapatılmalarda kar payı, ücret oranları ve tüm istihdam fırsatları üzerindeki etkilerini de) Lewis, sanayideki büyüme oranının tarımdaki büyüme oranına özdeş olacağını varsaymıştır, fakat endüstri sektöründe sermayenin kullanımı emeğe oranla daha yoğunsa tarım sektöründen endüstri sektörüne işgücü akışı yalnızca işsizliği daha da arttıracaktır (1).

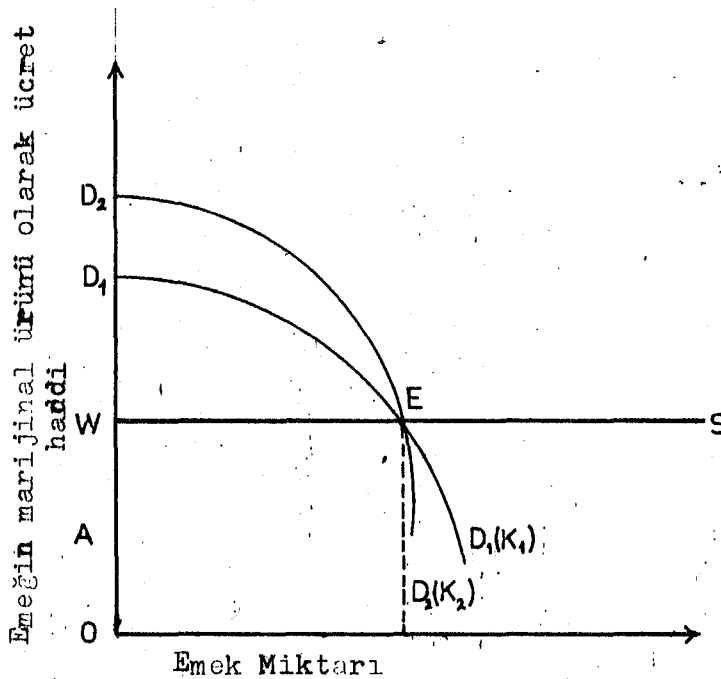
Bunların yanısıra Lewis modeli, tarım ile sanayi sektörü arasındaki dengeli gelişmeyi dikkate almamıştır. Burada dengeli gelişme, Nurkse anlamında bir denge değildir. Sorun sanayi kesimi sektörü ile tarım kesimi sektörü arasındaki ilişkinin belirli bir denge kavramı içinde geliştirilmesidir. Sutcliffe, sorunu şöyle ortaya koymaktadır; "Tarımsal gelirdeki geçimlik seviyenin üzerindeki genişleme sanayi çıktılarına büyük bir ihtiyaç sağlar, aynı şekilde sanayi sektörünün gelirlerindeki genişleme

---

(1) Subrata Ghatak, Development Economics, London- 1978, s. 43.

de tarımsal ürünlerin uluslararası talep yetersizliği durumunda tarımsal ürünün genişlemesi için etkili bir uyarıcıdır (1). Aynı konuda Baran "Endüstrileşme olmaksızın tarımda modernleşme, tarımsal çıktılarda artış olmadan sanayileşme olamaz" demektir (2).

Tadaro, ise Lewis'in modelini bellibaşlı üç noktadan eleştirmektedir. Birinci olarak model örtülü olarak işgücünün transfer ve istihdam yaratılması oranını, sermaye birikiminin bir oranı varsaymaktadır. Kapital birikim oranının daha hızlı olması modern sektörde daha yüksek bir büyüme oranı ve yeni iş imkanlarının yaratılmasında daha hızlı bir oran demektir. Sorun bu noktada kapitalistlerce elde edilen fazlanın yeriden yatırılma biçiminde düşümlenmektedir. Lewis'in modelinde varsaydığı aksine kapitalistler artık kârlarını mevcut üretim tekniği yerine daha kapital yoğun (emekten tasarruf sağlayıcı) tekniklerle çalışan donanımlara yöneltirlerse, Lewis'in öne sürdüğünün aksine modern sektörün kullandığı emek mik-

- (1) R.B. Sutcliffe, "Industry and Underdevelopment", Manila-1971, s. 93.
- (2) P. Baran, "Political Economy of Growth", New-York, 1962, s.277, Nakleden Sutcliffe, a.g.e, s. 43.

tarında bir artış olmayacaktır (1). Yukarıda (şekil) de görüldüğü gibi toplam çıktı arttığı halde DD_2EL OD_1EL de olduğu için toplam ücretler (OWEL) ve istihdam hacmi (OL) aynı kalmaktadır. Sonuç olarak Todaro", çalışanların gelir düzeyleri aynı kalırken ilave gelir ve çıktıdaki büyümeler birkaç sermaye sahibi arasında dağılmıştır gerçeği toplam gayri safi milli hasıla artmaktadır, ama sosyal refahta bir ilileşme görülmeyecektir" (2) demektir. İkinci olarak Todara Lewis'in modelini şehirlerde tam istihdam mevcutken artık (fazla) işgücünün kırsal alanlarda olduğu ile ilgili varsayımından ötürü eleştirmekte ve "çağdaş araştırmaların çoğu üçüncü dünya ülkelerinde bu varsayımın aksini doğrulamakta, bu ülkelerde mevsimlik ve coğrafik istisnaların dışında, kırsal alanlarda fazla işgücü olmayıp kentsel bölgelerde önemli bir istihdam açığı mevcuttur" demektir (3). Üçüncü olarak Todara Lewis'in kırsal fazla işgücünün tükeninceye kadar modern sektördeki reel ücretlerin sabit kalacağı varsayımını gerçeğe çelişir bulmaktadır. Sonuç olarak Todara Lewis'in modeli ile ilgili olarak: Şu değerlemeyi yapmaktadır (4).

" Modern teknoloji transferinin emek tasarruf edici eğilimleri, kırsal işgücü fazlasının geniş ölçüde var olmayışı, kentsel alanlarda fazla işgücünün varlığı, kentsel alanlardaki hızla artma eğilimi ve kentlerde açık işsizliğin varlığı hesaba katılınca, diyebiliriz ki Lewis-Fei-Renis modeli üçüncü dünyanın istihdam sorununu çözmede küçük, anlatık, politika rehberidir".

---

(1) Michael P. Todaro, Economics For A Developing World, Longman, Hong Kong- 1977, s. 216

(2) a.g.e, s. 217

(3) a.g.e, s. 217

(4) a.g.e, s. 217

2.4 Fei - Ranis Modeli

Fei-Ranis, modellerini kurarlarken önce emek fazlası olan ekonomilerin temel özelliklerini tanımlamışlardır. Bunları şöyle sıralayabilmek mümkündür;

- Emek fazlası olan ekonomilerde toprak arzı kesinlikle sınırlıdır.
- Endüstri sektöründe, diğer bir deyişle ekonominin modern sektöründe sabit, yapısal bir ücret söz konusudur. Bu ücret düzeyinde endüstri sektöründe emek arzı tam elastiktir. Bu ücret Lewis'in modelinde de olduğu gibi tarım kesimindeki gerçek ücret düzeyinin çok az üzerinde kabul edilmiştir. Bilindiği gibi tarım kesimi ile endüstri kesimi arasındaki, bu fark şehirlerdeki yaşam standartının kırsal alanlardan daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Modelin varsayımlarına göre Endüstri sektöründe ücretler, hiç olmazsa endüstrileşme döneminin ilk safhalarında, tarım sektöründeki cari ücret düzeyinin üzerinde yükselen ücretlere doğru gidemezler. Tarım sektöründe emek gereğinden fazladır. Bu sektörden endüstri sektörüne transfer edilecek işgücü, tarım sektörüne yani yatırım yapılmadığı sürece tarım sektörünün çıktısında bir azalmaya yol açmaz.
- Endüstri sektöründe normal eşürün eğrileri vardır. Ayrıca endüstri sektöründeki sermaye stoğunda bir artış ve yenileşme (Innovation) olmak-

---

( ) Bu bölümün yazılmasında, B.Higgins, a.e.e, s. 309-313 ve S. Ghatak, a.g.e, s.44-49 dan yararlanılmıştır.

şızın artan bir şekilde bilinen emek yoğun teknikler kullanılarak istenildiği kadar işgücü istihdam edilebilir.

- Bu nedenle endüstri sektöründeki yenileşmeler hernekadar işgücünün bu sektöre transferine yol açarsa da herhangi bir çeşit yenileşme emeğin marjinal verimliliğini yükselteceğinden, istihdam da buna uygun olarak emeğin marjinal verimliliği, kritik minimum ücrete yükselmeye kadar artar. İstihdamdaki artış yeniliğin yoğunluğuna (emeğin verimliliğindeki artışın büyüklüğüne) ve yeniliğin emek yada sermaye kullanma eğilimine bağlıdır. Burada da klasik modeldeki gibi yenilik endüstri sektörü ile sınırlı görünmektedir.

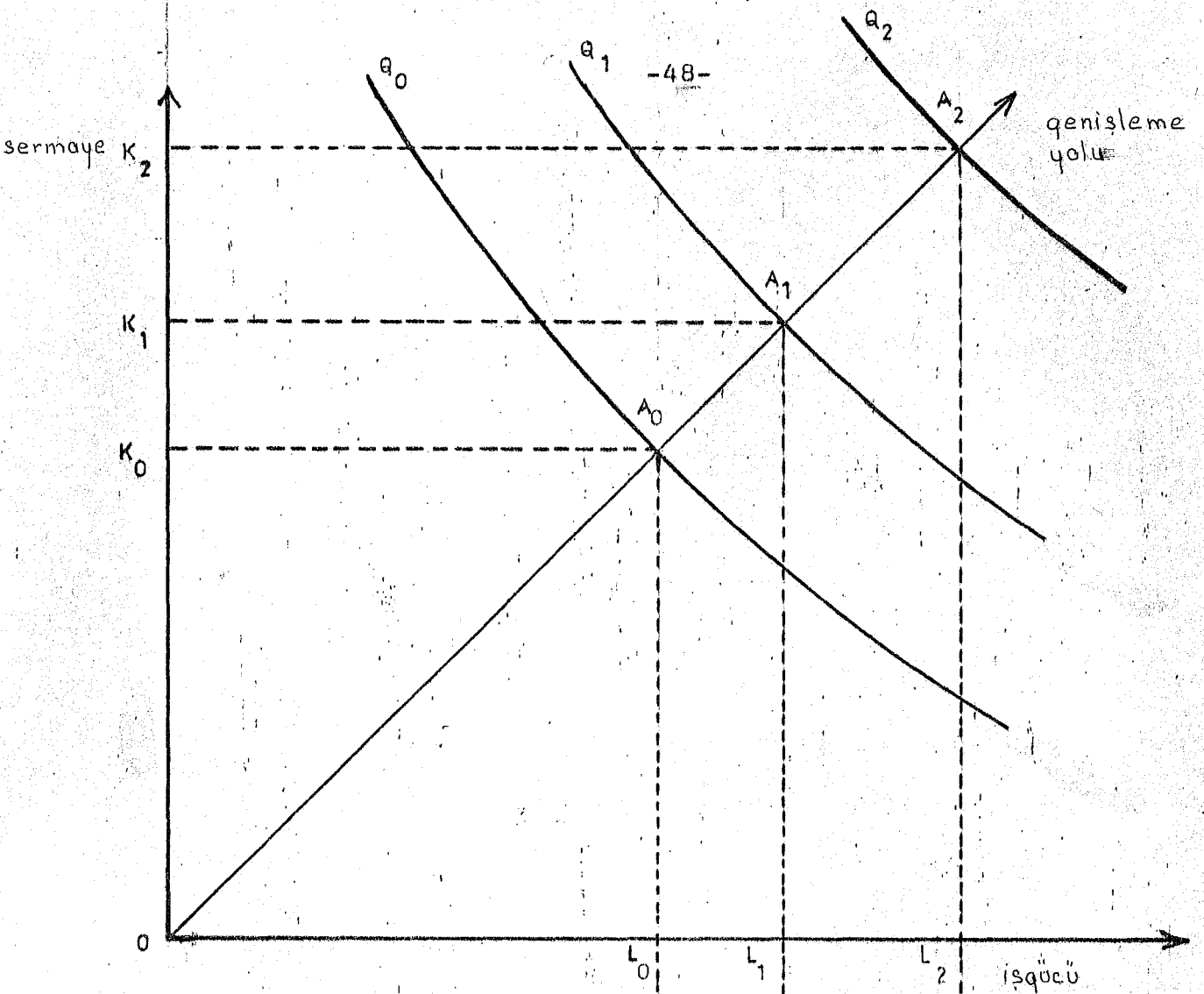
- Bir diğer varsayım da emeğin endüstri sektörüne işgücü transferinin ülkedeki tarım sektörünün büyüklüğü ile sınırlı olduğudur. Eğer tarım sektöründen endüstri sektörüne işgücü transferine teşebbüs edilirse, iç ticaret hadlerinin endüstri aleyhine dönmesi sonucu endüstri sektöründe parasal ücret hadleri yükseltilmelidir. Böylece istihdamdaki artış sınırlanır.

- Sermaye birikimi, endüstri sektöründe istihdamı arttırıcı bir diğer etkidir. Eğer tarım sektöründe büyük toprak sahipleri varsa ve bunlar tarım sektörünün yanısıra modern sektörlerde de çalışıyorlarsa tarımsal artığı sanayiye aktarırlar.

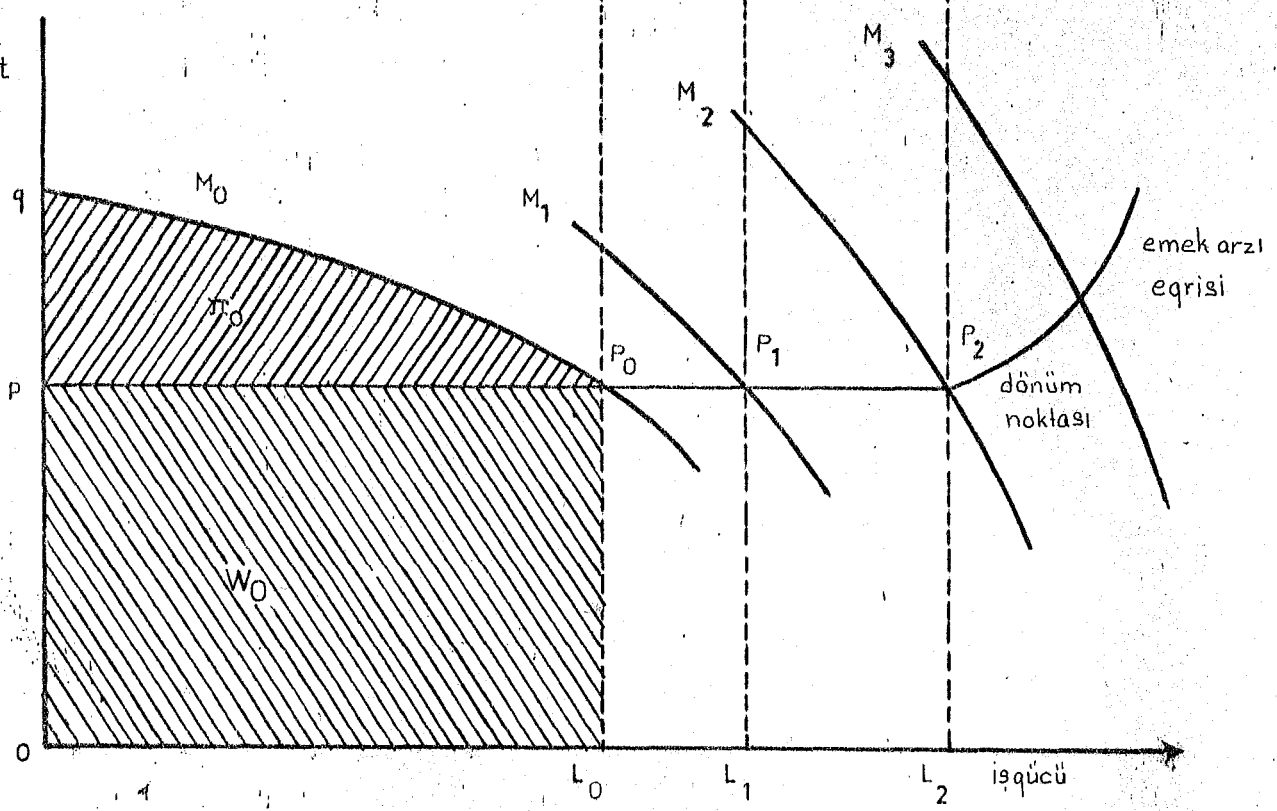
Yukarıdaki varsayımlar ve modelin temel aldığı ikili ekonomik yapının özellikleri dikkate alınarak Fei-Ranis mo-

delini şekil üzerinde gösterebilmek mümkündür. (Bkz. Şekil 2) şeklin yukarı kısmındaki Q_0 , Q_1 , Q_2 eğrileri aynı çıktı miktarını elde edebilmek için kullanılan sermaye ve işgücü miktarlarının değişik bileşimlerini göstermektedir. Çıktıdaki artışlar, eğrilerin yukarı, sağa yükselmelerine neden olacaktır. Şeklin aşağıdaki bölümünde ise, emeğin marijinal verimlilik eğrileri görülmektedir. Yukarıdaki şekilde sermaye stoğu K_0 dan K_1 e yükseldiğinde aşağıdaki şekilde görülen emeğin marijinal verimliliği eğrisi M_0 dan M_1 e yükselecektir. Ve sermaye stoğundaki artışlar aynı şekilde emeğin marijinal verimliliği eğrisinin M_2 , M_3 gibi sağa yukarı yükselmesine neden olacaktır. Kârın maksimuma ulaşması ancak istihdam edilen işgücünün marijinal verimliliğinin, reel ücrete eşit olduğu noktada mümkün olacaktır.

Bu nedenle kapital stoğu K_0 olduğunda bu şartı sağlayan istihdam düzeyi alttaki şekilde görüldüğü gibi L_0 noktası olmaktadır. Diğer bir deyişle K_0 sermaye düzeyinde modern sektörde OL_0 miktarında işgücü istihdam edilebilecektir ve bu miktar sektörün kârını maksimize edebilecek şartları taşımaktadır. Analize bu noktadan devam edersek, sermaye stoğunun K_0 noktasından K_1 ve K_2 noktalarına yükselmesi halinde aynı şekilde istihdam edilen işgücü de L_1 ve L_2 noktalarına yükselecektir.

çıktı ve reel ücret

Şekil: 2

Eğer endüstri sektörü L_2 noktasının üzerinde emek istihdam etmek eğlimindeyse, bunu gerçekleştirebilmek için bu sektörde reel ücret düzeyi yükseltilmelidir. Çünkü gerek tarım kesiminde emeğin nadir hale gelmesi, gerekse gıda maddeleri fiyatlarının yükselmesi veya her iki olgunun birlikte gerçekleşmesi böyle bir durumu zorunlu kılacaktır.

Bunun yanısıra endüstri sektörünün önünde iki yol daha bulunmaktadır bunlardan birincisi, eğer bu sektörde istihdam aynı oranda genişlemeye devam ediyorsa sermaye birikiminin daha yüksek bir oranda sürdürülmesidir, ikinci olarak ise emeğin verimliliğini arttırmak yani emeğin marijinal verimliliği eğrisinin yukarı sağa doğru kaymasını sağlamak gerekir.

Endüstri sektöründe fazla işgücünün emilmesini çeşitli faktörler etkilemektedir. Bu faktörleri aşağıdaki eşitlikte göstermek mümkündür:

$$\pi_L = \pi_K \frac{B_L - J}{\epsilon_{LL}}$$

Bağımlı değişken " L " işgücünün emilme oranıdır ve kolaylıkla bu oran endüstri sektöründe istihdamın zaman içindeki yüzde büyüme oranı olarak düşünülebilir.

K , zaman süresince sermaye birikim oranıdır.

B_L , emek kullanma yönlülüğün (bias) derecesi veya nötr yenilikten sapma olarak düşünülebilir. Tamamen nötr yenilikler Sermaye/İşgücü oranını değişmez kılacaktır. Bu anlamda gerçekleştirilecek yenilik nötr'lükten sapma anlamındadır. Bu yönde sağlanacak daha yüksek bir Sermaye/İşgücü oranı, daha yüksek B_L derecesine tekabül edecektir.

J, yeniliklerin yoğunluğu (intensity) veya emek ve sermaye sabit tutulduğunda, bir birim zamanda çıktıdaki az miktardaki artıştır. Daha basit bir şekilde söylersek J, zaman içinde teknolojik gelişme ve yenilikler ile emeğin marjinal verimliliği eğrisi yukarı sağa kaymasıdır.

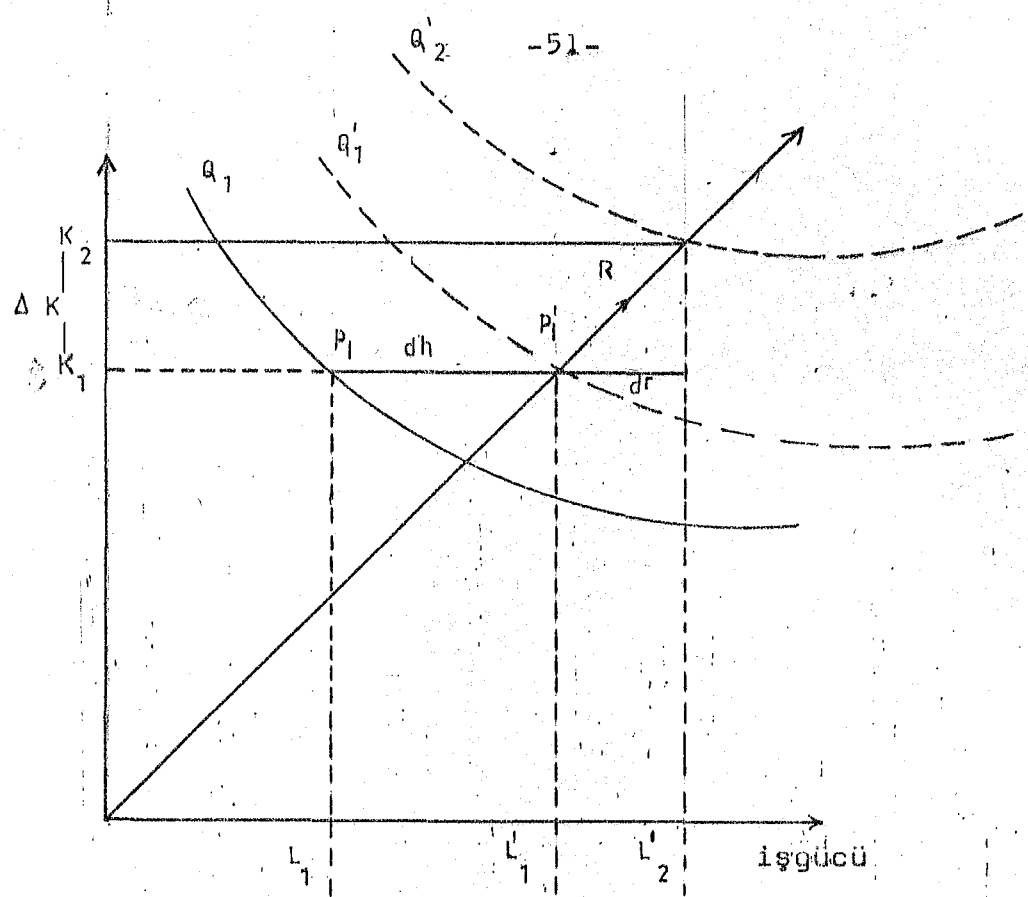
-ELL emeğin sermayeye oranı yükselirken emeğin verimliliğinin düşmesi oranını göstermektedir.

Yukarıdaki eşitlikteki sembollerin anlamlarını bu şekilde açıkladıktan sonra, eşitlikten de belli olduğu üzere diyebiliriz ki endüstriyel istihdamın büyümesi; diğer şartlar sabit kaldığında

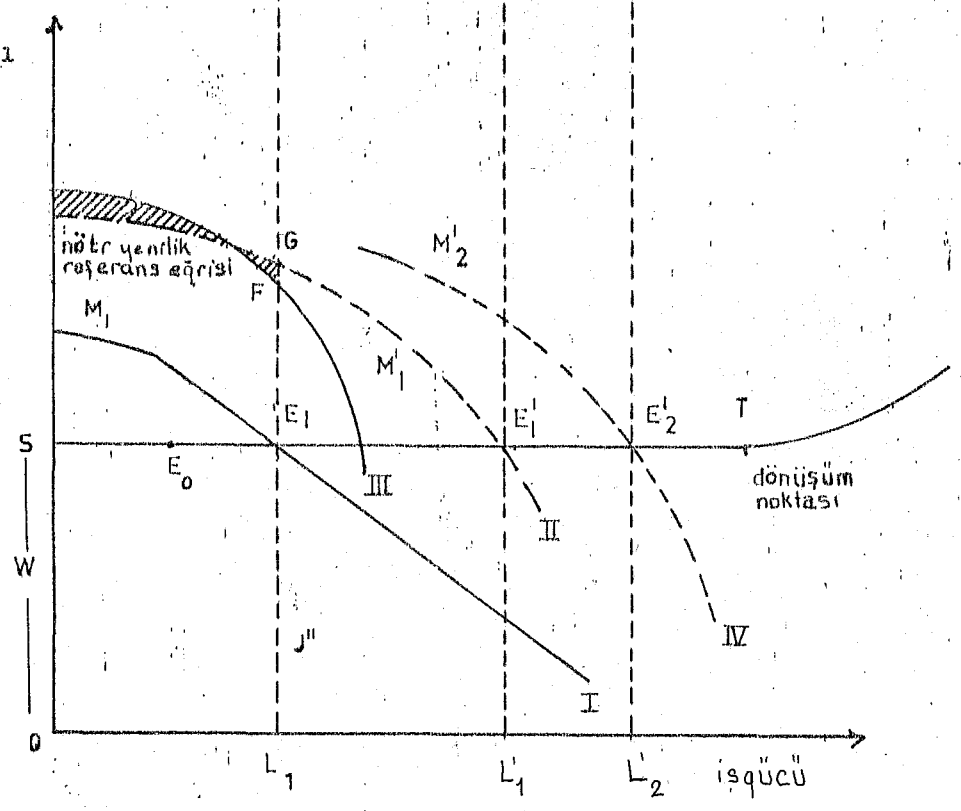
- Emeğin marjinal verimliliğinin artan istihdam ile düşmesi oranına
- Endüstri sektöründeki sermaye birikim oranına
- Bu kesimde uygulanan yeniliklerin işgücünü emme ya da serbest bırakma durumuna
- Teknolojik gelişme ile verimliliğin yükselmesi oranına, bağlıdır.

Görüldüğü gibi Fei-Renis modellerinin bu noktasında analizlerinin içine bir önceki varsayımlarının ötesinde teknolojik değişim ve yeniliklerin endüstri sektöründeki istihdam oranına etkileme derecelerini de sokmuşlardır. Bu modeli bir şekil üzerinde gösterirsek. (Bkz. şekil 3) şeklin yukarısında ve aşağısındaki diyagramlarda yine bir önceki şekli açıklarken söylediğimiz eğriler bulunmaktadır. Analizimize K_1 sermaye stoğu ve L_1 istih-

Sermaye

çıktı

Şekil:3

dam seviyesinden başladığımızda eğer teknolojik gelişmenin olduğunu varsayarsak bu teknolojik gelişme emeğin marjinal verimliliği eğrisini M'_1 eğrisine yükseltecektir. Yeniliğin emek emici niteliğinden ötürü istihdam endüstri sektöründe sermaye birikimi olmaksızın L'_1 noktasına yükselcektir. Yukarıdaki şekilde bu yükselişi Q_1 eğrisinin Q'_1 eğrisi haline gelişiyle de görmek mümkündür. Eğer ilave olarak sermaye stoğunda bir artış varsayarsak yani sermaye stoğu K_1 daki seviyesinden K_2 noktasına çıkarırsa bu yeni durumda denge noktası E'_2 de teşekkül edecektir. Ve bu yeni denge noktasına karşılık olan istihdam seviyesi L'_2 olacaktır.

Fei-Renis modelinin temel varsayımlarını ve modelin bu varsayımlar çerçevesinde nasıl işlediğini kısaca açıklamaya çalıştık sonuç olarak modelin özellikle emek fazlası olan ve ikili yapıya sahip ekonomilerde tarım ya da geleneksel kesimden işgücünü modern sektöre çekerek ekonomik gelişmenin nasıl sağlanacağı konusundaki vardığı sonuçları inceleyebiliriz.

Fei-Renis modeli "başarılı bir ekonomik gelişme toplam istihdamdaki artışa oranla endüstri sektöründe daha hızlı bir istihdam artışı demek olan yapısal değişmeyi gerektirir" demektir. Modelin başından beri açıklandığı gibi ana sorun ülkedeki modern sektörün geliştirilmesi olmaktadır. Sorunu bir önceki formül ile ortaya koyarsak:

π_p zaman içinde toplam istihdamdaki büyüme oranı olarak alırsak

Ekonomide modern sektörün gelişmesi ya da diğer bir deyişle yapısal değişimin gerçekleşebilmesi için:

$$\pi_p < \pi_L = \pi_K \frac{B_L + J}{\epsilon_{LL}} \quad \text{şartı gerçekleşmelidir.}$$

Sonuç olarak Fei-Ranis modeli ekonomik kalkınma için:

- Modern sektörde sermaye birikimi ve özellikle emek emici tipte teknolojik gelişme,
- Modern sektöründeki gelişme açısından ücretlerin artışının ve geleneksel tarım kesiminden endüstri sektörüne emek transferinin yavaşlamasının önlenmesi için, tarımsal verimliliğin iyileştirilmesini önermektedir.

Diğer bir deyişle Fei-Ranis modeli, Lewis Modelinden aşağıdaki noktalarda farklılık göstermektedir. Fei-Ranis'e göre:

- Tarımın gelişmesi endüstrinin gelişmesi kadar önemlidir.
- Tarım ve endüstrinin gelişmesinin dengeli olmasıdır.
- Emeğin emilme oranı nüfus artış oranından fazla olmamalıdır.

3. Dengesiz Kalkınma Kuramları

3.1. A O Hirschman ve Dengesiz Kalkınma

Hirschman, daha önce gördüğümüz dengeli kalkınmayı savunan İktisatçılarla özellikle az gelişmişliğin özellikleri ile ilgili noktalarda aynı fikirdedir. Fakat diğer yazarlarla aynı varsayımlardan hareket eden Hirschman sorunların çözümünde farklı noktalara ulaşmaktadır. Hirschman'a göre az gelişmiş ülkelerde yatırım yapma yeteneğinin olmayışı (Ability to Invest) en ciddi dar boğazlardan biridir. Ve bu ülkelerde yatırım yapma yeteneği, özellikle modern sektörde halihazırda ne kadar yatırım yapılmış olduğu olgusuna bağlıdır. Hirschman birçok noktada Nurkse ve Singer ile aynı fikirdedir, bu yazarların savundukları büyük itişiy yadsıamaz fakat Hirschman'a göre Dengeli büyüme az gelişmiş ülkelerde büyük miktarları gerektirmektedir. Oysa bilindiği gibi bu ülkelerde kaynakların sınırlılığı önemli sorunlardan biridir. Bu noktada Hirschman çözüm yolu olarak büyük itişinin ekonominin stratejik sektör ve endüstrilerinde dikkate alınmasını önermektedir (1).

Hirschman dengeli büyüme doktrinini savunan kuramcılarının, farklı üretim aşamalarındaki endüstriler arasındaki dikey bağıllık diye nitelendirilen teknik tamamlayıcılıkların önemi konusundaki düşüncelerini paylaşmaktadır. Fakat Hirschman konuya iki önerme dahil ederek aksi bir sonuca varmaktadır.

Birinci olarak, Hirschman, bazı grup endüstrilerde tamamlayıcılığın derecesinin, diğer endüst-

---

(1) B. Higgins, A.g.ö, s. 335-336

rilerden daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Böylece Hirschman, kalkınma politikasının amacı bu tamamlayıcılıklar ekonominin tümüne bir örnek dağılmış gibi tüm sektörleri eşanlı olarak geliştirmek yerine ekonominin içsel bağlılığı kuvvetli olacağı umulan stratejik sektörleri geliştirmek olacaktır demektedir (1).

İkinci olarak Hirschman; Dengeli kalkınmanın başarılı olsa bile bunun ancak milli gelirden ilk ve son kez olacak bir artışla başarılacağını, dengeli kalkınma dengesi ile ifade edilen yüksek bir düzeyde durgunluğa gelineceğini, oysa sürekli ve dinamik bir kalkınma sürecinin arzdaki eksiklik ve fazlalıkların gerilimi ve stratejik sektörlerdeki dengesizlikler ile yaşatılabileceğini idda etmektedir (2).

Hirschman yukarıda açıkladığımız varsayımlardan hakakete kurduğu modelinde öncelikle fonksiyonları açısından yatırımların özellikleri üzerinde durmakta ve yatırımları doğrudan Verimli yatırımlar, Sosyal Sabit Sermaye yatırımları olarak ikiye ayırmaktadır.

Sosyal Sabit Sermaye yatırımları, bir ekonomide verimli faaliyetlerin işlevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli, düzenleyici temel hizmetler olarak tanımlanabilir (3) Geniş anlamda bunlara tüm kamu eğitim, sağlık hizmetleri, enerji, sulama, ulaştırma ve haberleşme

---

(1) H. Mynt, The Economics of The Developing Countries, London- 1973, s. 100.

(2) a.g.e, s. 101.

(3) Albert O Hirschman, The Strategy Of Economic Development, 7th Print, 1975 Yale Univ. Press, s. 83.

faaliyetleri dahil edilebilir.

Sosyal sabit sermaye yatırımlarının özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür (1):

- Bu hizmetler Ekonomik faaliyetlerin her biri için uygulamada kolaylık veya bir anlamda temel oluştururlar.
- Uygulamada bu tür faaliyetler tüm ülkelerde kamu birimleri tarafından veya kamu'nun denetimindeki özel kuruluşlar tarafından yapılırlar.
- Bu hizmetler ithal edilemezler.

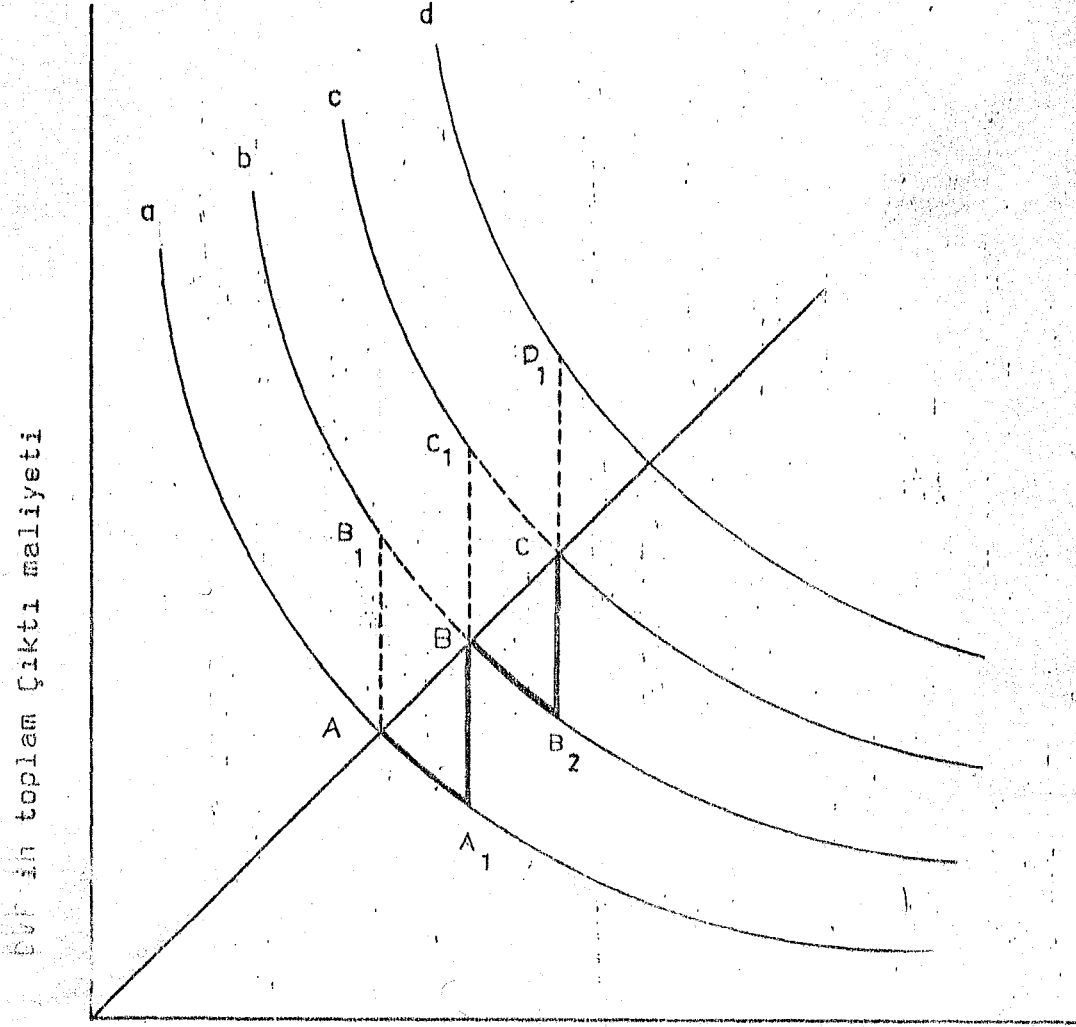
Hirschman'a göre SSS yatırımlarının ekonomik gelişme için temel olduğu açıktır. Nitekim tarihsel olarak da bu olgu doğrulanmaktadır. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda toplam yatırımlar içinde SSS yatırımları-özellikle demiryolu yatırımları-önemli bir yer tutmuştur. Ayrıca uygulama, elektrik enerjisi ve ulaştırma kolaylıklarının sağlanmasının ekonomik kalkınmanın temel ön şartı olduğunu göstermektedir (2).

Asıl sorun bu iki tip yatırım arasındaki ilişkinin saptanmasıdır. Modelin düğüm noktasında buradadır. Diğer bir deyişle SSS yatırımının hangi uzantısında DPA yatırımına yol açacağı veya takip edeceğinin saptanmasıdır. Ana sorun budur. Modelin bu ana temasını Hirschman'ın da kullandığı bir şekil üzerinde görmek mümkündür (Şekil: 4)

---

(1) a.g.e, s. 83-84.

(2) a.g.e, s. 84.

SSS Yatırım Miktarı ve Maliyeti
Şekil:4

Şekil dikey ekseninde doğrudan verimli faaliyetlerin yatırımları sonucu elde edilen çıktıların toplam maliyetleri gösterilmiştir. Yatay ekseninde ise Sosyal sabit sermaye yatırımlarının hacmi ve maliyeti gösterilmiştir. a eğrisi belirli bir SSS hacminin fonksiyonu olarak belirli bir DVF yatırımının tam kapasitede üretilen çıktı

maliyetini göstermektedir. b, c, d, eğrileri ise daha yüksek DVF yatırımları sonucu elde edilen daha fazla DVF'in çıktı maliyetlerini göstermektedir (1).

Şekildeki 45 derecelik doğru ile a, b, c, d eğrilerinin kesim noktalarında SSS ile DVF'in miktarları birbirine eşittir. Bu doğru ekonomide her iki yatırımın birbirlerine eşit olduğu dengeli bir gelişmeyi ifade etmektedir. Şeklin sağ tarafında SSS yatırımları verimli ve DVF yatırımlarının maliyeti daha düşük, şeklin sol yanında ise herhangi bir DVF yatırımının maliyeti daha yüksek olacaktır (2).

Daha önce de belirtildiği gibi, Hirschman ekonomide bu iki tip yatırımın birlikte geliştirilemeyeceğini söylemektedir. Hirschman'a göre "Nadirlik, kaynakların kendisinde değil bunların devreye sokulabilme kabiliyetindedir" (3).

Hirschman bütün bu varsayımlarından sonra az gelişmiş ülkelerin önlerinde iki yolun var olduğunu, daha doğrusu ekonomik kalkınmanın iki yoldan birinin tercihi ile başarabileceğini söylemektedir. Bunlar SSS yatırımlarında da, aşırı ya da eksik kapasite yolu ile gelişmedir. Sonuç olarak planlamanın ana sorunu bu uyarıcı karar verme sürecini maksimize eden genişlemenin iki yoldan hangisi ile tayin edileceğidir (4).

---

(1) a.g.e, s. 86.

(2) a.g.e, s. 338.

(3) a.g.e, s. 338.

(4) a.g.e, s. 338.

Kalkınma sorunu ile karşı karşıya olan ülkelerin önünde iki yol vardır. Kalkınmaya SSS yatırımlarının genişlemesiyle başlayacak, artan SSS yatırımları belirli bir DVF yatırımlarının artışında uyarıcı bir yol oynamayacak ve her iki yatırımın karşılıklı etkileşim içinde birbirlerini arttırarak gelişmeleri kalkınmayı sağlayacak, ya da kalkınma önce, DVF yatırımlarının arttırılmasıyla başlayacaktır.

Konuyu şekil üzerinde açıklarsak: Eğer kalkınma SSS yatırımlarının arttırılmasıyla başlayacaksa, SSS yatırımlarını A dan A_1 e yükseltildiğinde denge, B de eski haline gelinceye kadar DVF yatırımlarını uyararak arttıracaktır. Çünkü artan SSS yatırımları varolan DVF üretiminin maliyetini azaltacak DVF yatırımlarını teşvik edecektir. Bu kalkınma biçiminde ekonominin gelişimi AA_1 BB_2 C yolunu takip edecektir. Hirschman bu yola "Aşırı kapasite ile genişleme" demektedir (1).

Yukarıdaki kalkınma yolunun aksine, kalkınmaya DVF yatırımlarının genişletilmesiyle başlanırsa öncelikle DVF in maliyeti büyük bir olanakla yüksek olacaktır. Bu faaliyet süresince yapılacak olan SSS ilerki dönemlerde DVF yatırımcılarına önemli tasarruflar sağlayacaktır. Bu tasarrufların etkisiyle DVF muhtemelen artacak ve bu gelişme sürecektir (2). Konuyu şekil üzerinde açıklarsak eğer gelişmeye DVF in B_1 e yükseltilmesiyle başlanılırsa bu faaliyet türü için gerekli ve dengede SSS yatırımları A_1 den B ye yükselecektir. Bu yükseliş DVF yatırım mali-

---

(1) A.O. Hirschman, a.g.e, s. 88.

(2) a.g.e, s. 88.

yetlerini daha avantajlı kılacağı için QVF yatırımlarının düzeyi C_1 e yükselecektir. Hirschman bu yola eksik Kapasite ile kalkınma demektedir (1).

Hirschman ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde, yatırım türlerinin yanısıra diğer önemli bir olgu olarak yatırımlar arasındaki bağılılıklarla da ilgilenmiştir. Hirschman bu konuyu açıklarken T. Scitovsky'nin dışsal tasarruflarla ilgili makalesinden hareket etmektedir. (2). Buna göre bir ekonomide aralarında bağıllık bulunan A ve B endüstrilerinden birine yapılacak yatırım, bu endüstrinin ürettiği malın fiyatını ucuzlatacaktır. Bu ucuzlama ise bu malı kullanan diğer endüstrinin kârının artması demektir. Bu ilişki bilinen anlamda parasal dışsal tasarruftur. Hirschman'a göre bu tür bir ilişki sadece iki sektör arasında değil ekonominin tüm sektörleri için sözkonusudur. Bu açıdan kalkınma politikalarının görevi gerilimleri oransızlıkları, ve dengesizlikleri sürdürmektir. Böylece her hareket bir sonraki dengesizliği uyarcak ve yeni dengesizlikler daha ileri hareketlerin oluşmasına yol açacaktır (3). Örneğin A endüstrisinin genişlemesinin yol açtığı dışsal tasarruflar A endüstrisine olduğu gibi B endüstrisine de kullanılacaktır. Sonraki genişlemeler, B endüstrisine dışsal yararlar sağlarken A veya C ekonomisi için de içsel yararlar sağlayacak ve bu olgu böylece devam edecektir. Böylece her aşamada bir endüstri bir önceki genişleme sürecince yaratılan dışsal

---

(1) B. Higgins, a.g.e, s. 338.

(2) Tibor Scitovsky, "İki Dıştan İstifade Kavramı", (Çev. Doç.Dr. N. Karacan) İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme yazılar içinde İstanbul- 1966.

(3) A.O Hirschman, a.g.e, s. 65.

ekonomilerden yararlandığı gibi bir sonraki aşamada kullanılacak yeni dışsal ekonomiler yaratır olacaktır (1).

Bu noktada yatırımların tamamlayıcı etkisini incelemek gereklidir. Bu tamamlayıcılığı yatırım kararlarını kolaylaştıran veya zorlayan (Compell) bir mekanizma olarak tanımlayabiliriz. Tamamlayıcılıklar iki şekilde görülebilmektedir. Bunlardan birincisi yatırımların yeni yatırımlar yaratma etkisidir. Herhangi bir endüstride yatırımların bir dönem içinde artışı bunu takip eden dönemlerde yeni yatırımların yapılmasına yol açacaktır. İkinci olarak ise teknik tamamlayıcılıklardan söz etmenin olanağı vardır. Örneğin A malının üretiminin artışı B malının daha fazla talep edilmesine yol açacaktır. Bu birinci tür bir tamamlayıcılıktır. Aynı olgu teknik tamamlayıcılıklar nedeniyle, C malının marjinal maliyetinin düşmesine de yol açabilir. Böylece, A malının üretimi için yapılan yatırımlar, B malının üretim artışı için önemli bir baskı oluştururken, C malı üretiminin başlaması için de teşvik edici olacaktır (2). Hirschman bu olgunun, az gelişmiş ülkeler için, kalkınmış ülkelere, farklı bir anlamı olduğunu söylemektedir. Kalkınmış ülkelerde ilave yatırımlar, varolan kapasitede marjinal ayarlamalara neden olurken, aynı olgu, az gelişmiş ülkelerde aksine genişleme yolunun belirlenmesinde kesinlikle temel bir neden olmaktadır. Sonuç olarak az gelişmiş ülkelerde tamamlayıcılıklar oldukça yavaş gelişen "yatırım yapma kabiliyetini" güçlendiren ve artıran bir olgudur (3)

---

(1) a.g.e, s. 66-67.

(2) a.g.e, s. 42.

(3) a.g.e, s. 42.

Tamamlayıcılıkların etkisi az gelişmiş ülkeler açısından kalkınmış ülkelere oranla daha anlamlı olan "uyarılmış yatırımlar" kavramını ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir deyişle tamamlayıcılıkların etkisi nedeniyle uyarılmış yatırımlar az gelişmiş ülkelerde ekonomik yapının ileri bir aşamaya dönüşmesine yardımcı olacaktır. Hirschman bu noktada şu örneği vermektedir: Bir ülkede bira talebinin artması sadece bira üretimini artırmakla kalmayacak aynı zamanda ülke içinde üretilen şişe üretimini ve arpa üretimini artıracak ve bu ilişki ilgili dallardaki yansımalarla sürecektir (1).

Sorun bu noktada az gelişmiş ülkelerde özellikle uyarılmış yatırımların maksimum bir düzeye ulaştırılması olmaktadır. Hirschman analizinin bu aşamasında çeşitli yatırım projeleri arasında ekonomik yapıda önemli değişimlere neden olabilecek, diğer yatırım faaliyetlerini uyarabilecek, doğrudan verimli yatırımların seçimi için endüstriler arası bağlantıları incelemektedir.

Özet olarak söylemek gerekirse Hirschman'a göre az gelişmiş ülkelerde kalkınma gerek kaynakların sınırlılığı gerekse kalkınmanın dengesizliklerden kaynaklanması nedeniyle eksik ya da aşırı kapasiteyle kalkınma ile gerçekleştirilebilecektir. Yukarıda da sözkonusu edildiği gibi konu, kalkınmanın stratejik sektörlerinin belirlenmesi diğer bir deyişle hangi tür dengesizliklerin daha etkili olacağına araştırılması sorununa indirgenebilir (2).

---

(1) a.g.e, s. 70.

(2) Higgins, a.g.e, s. 338.

Bu stratejik projelerin belirlenmesinde, Hirschman yatırımların iki tür etkisini dikkate almaktadır. Bunlar; yatırımların ya da sektörlerin ileriye ve geriye bağılıklarıdır. Bu bağılıklar ülkeden ülkeye, zaman içinde, ve değişik sektörlerde farklılıklar göstermektedir. Bu açıdan ileriye ve geriye bağılıklar ancak girdi-çıkıta tablolarından elde edilebilir. Aşağıda basitleştirilmiş bir girdi-çıkıta tablosu verilmiş ve bu tabloda yer alan değerler yardımıyla sektörlerdeki ileriye ve geriye bağılıklar hesaplanmıştır.

Tablo: 1

Basitleştirilmiş Girdi-Çıkıta Tablosu

Alan Veren Sektörler	1	2	3	4	5	6	Ara Talep	Nihai Talep	Toplam Çıkıta
Sektör 1	0	1	2	0	1	8	12	38	50
Sektör 2	1	0	1	2	20	10	34	16	50
Sektör 3	1	2	0	1	3	1	8	52	60
Sektör 4	2	2	20	0	1	3	28	32	60
Sektör 5	5	2	30	2	0	1	40	20	60
Sektör 6	1	3	2	40	4	0	50	10	60
Maddi Girdi	10	10	55	45	29	23	172		
Katma Değer	40	40	5	15	31	37		168	
Toplam Girdiler	50	50	60	60	60	60			340

KAYNAK: J.G.M. Hilhorst, Notes on Regional Development Theory, The Hague- 1974, Teksir, s.4.

Yukarıda basitleştirilmiş girdi çıktı tablosunun yardımıyla ileriye ve geriye bağılıkları şu şekilde formüle edebiliriz.

$$\text{İleriye bağıllık} = \frac{\sum \text{Ara Talep}}{\text{Toplam Çıktı}}$$

$$\text{Geriye Bağıllık} = \frac{\sum \text{Maddi Girdiler}}{\text{Toplam Girdiler}}$$

Yukarıdaki formüller yardımıyla 1. sektör için ileriye bağıllık, $\frac{12}{50} = 0.24$ geriye bağıllık ise $\frac{10}{50} = 0.20$ olacaktır. Aşağıdaki tabloda basitleştirilmiş girdi-çıktı tablosundaki altı sektörün ileriye ve geriye bağılıkları verilmiştir.

<u>Sektörler</u>	<u>İleriye Bağıllık</u>	<u>Geriye Bağıllık</u>
1	0.24	0.20
2	0.68	0.20
3	0.13	0.91
4	0.46	0.75
5	0.67	0.48
6	0.83	0.38

Yukarıdaki değerlerden görüleceği üzere 1,2 , 5 ve 6.cı sektörler ileriye bağılıkları yüksek diğer bir deyişle ileriye bağlı, 3 ve 4 sektörler ise geriye bağlı sektörlerdir. İleriye bağıllığı yüksek sektör ya da endüstrilerin sattıkları ara girdiler satın aldıklarından fazladır. Nitekim 2 sektörün toplam çıktısının (50)

16 birimi nihai talep (tüketim)e giderken 34 birimini ara talebi oluşturmakta yani, diğer sektörlerce girdi olarak kullanılmaktadır. Bu tür endüstriler satın alan endüstrileri geriye bağılılıkları yüksek endüstrilerden daha fazla etkilerler (1).

(Tablo 2) de, Chener, ve Watanable'nin İtalya, Japonya ve ABD deki çeşitli endüstriler için hesapladıkları ortalama ileriye ve geriye bağılılık değerleri görülmektedir. Söz konusu değerler, yazarlarca dört grupta toplamıştır.

Hirschman, bu tür hesaplamalar sonucu elde edilen değerlerin belirli bir ihtiyat sınırı içinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Örneğin tabloda geriye bağılılığın en yüksek olduğu kesimin değirmen ürünleri olduğu görülmektedir. Oysa, bu değerden yola çıkarak, bu kesimin tarım kesimindeki üretim artışı için uyarıcı olduğunu söylemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Tablo: 2

EKONOMİK SEKTÖRLERİN ORTALAMA BAĞINLILIK DERECELERİ
(İtalya, Japonya ve A.B.D için)

SEKTÖRLER	Geriye Bağlılık	İleriye Bağlılık
I. ARA MALLARI (Geriye ve ileriye bağı- lılıkları yüksek)		
Demir ve Çelik	66	78
Demir Dışı metaller	61	81
Kağıt ve ürünleri	57	78
Petrol ürünleri	65	68
Kömür ürünleri	63	67
Kimyasal ürünler	60	69
Tekstil	67	57
Lastik ürünleri	51	48
Basım ve yayın	49	46
II. TAMAMLANMIŞ MALLAR (Geriye bağı- lık yüksek ileriye bağıllık düşük)		
Değirmen ürünleri	89	42
Deri ve ürünleri	66	37
Kereste ve ağaç ürünleri	61	38
Giyim	69	12
Ulaştırma teçhizatı	60	20
Metal olmayan maden ürünleri	51	28
İşlenmiş gıda ürünleri	47	30
Gemi inşası	61	15
Diğerleri	43	14

Tablo: 2/Devam

III. ARA BİRİNCİL ÜRETİM (İleriye bağıllık yüksek geriye bağıllık düşük)

Metal Madenciliği	21	93
Petrol ve Doğal Gaz	15	97
Kömür Madenciliği	28	87
Tarım ve Ormancılık	31	72
Elektrik Enerjisi	27	59
Metal Olmayan Madenler	17	52

IV. TAMAMLANMIŞ BİRİNCİL ÜRETİM (İleriye ve geriye bağıllıkları düşük)

Balıkçılık	24	36
Ulaşım	31	26
Hizmetler	19	34
Ticaret	16	17

KAYNAK: Chenery and Watanable, "International Comparisons."
s. 11, Nakleden, A.O Hirschman, a.g.e, s. 106-107.

Bu açıdan ileriye ve geriye bağılılıkların girdi-çıkıtı tablosunun yanısıra ters matriksten hesaplanması sonuçlarının daha sağlıklı olmasını sağlayacaktır (1). Bilindiği gibi ters matrikedeki değerler, sektörlerin diğer sektörlerle olan doğrudan ilişkilerinin yanısıra dolaylı ilişkilerini de göstermektedir. Herhangi bir sektörün ters matris sütun elemanları toplamı o sektörün toplam geriye bağılılığını, satır elemanları toplamları ise toplam ileriye bağılılığını vermektedir (2).

Hirschmana göre bu iki bağılılık türü arasında geriye bağılılık, özellikle az gelişmiş ülkeler açısından daha güvenilir bir ölçüttür ve geriye bağılılığı yüksek kesimlerin diğer kesimleri uyarma özellikleri daha fazladır. Bununla birlikte az gelişmiş ülkelerde tarım kesiminde -özellikle geçimlik tarım kesiminde- geriye ve ileriye bağılılıklar çok düşüktür. Tarım kesiminde modern tekniklerin kullanılması bu kesimin geriye bağılılığını bir miktar çoğaltmaktadır. İleriye bağılılık ise bu kesimin ürünlerinin önemli bir bölümünün tüketime ya da ihracata gitmesi nedeniyle düşüktür (3).

Hirschman, birincil üretimdeki geriye ve ileriye bağılılıkların zayıflığının özellikle az gelişmiş ülkeler-

---

(1) A.O. Hirschman, a.g.e, s. 107-108.

(2) Bkz. H.B. Chenery ve P.G. Clark, "Endüstrilerarası İktisat", Çev. Cemil Çınar, ODTÜ- 1965.

(3) a.g.e, s. 109.

de bu kesimlerde modern endüstriler (1) kurulmasına karşı çıkılmasının nedenlerinden biri olarak değerlendirmektedir. Diğer bir neden ise bu tür modern endüstri kârlarının Ülke ekonomisi üzerinde fazla bir etki yapmadan yabancı şirketlerce Ülke dışına çıkarılmasına karşı duyulan tepkidir (2). Bunların yanısıra bu tür endüstrilerin faaliyetlerinin entegre bir faaliyet olmayıp ancak çeşitli ürünleri yarı tamamlanmış bir biçimde alıp ufak değişikliklerle (final touching) üretim sürecinden çıkarması, bu endüstrilerin GSMH ve istihdam hacminde ilave kapasiteler yaratması olanağının az olacağı kanısını kuvvetlendirici niteliktedir.

Hirschman modern ithal ve modern ihraç endüstrilerinin uzun dönemdeki etkilerinin farklı olacağını söylemektedir. Özellikle modern ihraç endüstrilerinin Ülke içindeki bu durumlarını değiştirebilmeleri ve ileriye bağlılık etkisini yaratabilmeleri oldukça büyük güçlükler taşımaktadır. Oysa modern ithal endüstrileri konusunda durum farklıdır. Hirschman son yıllarda gelişen az gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğunun, gelişmelerini bu yolla başardıklarını modern ithal endüstrilerinin final touch'dan başlayarak zamanla ara malları ve temel endüstri mallarını ürettiklerini ve bu tür kalkınmaya örnek olarak Brezilya, Kolombiya ve Meksika'nın gösterileceğini söylemektedir (3).

---

(1) Genellikle az gelişmiş ülkelerde diğer kesimlere oranla daha gelişmiş teknoloji kullanan, adeta ekonominin tümü içinde bağımsız adacıklar olarak nitelendirilebilecek endüstrileri, Hirschman Enclave tip endüstriler, bu yolla gelişmeyi de enclave tip gelişme olarak tanımlanmaktadır. Bu tür endüstrileri çalışmada modern endüstriler olarak adlandırılmıştır.

(2) A.O. Hirschman, a.g.e, s. 110.

(3) B.Higgins, a.g.e, s. 340.

Sonuç olarak Hirschman'a göre az gelişmiş ülkelerde kaynakların ve yatırım yapma yeteneğinin yetersizliği nedeniyle tüm sektörleri eşanlı ve eş oranlı geliştirmek mümkün değildir. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin önlerinde özellikle yatırım politikaları açısından iki yol vardır; ya SSS yatırımlarına öncelik vererek yani aşırı kapasite yolu ile ya da DVF yatırımlarına öncelik vererek eksik kapasite ile kalkınmak.

Az gelişmiş ülkelerin özellikleri nedeniyle ayrıca dengeli kalkınma arzu edilebilecek bir kalkınma da değildir çünkü sürekli ve dinamik bir kavram olan kalkınma, ancak dengesizlikler ve oransızlıklarla uyarılabilir.

Bu ülkelerde sorun sadece SSS yatırımları ile DVF yatırımlar arasında bir tercih yapma değildir. Yıni tercih DVF yatırımları içinde tamamlayıcılığı yüksek endüstriler için de sözkonusudur (1). Bu tercihte temel kriter endüstrilerin ileriye ve geriye bağıllık dereceleri olmaktadır.

2.2. F. Perroux ve Kalkınma Kutupları Kuramı.

Kalkınma kutupları (2) kuramı da, Hirschman'ın kuramı gibi kalkınma olgusunun temelinde dengesizlikler olduğundan hakaket etmektedir. Yalnız Hirschman'da dengesizlikler sektörlerde sözkonusu olmasına karşın, kalkınma kutupları kuramında ekonomik faaliyetlerin mekanda dağılışındaki dengesizlikler sözkonusudur (3). Kuramın

---

(1) C.P. Kindleberger, "Economic Development", SSecond Edition, Tokyo- 1965, s. 107.

(2) Kalkınma ve gelişme kutupları ayırımı için Bkz. Zeynel Dinler, "Bölgesel İktisat BITIA Yayını, Bursa- 1978, s. 295.

(3) Ekonomik Mekon Konusunda Bkz. François Perroux, "Economic Space: Theory and Applications", Quarterly Journal of Economics, Vol.6, February- 1950.

ampirik dayanakları kalkınma olgusunun tarihsel evrimi sırasında görülen özelliklerdir. Gelişmiş, batılı ülkelere baktığımızda bu ülkelerde kalkınmanın ülkenin ya da ekonomik mekânın tümünde birden değil, öncelikle bazı bölge ve yörelerde hatta bazı şehirlerde başladığını sonradan mekanda yayıldığını gözlemek mümkündür. Nitekim İngiltere'de ilk ekonomik kalkınma Liverpool, Glasgow, Londra gibi kömür havzaları ve liman bölgelerinde başlamıştır (1).

Bu anlamda kalkınma kutbu olgusunu şöyle tanımlamak mümkündür: Kalkınma ekonomik mekânın tümünde birden ortaya çıkan bir olgu değildir. Çoğu zaman bir bölge ya da yörede çeşitli etkenler sonucu ekonomik faaliyetler diğer yörelere oranla daha yoğun olmaktadır ve bu yörede çoğu zaman bu yoğunlaşmaya neden olan bir ekonomik ünite bulunmaktadır. Konuyu bu şekliyle ilk kez ortaya atan F.Perroux'dür (2). Bununla birlikte Perroux'un geliştirdiği bu kavramın temellerinde Christaller, Lösch gibi yazarların ekonomik mekân, ekonomik faaliyetlerin mekanda dağılımı, yerleşme (Location) sorunları ile ilgili olarak yaptıkları çalışmalar bulunmaktadır. Kalkınma kutbu kuramını uygulamada genel bir gelişme kuramı ya da planlama aracı olmaktan çok özellikle geri kalmış bölgelerin kalkınmaları için kullanılan, bir politika aracı olarak görmek mümkündür. Bu nedenle de bu kuram çoğu zaman, bölgesel ekonomi ve bölgesel planlama konuları içinde yer almaktadır.

---

(1) Z. Dinler, a.g.e, s. 279.

(2) F.Perroux, Note on the Concept of "Growth Poles" (Çev. Linda Gates ve A.M.MC Derott), İlk yayınlanış. "Note sur la notion de pole de croissance", Economie Appliquée, 1955.

F. Perroux, kalkınma kutbu kavramını, ekonomik mekândan giderek tanımlamaktadır. Ekonomik mekânı, ekonomik güçlerin bir alanı olarak tanımlarsak, kalkınma kutbunada bu ekonomik güçlerin vektörü demek mümkündür (1). Doğal olarak bir ülke ya da ekonomide bir bölge ya da mekânın herhangi bir yerindeki ekonomik faaliyetlerin mekânın geri kalanına oranla yoğunluk kazanması, bu olgunun nedenlerinin ne olduğu sorusunu da ortaya çıkarmaktadır. Çeşitli yazarlar, mekândaki ekonomik gelişmenin farklılaşması üzerine, değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Birtakım yazarlar bu olguyu coğrafi mevkiye, tarihsel bir raslantıya bağlarken birtakım yazarlar da buluşlara (J. Schumpeter), stratejik etkenlere (J. Morice Clark) bağlamaktadırlar (2).

Bilindiği gibi ekonomik gelişme ekonomideki toplam çıktının artışının yanı sıra aynı zamanda ekonomide belirli bir yapısal değişme demektir. F. Perroux'un analizinde bu yapısal değişmeyi açıklayan en önemli etken baskın ekonomik birim, yani ya büyük bir firma ya da endüstri olarak tanımlanan sürükleyici birimdir. Perroux'a göre bu baskın ekonomik birim ikiye ayırabilir.

- Sürükleyici firma veya endüstri

- Anahtar firma veya endüstri

Perroux'a göre, sürükleyici endüstrinin üretimindeki artış diğer endüstrilerin üretimlerinin genişleme-

---

(1) John Glasson, An Introduction to Regional Planning, Essex- 1975, s. 146.

(2) F. Perroux, "L' Economie du XX'eme Siècle, Paris, 1964, s. 143, Nakleden, Z. Dinler, a.g.e, s. 279.

lerini uyarır. Eğer sürükleyici endüstrinin uyarısı sonucu, diğer endüstri üretimlerindeki büyüme, sürükleyici endüstrinin ilk baştaki üretim artış hızından fazla ise bu tip sürükleyici endüstri anahtar endüstri olarak tanımlanabilir (1). Görüldüğü gibi kalkınma kutbu olgusunun temelinde bu kutupta oluşmuş, diğerlerine oranla daha gelişmiş teknikler kullanan, bir sürükleyici firma veya endüstrinin varlığı bulunmaktadır. Burada önemli olan nokta, gelişme kutbunda bulunan sürükleyici firma kesinlikle kutupta bir monopol etkisi yapmadığı gibi kutuplaşmanın bir temerküz de olmadığıdır. bilindiği gibi bu iki durumun ilişkide buldukları firmalar üzerindeki etkileri oldukça değişiktir ve kısmen olumsuz olabilmektedir. Oysa aşağıda incelemeye çalışacağımız gibi kalkınma kutbunda, sürükleyici firmanın rolü çoğu zaman olumludur (2).

Bu anlamda kalkınma kutbu kavramının açıklanmasında temel sorun; sürükleyici firmanın gerek kutup içinde, gerekse ekonominin tümünde oynadığı rolün ve etkisinin araştırılması olmaktadır. Perroux'a göre sürükleyici firma veya endüstri ile ilgili çözümlenmesi gerekli iki sorudur. Bunlar (3):

- Sürükleyici endüstrinin diğer endüstri üzerindeki etkisini analitik olarak belirtmek mümkün müdür?

-
- (1) Morgan.O. Thomas, "Growth Pole Theory", Growth Centers in Regional Economic Development, (Ed), N.M. Hansen, The Press, N.Y, 1972, içinde, s. 54.
  - (2) Ayrıntılar için Bakınız: Erdinç Tokgöz, "Sanayileşme- de Bölgesel Dengesizlikler ve Türkiye", Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara- 1976, s. 10-11.
  - (3) F.Perroux, (1955), .a.g.m, s. 95.

- Sürükleyici endüstrinin hareketi ekonominin tüm üretimi üzerinde nasıl bir etki yapar?

Aynı konu üzerinde J.Glasson daha sistematik bir ayırım içinde sorunları ele almaktadır. Glasson'a göre, kutuplaşma olgusunu üç aşamada ya da üç başlık altında incelemek mümkündür (1):

- Sürükleyici Birim
- Kutuplaşmanın etkileri ve yığılma (agglomerati-on) dan tasarruflar
- Yayılma etkisi

Bu konu, Glasson'un ayırımına göre incelenmeğe çalışılacaktır.

3.2.1 Sürükleyici Birim

Sürükleyici birim, bir firma, endüstri veya endüstriyel kompleks olabilir (2). Sürükleyici birimin en önemli özelliği bu firma veya endüstrinin girdi ve çıktısını artırdığı zaman çevresindeki diğer endüstri ya da firmaların satışlarını ve hizmet alışlarını artırmasıdır. Yatırımlar yönünden sürükleyici işletmeyi şu şekilde belirlemek mümkündür (3).

(1) J. Glasson, y.a.g.e, s. 147.

(2) Endüstriyel kompleks; Belirli bir yerde, önemli bir üretim faaliyetine bağlı (alt sistemi) bir grup faaliyet olarak tanımlanabilir. Bkz. Walter Isard, Methods of Regional Analysis. An Introduction to Regional Science, MIT, 1960, bölüm 9, s. 377.

(3) Benjamin Higgins, "Pôles de Croissance et Pôles de Développement comme Concepts Operationnels", Nakleden, Z. Dinler, a.g.e, s. 298.

A işletmesinin yatırımları I_a , B işletmesinin yatırımları I_b olduğunda; eğer B işletmesi yatırımları A işletmesi yatırımlarının bir fonksiyonu ise yani,

$$I_b = f(I_a) \quad \text{ve} \quad \frac{\Delta I_b}{\Delta I_a} > 0 \text{ ise}$$

A işletmesi, B işletmesi ile olan ilişkilerinde sürükleyicidir.

Sürükleyici firmanın özelliklerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür (1).

- Sürükleyici firma görece olarak yeni ve dinamik bir endüstridir. Gelişmiş düzeyde bir teknolojiye sahiptir ve bölgede kalkınmaya istek yaratacak bir ortam sağlar,
- Üretimini genellikle iç pazara satar ve ürettiği ürünün talebinin gelir elastikiyeti yüksektir,
- Gerek ileri gerekse geriye bağılılıklar açısından endüstriler arası bağılılıkları kuvvetlidir,
- Diğer firmalardan görece olarak büyüktür,
- Çevresinde önemli ölçüde büyümeyi teşvik eder,
- Hızlı büyüyen bir endüstri koluna aittir.

---

(1) J. Glasson, a.g.ö, s. 148.

3.2.2. - Kutuplaşmanın etkileri ve yığılmadan yararlanmalar (X).

Sürükleyici firma veya endüstrinin yer aldığı kutup bu endüstri veya firmaya birtakım olanaklar sağlamaktadır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

- İçsel ekonomiler (Internal economies); Herhangi bir endüstrinin çıktısındaki artış sonucu ortalama maliyetteki azalış olarak ifade edilebilir. Diğer bir deyişle içsel ekonomileri ölçekten yararlanmalar olarak tanımlamak mümkündür (1). Büyük ölçekli üretim sonucu teknik tasarruflar, iş ihtisaslaşması, yenilikler bu tür içsel ekonomiler olarak sayılabilir (2).
- Dışsal ekonomiler; parasal ve teknik olmak üzere iki şekilde varolabilir (3).
- Endüstri için dışsal, kırsal alan için içsel ekonomiler ; Bunları, mekânda gelişen endüstri sonucu her bir firmanın ortalama maliyetinde düşme eğilimi olarak tanımlamak mümkündür. Bu tür öl-

-
- (1) Bu konuda bakınız, John A. Guthrie, "Economies of Scale and Regional Development", Papers and Proceedings of The Regional Science Association, Vol.1, 1955.
  - (2) J. Glason, a.g.e, s. 149 ve Morgan D. Thomas, a.g.m, s.63.
  - (3) Dışsal ekonomilerden daha önce söz edildiği için bu kavramın özellikleri ve nitelikleri burada tekrar edilmemiştir.
- (X) Yığılmadan yararlanmalar (agglomeration economies) yada (urbanization economies) karşılığında kullanılmıştır. Bazı yazarlarca şehirleşme tasarrufları olarak da kullanılmaktadır. Bkz. F. Yavuz, R. Keleş ve C. Geray, "Şehircilik, sorunlar-Uygulama ve Politika AÜSBF, Ankara- 1973, s. 115.

güya örnek olarak bölgede emek pazarının gelişmesi, daha geniş bir pazara giriş, özel ve kamu kesimi itibarıyla daha geniş ölçüde hizmetlerin sağlanması sayılabilir. Bu gibi hizmetlerin yayılması bölgede ticari, finansal ve ulaştırma gibi konulardaki kolaylıkların iyileştirilmesine yol açacaktır (1). Bu durum ise kalkınma kutbunun, dolayısıyla sürükleyici birimin yer aldığı alanın ekonomik yapısında bir gelişme ve iyileşmeyi ifade etmektedir.

3.2.2. -Yayıma etkisi

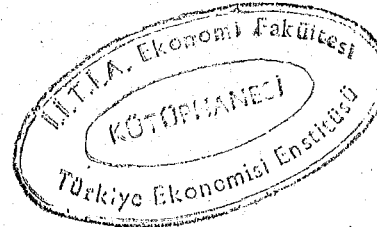
Yayıma etkisi, Perroux'un sorduğu ikinci soruyla ilgilidir. Yani sorun, sürükleyici ya da motor endüstrinin ekonominin tamamını nasıl etkileyeceğidir. Perroux'a göre, yeni bir endüstrinin doğuşu daima geleceğe ait beklentilerin bir sonucudur. Yeni kurulan bir endüstrinin ekonominin tümü üzerindeki etkisini şu varsayımlar çerçevesinde saptamak mümkündür (2):

- Yeni kurulan endüstrinin kullandığı faktörler, o güne kadar kullanılmayan faktörlerse ve endüstrinin üretimi diğer sektörlerde kayıplara yol açmıyorsa yeni kurulan endüstri, bir dönem sonra ekonominin tümünde üretim artışına yol açar.
- Yeni endüstrinin kullandığı faktörler, yer değiştirme sonucu kullanılıyorsa iki durum söz konusudur: Eğer yer değiştiren faktörlerin şim-

---

(1) J. Classon, a.g.e, s. 150.

F. Perroux, a.g.m, s. 97-98.

diki kullanımı eski kullanımlarına oranla daha verimli ise toplam üretimde net artış sözkonusu olur. Eğer yararlanma verimli bir şekilde olmuyorsa net üretim artışı verimlilikleri kazanç ve kayıpların cebirsel toplamına eşittir. Sonuç olarak ekonomide yeni bir endüstrinin belirli bir dönemdeki toplam üretim üzerindeki etkisi iki şekilde görülebilir. Bunlar; yeni endüstrinin toplam üretime katkısı ve dönem zarfında çevresine yaptığı üretim katkısıdır.

3.2.4 Kutuplaşmış bölge sorunları.

Yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız kalkınma kutbu kavramı, anlaşılacağı üzere uygulama açısından genel bir kalkınma kuramı niteliğinden çok geri kalmış yörelerde uygulanabilecek kısmi bir plan aracı niteliği taşımaktadır. Bunun yanısıra kuramın ikinci niteliği az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorununa tarihsel açıdan bir yaklaşım özelliği taşımasıdır. Kalkınma kutbu bilinçli bir çaba sonucu ortaya çıkmayap kendiliğinden oluşan bir olgu olarak gözüktüğünde, doğal olarak mekanda ekonomik faaliyetin dengesiz dağılımını ifade etmektedir. Bu aynı zamanda kutuplaşmamış, yani kutuplaşmış merkeze oranla ekonomik açıdan geri kalmış yörelerin de varlığı olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan kutuplaşmış bölgenin ya da yörenin varlığı iki tür sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi kutuplaşmış bölgenin kendi sorunları diğer bir deyişle genellikle görüldüğü üzere kutbun merkezini oluşturan büyük şehir (Metropolis) sorunları ikincisi ise geri kalmış bölgelerin sorunlarıdır.

Doğal olarak kutuplaşma olgusu sonucu ortaya çıkan büyük şehir sorunları temelde kutuplaşmanın kendiliğ-

inden diğ er bir deyiş le piyasa mekanizmasının iş leyiş i sonucu ortaya çıkmasıyla varolmakta ve plansızlığın bir sonucu olmaktadır. Birçok yazarın ifade ettiğ i gibi ş ehirleş me ve sanayileş me olgusu genellikle birlikte ortaya çıkmakta ya da birbirlerini izlemektedirler. Burada üzerinde durulacak olan düzensiz ve plansız ş ehirleş me ya da büyük ş ehir sorunlarıdır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür (1):

- Sürekli olarak konut talebinin konut arzını aşması
- Sağlık koşullarının bozulması
- Gecekondu mahallelerinin yayılması
- Trafik sorunları
- Çevre sorunları (hava, deniz kirliliğ i gibi)

Bu saydıklarımız bir anlamda ş ehirleş me olgusunun ya da kutuplaşmış merkezin, çevre ya da çevrede yaşayan nüfus üzerindeki etkilerdir. Bunların yanısıra en az bunlar kadar önemli bir diğ er sorun da kutuplaş ma olgusunun oluş tuğ u ilk anlarda ekonomik olarak ortaya çıkan yığı lmadan yararlanmaların bir dönem sonra varolan endüstri ve iş letmede dış tan kayıplara yol açmasıdır.

Ülke düzeyinde ekonomik faaliyetlerin mekanda dengesiz dağı lımı ikinci bir sorun olarak geri kalmış bölgelerin varlığını ortaya çıkarmaktadır. Bu bölgelerin özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür (2).

---

(1) Erdinç Tokgöz, a.g.e, s. 21.

(2) Erdinç Tokgöz, a.g.e, s. 24 ve C. Geray, F. Yavuz ve R. Keleş, a.g.e, s. 113.

- Ülke ortalamasının çok altında bir gelir düzeyi,
- Genellik tarım ekonomisinin hakimiyeti- çoğu zaman geçimlik ekonomi, marjinal tüketim eğiliminin yüksekliği,
- Yaygın işsizlik,
- Aktif nüfusun kitle halinde göç etmesi,

Bu özellikleri taşıyan geri kalmış bölgelerin varlığı Ülke içinde gerek ekonomik gerekse sosyo-kültürel yapı açısından çeşitli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Örneğin bölgelerdeki ekonomik faaliyetlerin zayıflığı, iç pazarı daha da daraltan bir etken olurken, aktif nüfusun görece olarak gelişmiş bölgelere göç etmesi bir yandan geri kalmış bölgedeki aktif nüfus sayısını azaltarak ekonomik faaliyetleri daha da kısıtlayıcı bir faktör olmakta, diğer yandan büyük şehir sorunlarının daha da artmasına yol açmaktadır.

4. Yapısal Kantitatif Yaklaşım

4.1. H.B Chenery'nin Yaklaşımı

II dünya savaşı sonrası, az gelişmiş ülke sorunları üzerine yoğunlaşan ilgi daha çok kuramsal niteliktedir ve bu yanıylar kurgusal (spekülatif) yönü ağır basmaktadır. Oysa özellikle 1960 lara gelindiğinde önerilmiş kuramları uygulayan ülkelerin ulaştıkları aşama, bu kuramların bir anlamda geçerliliklerinin sınanmasına ve az gelişmiş ülkeler üzerindeki ilginin yeni boyutlar kazanmasına yol açmıştır.

1960 lardan sonra gelişen yeni bir tür yaklaşımın amacı; ülkelerin kalkınma diğer bir deyişle endüstrileşme süreçlerinin benzer -birörnek- aşamalardan geçtiğinden hakakette, ülkelerin yapısal özelliklerinin 'cross-section, (1) yöntemi ile incelenerek endüstrileşme süreci için benzer gelişme kalıplarının (pattern) belirlenmesi olmuştur. Sutcliffe, bu konuda yapılan pekçok çalışmanın öncüsünün Walter Hoffmann olduğunu söylemektedir (2). Hoffmann bu konuda öncü sayılan "The Growth of Industrial Economies" adlı kitabında şöyle demektedir (3):

" Benim başlıca tezim, üretim faktörlerinin görece miktarları, mekanda dağılım (Location) faktörleri, teknolojinin durumu ne olursa olsun ekonomide imalat sanayinin yapısının daima bir örnek bir kalıp takip edeceğidir".

Hofmann'a göre tüketim malı endüstrileri olarak tanımlanan gıda, tekstil, deri mobilya gibi sanayi dalları daima endüstrileşme sürecinde ilk önce gelişen sanayi dallarıdır. Sermaye malları endüstrileri ise daha sonra ve daha hızlı gelişir. Sonuç olarak Hoffmann analizinde daha çok endüstriyel çıktının tüketim malları ve yatırım malla-

---

(1) Cross-section, bir bütünü teşkil eden parçaların belirli bir zaman içinde incelenmesi anlamında kullanılmıştır. Türkçe'de kesit analizi de denilmekteyse de bu sözcüğün anlamı tam olarak yansıtmayacağı kanısıyla aynı bırakmayı tercih ettik. Pattern karşılığı ise kimi zaman kullanılmakta olan örüntü yerine "kalıp" sözcüğünü kullandık.

(2) R.B.Sutcliffe, Industry and Underdevelopment, s. 33.

(3) Walter Hoffmann, The Growth of Industrial Economies, Manchester, 1958, s. 33, nakleden Sutcliffe, a.g.e, s. 33.

rı arasındaki bölünümü ile ilgilenmiştir (1).

Bu yöndeki çalışmaların en önemlileri Chenery ve Taylor (2) ile Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İlişkiler bölümünün (3) yaptığı çalışmalardır. Bu çalışmalar, birçok ülke için çok sayıdaki bağımsız değişkenin fonksiyonu olan endüstri sektörlerinin gelişimlerinin incelenmesi için başta cross-section regresyon yöntemi olmak üzere benzer teknikler kullanmışlardır (4).

Chenery, endüstrileşmenin gelişmesi anlamında, ekonomik yapıdaki üç değişme ile ilgilidir. Bunlar (5):

- İmalat sanayinin görece olarak önemindeki artış,
- Endüstriyel ürünün bileşimindeki değişme,
- Üretim tekniğindeki ve bireysel malların arz kaynağındaki değişmedir.

Yukarıdaki kısa açıklamalardan anlaşılacağı gibi, kısacası yapısal kantitatif diye adlandırabileceğimiz ve daha önce de üzerinde çalışılmış olmakla beraber ilk kez Chenery'nin çalışmalarıyla sistemli bir şekilde açıklan-

---

(1) R.B. Sutcliffe, a.g.e, s. 33.

(2) H.B. Chener, and L Taylor, "Development Patterns: Among Countries and Over Time Review of Economics and Statistics, November 1968.

(3) UN Department of Economic and Social Affairs, A Study of Industrial Growth.

(4) R.B. Sutcliffe, a.g.e, s. 40.

(5) H.B. Chenery, "Patterns of Industrial Growth", American Economic Review, september 1960, s. 635, Nakleden R.B. Sutcliffe, a.g.e, s. 41..

miş olan bu yaklaşım, temelde ülkelerin ileride ayrıntılarıyla açıklamaya çalışacağımız gibi, kalkış noktaları ne olursa olsun, kalkınma süreçlerinde benzer aşamalardan geçtikleri varsayımına dayanmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde, Chenery, analizine aldığı ülkeleri, belirli kriterlerin incelenmesi sonucu sınıflamakta ve bu sınıflamalar sonucu ülkelerin kalkınma aşamalarını belirlemektedir. Analiz, belirli kriterlere göre ülkelerin içinde buldukları kalkınma aşamasını belirledikten sonra, bir sonraki aşamanın ne olabileceği sorusunu da yanıtlamaktadır. Çalışmanın bu aşaması özellikle az gelişmiş ülkeler için önemli olabilecek niteliktedir. Bu tür bir yaklaşımın ilk anda betimleyici gibi gözükken niteliği, sonradan özellikle az gelişmiş ülkeler için kalkınma sürecinin çözümlenmesinde politika rehberi olabilecek niteliktedir.

Chenery'nin yanısıra, benzer varsayımlardan yola çıkarak S. Kuznets de ülkelerin kalkınma süreçlerinin üretim, talep, istihdam, dış ticaret gibi temel unsurlar yönünden birörnek bir gelişme gösettiğini ortaya koymuştur (1).

Chenery, Kuznets'in yaklaşımı ile ilgili olarak şunları söylemektedir (2):

"Kuznets'in gelişme kalıbının belirlenmesi ve ölçülmesindeki yaklaşımı geniş ölçüde endüktiftir.

-
- (1) S. Kuznets, "Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread" Yale University Press, 1973, Nakleden, Vural Savaş, Sanayileşmemiz açısından Türkiye-AET ilişkileri, İKV, 1976, s.10.
  - (2) Hollis Chenery and Moises Syrquin, Patterns of Development 1950-1970, Oxford Univ. Press, London-1975, s.4.

Kuznets birçok ülkede varolan milli hesap kalemlerinden hareketle gelir artışı, tüketim, üretim, ticaret ve diğer büyüklüklerdeki değişimleri ölçer. Gözlemleri ya bir zaman boyunca tek tek gelişmiş ülkeler için ya da gelir düzeyleri açısından sınıflandırılmış ülkeler grubu içindir. Bu yolla Kuznets ülkeler arasında ve zaman içinde gelişme kalıpları için karşılaştırılabilir ölçülere ulaşır".

Chenery ve Syrquin, bu tür bir yaklaşımın, gözlemlenmiş gelişme kalıplarıyla ortaya konulmuş, daha önceki kalkınma süreçlerinin de dikkate alınmasıyla daha da geliştirilebileceğini ve tüm ülkeler için uygulanabilir, genel, yapısal bir değişim modelinin, aşağıda belirtilen varsayımlardan çıkarılabileceğini söylemektedirler (1)

- Kişi başına gelirin artışıyla, tüketim talebinin bileşimindeki benzer değişimler - tüketici talebi içinde gıda maddeleri payının düşüşü sanayi malları talebinin yükselişi gibi - ,
- İşgücünün büyümesini aşan bir oranda fiziksel ve beşeri sermaye birikimi,
- Tüm ülkelerin benzer teknolojiye girişi,
- Uluslararası ticarete giriş ve sermaye girişi.

Yukarıda sıraladığımız varsayımlar için Chenery ve Syrquin bunlar: teknolojik ilerleme, nüfustaki büyüme, dünya gelirin artışı düzeyi ve sonuç olarak ticaret şartlarının ve dış sermaye arzının değişmesi sonucu tüketici talebi, teknoloji ve ticaretteki zaman içindeki

---

(1) Chenery and Syrquin, a.g.e, s. 5.

değişimlerin temel özellikleridir" demektedir (1).

Ülkelerarası karşılaştırmaya dayalı ve birörnek gelişme kalıbı belirlemek doğrultusunda yapılan bir çalışma, doğal olarak yapısal değişiklikleri etkilemek ve belirlemek derecesi ve önemi hemen hemen her ülkede söz konusu olabilecek ortak paydalar bulmak zorundadır. Oysa yukarıda sıraladığımız faktörlerden - talep, teknoloji, nüfusun büyümesi gibi-birinin diğerinin kesin nedeni olduğunu söyleyebilmek, çoğu zaman olanaksızdır. Bu nedenle yapısal değişimin nedenlerini belirlemek için yapılan bir çalışma bu faktörlerin çoğu zaman karşılıklı etkileşim içinde olmaları nedeniyle karmaşık bir olgu olacaktır.

Chenery ve Syrquin "bu çalışmanın en önemli amacı, tüm ülkeleri etkileyen faktörlerin etkilerini, doğal faktör donanımı, hükümet politikaları gibi kısmi karakteristiklerden ayırmak olacaktır" demektedir (2).

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki üç unsurun, ülkelerin gelişme kalıplarını tanımlamada esas olacağı belirtilmektedir. Bunlar:

- Gelir düzeyi ile ilgili evrensel faktörlerin normal etkisi,
- Hükümetlerin üzerlerinde denetiminin az olduğu, ya da hiç olmadığı; pazar büyüklüğü, tabii kaynaklar gibi diğer genel faktörlerin etkisi

---

(1) a.g.e, s. 5.

(2) a.g.e, s. 5.

- Ülkenin kendi tarihinin etkisi, bu tarihin politik ve sosyal hedefleri ile hükümetlerin bunları başarmak için takip ettikleri kısmi politikalar.

Sonuç olarak Chenery ve Syrquin birinci ve ikinci faktörlerin tüm ülkeleri etkileyen, bir örnek faktörler olduğunu ve asıl ilgi alanlarının bu faktörlerin belirlenmesi olduğunu söylemektedirler (1).

Geçtiğimiz sayfalarda özellikle Chenery ve Kuznets tarafından geliştirilen yapısal-kantitatif olarak adlandırabileceğimiz yaklaşımın ana hatlarını ve yöntemini özetlemeğe çalıştık. Konuyu tüm ayrıntıları ile incelemek kuşkusuz bu çalışmanın sınırları dışındadır. Bu açıdan ilgi alanımız, bu yaklaşımın kalkınma stratejilerine yaptığı katkının belirlenmesi ile sınırlı olacaktır.

Chenery, yapısal-kantitatif yaklaşımı almasıık bir kalkınma stratejisi olarak tanımladığı çalışmasında konuyu şöyle ortaya koymaktadır (2).

" Bu çalışma kalkınma stratejisini; ülkelerin üretim ve ticaret yapısını, ülkelerarası ortalama kaynak dağılım kalıpları ile karşılaştırarak tanımlar". Bu temel üzerinde elli gelişen ülke başlıca dört kalkınma stratejisi içinde sınıflanmıştır. Bunlar:

---

(1) a.g.e., s. 5-6.

(2) H.B. Chenery, "Alternative Strategies For Development" IBRD, Bank Staff Working Paper NO. 165, October- 1973.

- Birincil ihtisaslaşma
- Dengeli Kalkınma
- İthal ikamesi
- Endüstriyel ihtisaslaşma' dır.

Chenery, tezleri ile ilgili olarak; bu çalışma, modellerin uygunluklarına göre ülke tiplerini sınıflandırmaya çalışmak yerine, ülkeleri gelişme stratejilerindeki temel farklılıklara göre sınıflandırmayı amaçlar demektir (1). Chenery'nin asıl ilgi alanı, ülkelerin ekonomik yapılarında ulaştıkları aşamaya gelirken başladıkları farklı noktalardan çok, bu süreç içinde uyguladıkları benzer politikalar ve bunların karşılaştırılması olmaktadır.

Chenery, yukarıda ana hatlarını açıklamaya çalıştığımız analizini üç aşamada geliştirmektedir. Chenery, birinci olarak, 1950-1970 dönemi için ortalama üretim ve ticaret kalıplarını tanımlamakta, ikinci olarak, ülkelerin kaynak tahsis kalıplarını sınıflandırmak amacıyla ortalama kalıplardan sapmaları belirlemektedir. Bu dönemde sık sık gözlemlenen dört tip sapma normal kaynak tahsis kalıpları olarak tanımlanmıştır. Chenery üçüncü olarak ise bu guruplarda örnek olarak gösterilmiş ülkeleri uyguladıkları ekonomi politikalarına göre üç kalkınma stratejisinde sınıflamaktadır (2).

Söz konusu dönem için doksan ülkeyi kapsayan ve bu ülkelerde belirli gelir düzeyleri için ortalama üretim ve ihracat kalıplarını belirlemeyi amaçlayan regresyon analizi sonuçları tablo: da görülmektedir. Chenery yaklaşımlarında dış ekonomik ilişkilere özel bir önem vermektedir.

---

(1) a.g.e, s.1.

(2) a.g.e, s.6.

Bu konuda, "birincil ihtisaslaşmadan modern endüstri yapısına geçişte kaynak tahsisi açısından en önemli sorun; birincil ihracat ve iç talep düzeyi ile üretim yapısı arasındaki ilişkidir" demektedir (1).

Tabloda nüfusu 10 milyondan az olmayan ve ortalama kaynaklara sahip ülkelerde ortalama ticaret kalıpları görülmektedir. Birincil ihracatın gayrisafi yurt içi hasıla içindeki payı kişi başına gelir düzeyi 200 Dolar'a kadar olan ülkelerde yükselmekte, daha yüksek düzeylerinde ise bu azalma yavaşlamaktadır. Kişi başına gelir düzeyi 400 doları aştığında ise endüstriyel mallar ihracatının gayrisafi yurt içi hasıla içindeki payı artmakta ve birincil malların payını aşmaktadır. Daha yüksek gelir düzeylerinde ise bu payın arttığını görmek mümkündür. Ortalama üretim kalıpları karşılaştırmalı olarak tablo da görülmektedir. Chenery, üretim kalıplarındaki diğer bir değişle üretimin bileşimindeki değişimler konusunda: "Üretimin bileşimindeki - aynı zamanda yatırımlardaki - değişme yurt içi talebin ve ihracatın bileşimindeki değişimin sonucudur. Ortalama kalıplardaki bu değişimin yarısı yurt içi talebin bileşimindeki değişmeden, diğer yarısı ise ihracatın bileşimindeki değişme ile ithal ikâmesinden kaynaklanmaktadır" demektedir (2). Ortalama üretim kalıpları tablo da büyük ve küçük ülkeler ayrılarak daha bir örnek hale getirilmiştir. Ülkelerin özellikle nüfus olarak büyüklüğü gerek üretim kalıplarında gerekse ülkelerin izleyecekleri kalkınma stratejilerinin belirlenmesinde birtakım farklılıklara neden olmaktadır. Genellikle büyük ülkeler iç pazarlarının yeterliliği sonucu endüst-

---

(1) a.g.e, s. 7.

(2) a.g.e, s. 8.

rileşmeye eğilim taşımakta ve bu ülkelerde gayri safi yurt-
içi hasıla içinde gerek birincil gerekse toplam ihrac
payları düşük olmaktadır. Kaynak tahsis kalıplarının ül-
keler itibariyle farklılık göstermesine ülkelerin büyük-
lüğü yanısıra ikinci bir neden olarak doğal kaynaklar
gösterilebilir. Gerçekten ülkelerdeki doğal kaynakların
niteliği özellikle gelir düzeyi düşük ülkelerde ticaret
kalıplarının belirlenmesinde birinci derecede etkili ol-
maktadır.

Bu açıklamalar doğrultusunda Chenery küçük ülke-
leri; birincil yönelimli ve endüstriyel yönelimli olmak
üzere iki başlıkta sınıflamıştır. Birincil ihrac yönelim-
li grupta kişi başına birincil ihrac 50 doları aşmakta-
dır. Bu miktar birincil ihracda aşırı ihtisaslaşmış ülke-
lerde 100 doları bulabilmektedir. Chenery bu ülkelere
örnek olarak Venezuela, Zambia, Malasia'ya göstermektedir.
Özellikle doğal kaynaklar konusunda yeterli olan ülkeler
konusunda Chenery şunları söylemektedir: "Bu ülkelerde
doğal kaynaklar, uygun bir ihrac pazarı ile birlikte de-
ğerlendirildiğinde ihracata konu olan alanlara yapılacak
ilave yatırımlar ithal ikamesi uygulanmasından daha yarar-
lı olacaktır. Kuşkusuz bu olgu endüstrileşmenin gecikme-
sine yol açacaktır" (1).

Endüstri yönelimli küçük ülkelerin bu durumları
ise genellikle doğal kaynaklarının birincil ihraca ola-
nak tanınmasından kaynaklanmaktadır. Bu ülkeler konusunda
Chenery özellikle döviz kaynaklarının sınırlılığı nede-
niyle yabancı sermayeye gereksinim duyulabileceğini, fa-
kat bu durumun uzun dönemde mutlaka birincil olmayan ih-
racatın geliştirilmesiyle karşılanması gerektiğini söyle-

---

(1) a.g.e, s. 9.

mektedir (1).

Tablo: 3

ORTALAMA ÜRETİM KALIPLARI

Kişi başına GSMH	100	200	400	800	1000
<u>Bütün Ülkeler</u>	%	%	%	%	%
GSMH da Birincil ihraç payı	45.7	33.3	23.5	16.2	14.4
Endüstri Payı	15.1	21.8	27.9	33.3	35.0
Üretim eğilimi (1)	30.6	11.5	-4.4	-17.1	-20.6
<u>Büyük Ülkeler</u>					
Birincil Pay	45.4	31.9	21.3	13.7	11.9
Endüstri Payı	17.5	25.3	31.5	36.1	37.1
Üretim Yönelimi	27.9	6.6	-10.2	*22.4	-25.2
<u>Endüstri yönelimli küçük Ülkeler</u>					
Birincil Pay	34.5	25.7	18.9	13.9	12.7
Endüstri Payı	12.5	21.4	28.8	34.5	26.6
Üretim Yönelimi		4.3	-9.9	-20.6	-23.3
<u>Birincil Yönelimli küçük Ülkeler</u>					
Birincil Pay	47.1	36.6	28.0	21.5	19.8
Endüstri Payı	13.4	17.6	22.4	27.7	29.6
Üretim yönelimi	33.7	19.0	5.6	-6.2	-9.8

TABLO: 4

ORTALAMA TİCARET KALİPLARI

Kişi başına GSMH	100	200	400	800	1000
	%	%	%	%	%
<u>Tüm Ülkeler</u>					
GSMH da ithalat payı	21.8	23.4	24.9	26.3	26.7
İhracatın payı	19.5	21.8	23.8	25.5	26.0
Birincil ihracat payı	13.7	13.6	12.5	10.5	9.6
Endüstri ihracat payı	1.9	3.4	5.6	8.6	9.7
Ticaret Eğilimi(x)	.61	.47	.29	.08	.00
<u>Büyük Ülkeler</u>					
İthalatın Payı	14.9	14.3	14.4	15.1	15.5
İhracatın Payı	13.0	12.3	12.4	13.2	13.6
Birincil İhracat Payı	8.2	6.0	4.4	2.9	2.6
Endüstri İhracat Payı	1.6	2.9	4.5	6.4	7.1
Ticaret Eğilimi(x)	.51	.25	.00	-.27	-.33
<u>Endüstri Yönelimli Küçük Ülkeler</u>					
İthalatın Payı	24.1	30.4	34.3	36.7	36.9
İhracatın Payı	22.0	28.3	32.2	34.5	34.7
Birincil İhracat Payı	13.6	12.4	10.7	8.3	7.4
Endüstri İhracat Payı	7.6	10.9	13.6	16.1	16.8
Ticaret Eğilimi(x)	.27	.05	-.05	-.06	-.27
<u>Birincil Yönelimli Küçük Ülkeler</u>					
İthalatın Payı	22.9	23.6	23.7	23.5	23.3
İhracatın Payı	20.9	21.7	21.8	21.6	21.4
Birincil İhracat Payı	18.1	16.5	15.5	14.8	14.7
Endüstri İhracat Payı	.9	1.8	2.3	2.5	2.5
Ticaret Eğilimi(x)	.82	.68	.61	.57	.57

KAYNAK: H.B. Chenery, a.g.e, Tablo 1B

$$E_p - E_m$$

(x) Ticaret Eğilimi, $T = \frac{E_p - E_m}{E}$

Bu regresyon analizi sonuçlarından, Chenery ülkelerce kalkınmada izlenmekte olan kaynak dağılım kalıplarını sınıflandırmakta yararlı olabilecek dört indis çıkarılmaktadır. Bunlar:

- Nisbi ihracat düzeyi (E/E): Belirli bir büyüklük ve gelir düzeyi için gerçekleşen (Actual) ihracatın normal ihracata oranı.
- Ticaret yönelimi (T.O): Belirli bir gelir ve büyüklük düzeyine ilişkin normal ticaret eğilimi ile gerçekleşen ticaret eğilimi arasındaki fark.
- Üretim Yönelimi (P.O): Gerçekleşen üretim eğilimi ile normal üretim eğilimi arasındaki fark
- Sermaye girişi (OF): Normalden sapma

Ortalama üretim ve ticaret kalıplarını incelerken görülen nisbi ihracat düzeyi ticaret yönelimi ve üretim yönelimi gibi kavramların yanısıra kaynak dağıtım kalıplarını sınıflandırmakta Chenery dördüncü bir kriter olarak sermaye girişini (capital inflow) ilave etmiştir. Chenery bunu sermaye girişinin, ticaret ve üretim kalıpları arasındaki ilişki üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olmasıyla açıklamaktadır (1).

Sonuç olarak Chenery bu indislere dayanarak özellikle ihracatın düzeyi (E) ve yönelimi (TO) ile üretim yönelimini (PO) temel kriter almış ve sermaye girişini (OF) ise iki kategoriyi önemli olduğu zamanlarda alt guruplara ayırmak için kullanarak analizine aldığı 50 ülkeyi dört stratejide sınıflamıştır.

---

(1) a.g.e, s. 11.

Chenery analizine aldığı ülkeler için birtakım kriterler koymuş ve bu kriterlere uymayan ülkeleri analizin dışında bırakmıştır. Analize dahil edilen ülkeler kalkınmanın henüz başladığı ülkelerden çok kalkınmanın belirli bir aşamaya ulaştığı ülkelerdir. Bu amaç doğrultusunda ülkelerin sınıflamaya alınması için koyulan kriterler şunlar olmuştur:

- Kişi başına 80 dolar GSMH düzeyine ulaşmış - ya da daha büyük ülkeler için bunun eşiti bir sanayileşme seviyesine ulaşmış olma - ve henüz tam olarak kalkınmamış ülkeler
- Gerekli istatistikî verilerin bulunabileceği ülkeler
- Gerekli kalkınmayı başarmak açısından ekonomileri, savaşlar ve politik rahatsızlıklar nedeniyle kesintiye uğramamış ülkeler
- Örnek olabilecek büyüklüğü ulaşmış ülkeler.

Çalışmanın başında analize alınan 62 ülkeden 12 si yukarıdaki koşulları taşımadıkları gerekçesiyle elenmiş ve kalan 50 ülke açıklanan indislerin aldıkları değerler yardımıyla sınıflanmıştır. Bu sınıflamaya esas olan indis değerlerinin sınırları şöyledir (1):

Birincil İhtisaslaşma.

- Birincil yönelimli ihracat (T.O .12 den büyük)
- Birincil yönelimli üretim (P.O .7 den daha büyük)
- Normalden yukarı ihracat düzeyi

---

(1) a.g.e, s.13.

Dengeli kalkınma

- Normal ihracat yönelimi (T.O -.12 ile .12 arasında)
- Normal üretim yönelimi (P.O - .07 ile .07 arasında)

Bu grup ayrıca kapital girişinin düzeyi ile alt guruplara ayrılabilir.

İthal İkamesi (1)

- Birincil ihrac yönelimi (T.O .12 den daha büyük)
- Düşük toplam ihrac (İhrac normal düzeyin .75 altında)
- Birincil yönelimli olmayan üretim (P.O .07 den daha düşük)

Endüstriyel İhtisaslaşma

- Endüstriyel ihrac yönelimi (T.O - .12 den daha küçük)
- Endüstriyel üretim yönelimi (P.O - .07 den daha küçük)

Bu grup ayrıca kapital girişinin düzeyi ile bağıntılı olarak (OF .04 daha fazla) alt guruplara ayrılabilir.

---

(1) Chenery; "Bazılarınca ithal ikamesinin geçici bir aşama olarak değerlendirilmesine karşın, ithal ikamesinin ayrı bir strateji olarak değerlendirilmesi konusunu haklı çıkaracak yeterli nedenler vardır". demektir. Bkz, Chenery a.g.e, s.15.

Yukarıda belirtilen kriterler yardımıyla Chenery 1960-1970 yılları arasındaki dönem için 50 az gelişmiş ülkeyi başlıca dört gelişme kalıbı ya da kalkınma stratejisinde sınıflamıştır. Ülkelerin dahil edildikleri stratejilerden dengeli kalkınma stratejisi ile endüstriyel ihtisaslaşma stratejileri içinde değerlendirilen ülkeler yabancı sermaye girişinin derecesine göre alt guruplara ayrılmışlardır. Bu sınıflama tablo: 5 de görülmektedir.

Bu stratejiler, birincil ihtisaslaşma, dengeli kalkınma ve endüstriyel ihtisaslaşma başlıkları altında incelenmiştir.

(Tablo: 5)

KALKINMA YÖNTEMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

<u>İzlenen Yöntem</u>	<u>Ülke</u>	<u>Nüfus (Mil- yan)</u>	<u>Fert başına MG (%)</u>	<u>1960/1970 Fert başı- na MG ar- tış hızı (%)</u>
I. BİRİNCİL İHTİSASLAŞMA	1. Tanzania	12	67	3,0
	2. Uganda	9	83	2,2
	3. Sudan	14	88	0,5
	4. Seylan	11	142	2,3
	5. Sierra Leo- ne	2	135	-0,5
	6. Zambia	4	179	4,6
	7. Fildişi Sa- hili	4	179	4,8
	8. İran	25	218	5,7
	9. Irak	8	249	2,6
	10. Malezya	9	258	3,7
	11. Suudi Ara- bistan	7	271	6,3
	12. Nikaragua	2	330	3,2
	13. Venezuela	9	830	2,5
	Toplam	116		
II. İHRACAT VE İTHALAT ARA- SINDA DENGE A. Normal Sermaye Gi- rişli	1. Tayland	31	110	4,5
	2. Filipinler	32	149	2,7
	3. Suriye	5	174	5,4
	4. Morocco	13	179	1,5
	5. El Salvador	3	240	1,8
	6. Guatemala	4	278	1,9
	7. Peru	12	289	1,7
	8. Jamayka	2	420	2,7
	9. Güney Afrika	18	552	3,4

(Tablo 5 / Devam)

<u>İzlenen Yöntem</u>	<u>Ülke</u>	<u>Nüfus (Mil- yan.)</u>	<u>Fert başına MG (%)</u>	<u>1960/1970 Fert başı- na MG ar- tış hızı (%)</u>
B. Yüksek Sermaye Girişli	10. Gana	8	155	0,3
	11. Costa Rica	2	360	3,1
	12. İspanya	32	572	6,4
	13. Yunanistan	9	585	6,2
	14. İrlanda	3	815	3,2
	Toplam	174		
<hr/>				
III. İTHAL İKAMESİ	1. Hindistan	481	84	1,3
	2. Bolivya	4	124	2,3
	3. Ekvador	5	195	1,7
	4. Brezilya	81	216	2,2
	5. Kolombiya	18	228	1,8
	6. Türkiye	31	244	3,3
	7. Şili	9	419	1,4
	8. Meksika	43	434	3,5
	9. Uruguay	3	497	-0,3
	10. Arjantin	22	787	1,6
	Toplam	697		
<hr/>				
IV. ENDÜSTRİYEL İHTİSASLASMA A. Normal Sermaye Gi- rişli	1. Kenya	10	95	3,4
	2. Mısır	29	138	1,6
	3. Taiwan	12	201	6,3
	4. Yugoslavya	20	415	4,5
	5. Hong-Kong	4	512	8,7
	6. Singapore	2	522	5,5

(Tablo: 5 / Devam)

<u>İzlenen Yöntem</u>	<u>Ülke</u>	<u>Nüfus (Mil- yan)</u>	<u>Fert başına MG (%)</u>	<u>1960/1970 Fert başı- na MG ar- tış hızı (%)</u>
β. Yüksek Sermaye Girişli	7. Pakistan	114	84	2,9
	8. Güney Kore	28	123	6,4
	9. Tunus	4	198	1,9
	10. Portekiz	9	361	5,2
	11. Lübnan	2	446	1,3
	12. Puerto-Rico	2	963	5,9
	13. İsrail	3	1126	5,1
	Toplam	239		

KAYNAK: H. CHENERY , age, ekler, s.2

4.1. I. Birincil İhtisaslaşma

Tabloda da görüldüğü gibi, birincil ihtisaslaşma stratejisi içinde 13 ülke sınıflanmıştır. Bu ülkeler, İran hariç, genellikle nüfus açısından küçük ülkelerdir. Çoğu bir ya da iki malın ihracatında uzmanlaşmışlardır. Örneğin Suudi Arabistan, İran, Irak, Venuzuela, Petrol, Seylan çay, Zambia bakır ihraç etmektedirler. Bu strateji içinde değerlendirilen ülkelerin konumları, çoğunlukla doğal kaynaklarının zenginliğinden ileri gelmektedir. Chenery bu kalkınma stratejisi için "Ülkelerin tümü kalkınmaya doğal kaynaklara dayalı birincil ihtisaslaşma ile başlamışlardır" demektedir (1).

Uygulamada bu tür strateji, öncelikle ihraç konusu olan malın geliştirilmesinde yabancı sermayeye gerçekleştirilen alt yapı yatırımlarına gereksinme duymaktadır. Bu durum, gelişmenin başladığı dönemde yapılan yabancı sermaye yatırımlarının hızlı amortismanı ve ülke dışına kâr transferi birincil mal ihracı sonucu elde edilen gelirin önemli bir bölümünün ülke dışına akmasına neden olmaktadır. Bu stratejide görülen diğer bir özellik ise kalkınma açısından önemli olan sektör gelirinin başlangıçta önemli ölçüde artışına karşın, ekonominin diğer sektörlerine yansımaması ve bu sektörde yoğunlaşmasıdır (2). Bu olgu doğal olarak ülkenin birincil ihtisaslaşmadan bir sonraki stratejiye geçmesini geciktiren bir etken olmaktadır.

Birincil ihtisaslaşma stratejisinin devamlılığı doğal olarak ülkenin ihraç ettiği malın dünya düzeyindeki talep şartları ile doğal kaynakların bolluğuna bağlı olmak-

---

(1) H.B Chenery, a.g.e, s. 18.

(2) a.g.e, s. 18

tadır. Bu nedenle stratejiyi izleyen ülkelerin gelişme hızları bu şartlardan önemli ölçüde etkilenmektedir (1).

Sonuç olarak, birincil ihtisaslaşma stratejisini izleyen ülkeler üç önemli zorlukla karşılaşmaktadırlar. Bunları şöyle özetleyebiliriz (2):

- Başlangıçta yabancı sermayeye bağıllılığın sonucu, ileride ağır amortisman ödemelerinin yapılması
- Stratejinin etkisiyle modern sektör ile ekonominin diğer sektörleri arasında ortaya çıkan gelir dağılımı ve ücret farklılıklarının giderilmesi zorunluluğu
- Gelecekteki talep yapısının tahmini bu talep yapısına uyumlu olarak üretim yapısındaki gerekli değişimin sağlanabilmesindeki güçlük.

Ülkenin birincil ihracatına konu olan malın dünya pazarındaki talep düzeyinin belirsizliği, bu ülkelerin birincil ihtisaslaşmadan, dengeli kalkınmaya ekonomide bir kesitni olmaksızın geçişlerini engelleyen önemli nedenlerden biri olmaktadır. Nitekim Chenery, stratejiyi izleyen ülkelerin ihracatlarına konu olan malların denge dövizkuruna bağlı cari fiyatları yatırımların geleceksel, birincil, ihracat gelirleri azaldığı zaman için ge-

---

(1) H.B.Chenery bu stratejiyi izleyen ülkelerin son on yıldaki dünya birincil mal talebinin yapısındaki değişimden - Petrol ve maden ürünleri talebi artarken tarımsal ürün talebinin görece olarak zayıflaması- önemli ölçüde etkilendiğini söylemektedir. a.g.e, s. 19.

(2) a.g.e, s. 19.

rekli diğer sanayi kollarına yönelmesi için teşvik edici değildir, demektir (1). Bu nedenle, bu stratejiyi izleyen ülkelerin, kalkınmalarını kendileri dışındaki şartlardan arındırmaları açısından ithal ikamesi stratejisine yönelmeleri zorunlu olmaktadır. Örneğin Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Gana gibi ülkeler azalan ihracat gelirleri karşısında döviz güçlükleri ve sınırlı yatırım fonlarının baskısı altında ekonomilerini yeniden düzenlemek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte bu gibi yeniden düzenlemeler kısa bir zamanda gerçekleşecek olgular değildir, örneğin kahve gelirlerinin azalması sonucu Brezilya ekonomisindeki gerekli düzenlemeler on yılı aşkın bir zaman süresinde gerçekleştirilebilmiştir (1).

Chenery'e göre geçen on yılda Kosta Rika, Peru, ve Kenya, ekonomilerinde önemli bir kesinti olmadan, birincil ihtisaslaşmadan daha dengeli bir üretim yapısına geçmişlerdir. Sonuç olarak böyle bir geçişi başarabilmek önemli ölçüde birincil ihracat gelirlerinin görece olarak yüksek olduğu dönemlerde ithal ikamesinin teşviki ve yeni ihracat imkanlarının geliştirilmesine bağlı olacaktır (2).

4.1.2. Dengeli Kalkınma

Bu guruba giren ülkeler, genellikle gerek birincil üretim ve ihracat, gerekse sanayi alanında önemli ölçüde ihtisaslaşmamış ülkelerdir. Chenery bu guruba giren ülkeleri normal ithal düzeyine sahip ülkeler ve ithal ikamesi politikası izleyen, ithal düzeyleri düşük ülkeler olmak üzere iki alt guruba ayırmaktadır. Bu ülkeler tablo 3 de II ve III no'lu stratejilerde gösterilmiştir. Görüldüğü

---

(1) a.g.e, s. 20.

(2) a.g.e, s. 21.

gibi bunlar Dengeli kalkınma ve İthal ikâmesi stratejileridir (1).

Bu tür stratejilerin seçilmesinde iki etken önemli olmaktadır. Bunlardan birincisi dengeli kalkınma stratejisi izleyen ülkelerin birincil ihtisaslaşma ile elde edilebilecek gelirlerin sürekliliğini sağlayacak doğal kaynaklara sahip olmamalarıdır. İkinci etken ülkelerin bilinçli tercihleridir. Çoğu zaman ülkeler gerek dengeli bir sanayi yapısı kurmak gerekse birincil ihraca sürekli bağımlılığın belirsizliklerinden sakınmak amacıyla dengeli kalkınma stratejisini seçmektedirler (2).

Bu strateji, uygulayan ülkelerde çoğunlukla birincil ihracaatın durgunlaştığı dönemleri izleyerek ortaya çıkmaktadır. Dengeli kalkınma stratejisinin araçları olarak dış ekonomik ilişkiler konusunda yüksek tarifeler, kotalar ve kamu yatırımları sayılabilir. Bu araçların kullanılmasıyla iç piyasa için üretim, ihracata oranla daha kârlı duruma getirilir ve böylece içe yönelik üretimin gelişmesi sağlanır (3).

Dengeli kalkınma stratejisi uygulamasında ortaya çıkabilecek olumsuzlukları önlemek amacıyla genellikle içe dönük bir üretim yapısının geliştirilmesi, daha sonra ise sanayi malı ihracına gidilmesi gerekli olmaktadır. Bu tür olumsuzluklar şöyle ifade edilebilir:

Bu stratejiyi uygulayan ülkeler çoğunda ihracat gelirlerinin artırılması için, çeşitli 'tesvik tedbirleri' uygulanmaktadır.

---

(1) a.g.e, s. 21.

(2) a.g.e, s. 21.

Bu teşvik tedbirleri üretimin hiç değilse bir kısmının "dışa dönük" olmasını sağlar. Bu durumda yüksek gümrük tarifeleri ve miktar sınırlamaları yoluyla üretimin "içer dönük" hale getirilmesi ile, ihracat teşvikleri ile sağlanan "dışa dönük" gelişim arasında denge kurabilmesi son derece önemli bir noktadır. "İçer dönük" ve "dışa dönük" yapıyı amaçlayan politik araçların birbirlerini etkisiz hale getirmeleri tehlikesi vardır.

Bu sakıncaların yanısıra ithal ikamesi ve dengeli kalkınma stratejilerinin uygulanması önemli ölçüde ülke büyüklüğüne bağlı olmaktadır. İçer dönük üretimin başarılı olması, belirli bir iç pazar büyüklüğünü gerektirdiğinden dengeli kalkınma stratejisi çoğunlukla büyük ülkelerin uyguladıkları bir strateji olmaktadır. Tablo 3 den de görüldüğü gibi nüfusu görece olarak daha büyük ülkeler ithal ikamesi stratejisi içinde yer alırken daha küçük ülkeler dengeli gelişme stratejisini izlemektedirler (1).

Chenery'e göre 1960 dan sonra ithal ikamesi stratejisini izleyen Pakistan, İspanya, Yugoslavya ve bunları takibeden Türkiye, Brezilya, Kolombiya, Filipinler gibi ülkelerde dışa dönük politikalar ve sanayi malları ihracına doğru önemli gelişmeler olmuştur. Bununla birlikte ithal ikamesi politikasını izleyen ve daha sonra endüstriyel ihtisalaşmaya yönelen birtakım ülkelerin kalkınma süreçlerinde özellikle döviz darboğazları nedeniyle önemli kesintiler olmuştur (2).

---

(1) a.g.e, s.22

(2) a.g.e, s.24

Aynı doğrultuda politikalar izleyen İspanya, Meksika, Türkiye ve Yugoslavya gibi ülkeler ise turizm ve yurt dışındaki işçi gelirleri sayesinde bu darboğazlardan nisbeten daha az etkilenmiştir.

Yukarıda da sözkonusu ettiğimiz gibi küçük ülkelerde iç pazarın küçüklüğü nedeniyle ithal ikamesi stratejisinin uygulanması daha az çekici olmaktadır. Bu durumdaki ülkeler genellikle dengeli kalkınma stratejisini izlemişlerdir. Chenery bu ülkelerde yabancı sermayenin yapısal değişim için büyük ülkelere oranla daha önemli derecede kolaylıklar sağlayacağını söylemektedir.

4.1.3 -Endüstriyel İhtisaslaşma

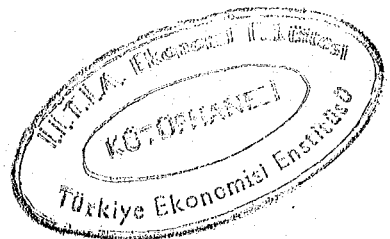
Endüstriyel ihtisaslaşma stratejisinin seçilmesinde başlıca iki önemli etkenin rol oynadığı görülmektedir. Bunlar: birincil ihraç için uygun kaynakların bulunmaması ve kalifiye işgücü ile organizasyon yeteneğinin varolmasıdır. Bununla birlikte bu stratejiyi izleyen ülkelerin kalkınmaya başlamalarının ilk yıllarında yabancı sermayenin oldukça önemli ölçüde etkisi olmuştur (1).

Bu stratejinin az gelişmiş ülkeler arasındaki 1960 lardan önceki başlıca uygulayıcısı Japonya olmuştur. Japonya 1930 larda diğer Latin Amerika ülkeleri gibi ithal ikamesi politikasını uygulamak yerine dışı yönelimli hafif sanayini geliştirerek ihraç gelirlerinin artmasını sağlamıştır.

Savaş sonrası dönemde ise bu stratejinin izleyicileri olarak Hong-Kong, İsrail, Tayvan, ve Yugoslavya gö-

---

(1) a.g.e, s. 26.

rılmaktadır. Bu ülkelerin başlıca hedefleri, sanayide ve kimi zaman hizmetlerde, mukayeseli avantajlarını kullanarak üretim ve ticaret kalıplarındaki gerekli dönüşümleri sağlamayı başarmak olmuştur (1).

Tablo 3 , IV grupta görülen ülkelerden Güney Kore, Singapur, Pakistan ve diğer ülkeler başlangıçtaki üretim yapılarına ve yabancı sermaye elde edebilme olanaklarına göre farklılık gösteren benzer gelişme stratejisini izlemişlerdir.

Bununla birlikte bu ülkeler kalkınmalarının ilk aşamalarında hemen endüstriyel ihtisaslaşma stratejisini uygulamışlardır. Özellikle kalkınmalarının başlarında daha sonraki ihracat olanaklarını sağlamak amacıyla iç pazara dönük bir sanayileşmeye önem vermişlerdir. Bu yöntemin en önemli örneklerinden biri İsrail'dir. 1950-1960 yılları arasında, 1958 yılına kadar ithal ikamesi stratejisini izleyen İsrail'de 1958'de GSMH içinde endüstrinin payı yüzde 60 a ulaşmış, bunun yanısıra tarımda hızlı bir gelişme sağlanmıştır. 1958 den sonra yabancı sermayeye bağımlılığını da azaltan İsrail sanayi ürünleri ihracatında sonraki yıllarda yıllık yüzde 10 artış sağlamayı başaramıştır.

Endüstriyel ihtisaslaşma stratejisinin kazandığı başarının diğer ülkeler üzerindeki etkisi önemli olmuştur. IV grupta görülen ülkelerin sanayi ürünleri ihracatı altı milyon dolara ulaşmıştır, ki bu miktar az gelişmiş ülkelerin tüm sanayi ürünleri ihracatının üçte ikisini oluşturmaktadır. Ayrıca bu gruptaki ülkelerin nüfusu tüm az gelişmiş ülkelerin nüfuslarından yüzde 10'

---

(1) a.g.e, s. 27.

undan azdır. Chenery bu yargıya varırken henüz sanayileşemedikleri gerekçesiyle Mısır, Kenya ve Bengaldeş'i grubun dışında bırakmıştır (1).

Bununla birlikte Chenery bu deneyinin genelleştirilmesi yolunda yapılacak bir girişimin ülkelerin özgün karakteristiklerini göz önüne almak zorunda olduğunu söylemektedir (2).

Sonuç olarak stratejinin başarılı olabilmesi için ülkenin eğitim ve ithal ikamesi konularında ilk aşamayı tamamlamış olması gerekmektedir.

Chenery strateji ile ilgili son bir nokta olarak birçok ülkenin ihracata yönelik endüstrilere yönelmeleri sonucu, ülkelerin dış pazarlarda rekabetleri ve ihraç gelirlerini artırmalarının zarlaşacağını vurgulamaktadır.

---

(1) a.g.e, s. 27.

(2) a.g.e, s.28

4.2 İthal İkamesi

İthal ikamesi kavramını genel olarak; daha önce ithal edilen malların üretiminin yurt içinde yapılması olarak tanımlayabiliriz. Bununla birlikte bu genel tanım çerçevesinde daha ayrıntılı tanımlamalar yapmak da mümkündür. Örneğin "Herhangi bir dönemde gerçekleşen ithalat ile, ithalatın arza oranının temel devredeki değerini t döneminde de sürdürmesi halinde sözkonusu olacak ithalat arasındaki ex post fark ithal ikamesidir" (1).

İthal ikamesinin ölçülmesi konusunda da çeşitli yaklaşımlar sözkonusudur. Genel olarak ithal ikamesinin ölçülmesinde herhangi bir dönemde yapılan ithalatın ekonomideki çeşitli büyüklüklere oranının zaman içinde aldığı değerlerin karşılaştırılması kullanılmaktadır. İthalatın oranlanacağı ekonomik büyüklükler şunlar olabilir (2).

- Toplam arz
- Gelirin çeşitli şekilleri
- Toplam yurt içi harcamalar veya tüketim harcamaları

---

(1) S.A. Morley, G.W. Smith, "On the Measurement of Import Substitution" -American Economic Review, Sept, 1970, Nakleden, Uğur Korum, "Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme", Ankara-1977, s. 27.

(2) Winston Gordon C, "A Preliminary Survey of Import Substitution" Research Memorandum No.1 (Williams College, 1965), Nakleden, İbrahimoğlu Ertuğrul, "Kalkınma Stratejisi olarak ithal ikamesi ve Sorunları", Cumhuriyetin 50 nci yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, içinde, s. 759.

- Yurtiçi katma değer,

Eğer belirli bir dönem için yapılmış ithalatın yukarıda sayılan değişkenlerden birine oranı azalıyorsa ithal ikamesi sözkonusudur. Doğal olarak böyle bir ölçme ithal ikamesinin olmaması halinde de oranların değişebileceğinden ve ithal ikamesinin sektörler üzerindeki etkisini göstermemesinden ötürü eleştirilebilir (1).

İthal ikamesinin ölçülmesinde yukarıda da söylediğimiz gibi çeşitli yaklaşımlar kullanmak mümkündür. Bu yaklaşımların aralarındaki önemli farklar genellikle toplam ithal ikamesinin yanısıra sektörlerdeki ithal ikamesinin ve ithal ikamesi ölçümünün sektörlerarası bağıntıları dikkate alınarak bulunmak istenmesinden kaynaklanmaktadır.

İthal ikamesinin ölçülmesinde kullanılan çeşitli yöntemleri şöyle sıralamak mümkündür (2).

- İthalatın arza oranını kullanan yaklaşım
- İthal ikamesinin sektörel büyüme fonksiyonlarından giderek hesaplamaya yönelik yaklaşımlar
- Endüstrilerarası yapının tümünü dikkate alan yaklaşımlar.

Genel olarak kullanılan yöntem çoğunlukla ithal ikamesinin toplam arz içindeki ithal oranında oluşan değişimin hesaplanmasıdır. Bu yöntemi kısaca açıklayacak olursak (3).

---

(1) İbrahimoglu E, a.g.m, s. 759-760.

(2) Korum. U, a.g.e, s. 27-33.

(3) a.g.e, s.2?

i sektörünün o ve t zamanlarındaki ithalatına M_o ve M_t arzına Z_o ve Z_t dersek İthal ikamesi IS_i

$$IS_i = \left(\frac{M_{io}}{Z_{io}} \right) Z_{it} - M_{it} ,$$

ithal ikamesi oranı ise $IS_i = \left(\frac{M_{io}}{Z_{io}} - \frac{M_{it}}{Z_{it}} \right) / \frac{M_{io}}{Z_{io}}$

olacaktır.

Yukarıda tanımını ve ölçülmesini kısaca açıklamaya çalıştığımız ithal ikamesinin özellikle gelişmekte olan ülkelerde ödemeler dengesi açıklarının giderilmesi ve/veya sanayileşme stratejisi olarak kullanılması sözkonusu olmaktadır. Bu nedenle ithal ikamesi'ni sanayi kesimini koruyucu dış ticaret politikaları ya da sanayileşme stratejisi olarak nitelemek olanak dahilindedir. Bu doğrultuda sanayi kesimini koruyucu dış ticaret politikalarının nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür (1):

- Genç endüstriler önerisi
- Dış ticaret hadleri önerisi
- Dinamik dışsal ekonomiler önerisi
- Ücret yapısı ve gizli işsizlik önerisi
- Yurt içi tasarrufları artırılması ve sanayileşme önerisi

Yukarıda sıraladığımız nedenlerden de anlaşılacağı gibi ithal ikamesinin amaçlarını ödemeler dengesi hedefleri ve sanayileşme strateji olarak kesinlikle ayırmak sözkonusu-

(1) Alpar Cem, "Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Koruyucu Dış Ticaret Politikası", Ank.1974, s.11-19.

su değildir ve iki amaç da birbirini içerir olarak yan yana bulunmaktadır. Her iki amaç içinde söfün gelişmekte olan ülkelerin dışa bağılılığının azaltılması ve bu bağılılığın engellediği sanayileşme olgusunun gerçekleştirilmesi, ekonomide yapısal değişim sağlanması ve yatırımları teşvik edici unsurların geliştirilmesidir (1). Bununla birlikte ithal ikamesinin politika ya da strateji olarak uygulanması, sonuçlarında farklılıklar yaratabilmektedir. Örneğin ithal ikamesinin dış ödemeler dengesindeki güçlükleri çözümleyici bir araç olarak öngörülmesi sonucu, ithalatı ikame edecek sanayilerin az gelişmiş ülkelerde çoğunlukla lüks tüketim mallarında yoğunlaşması sözkonusu olabilecektir. Bu ise ekonomide kaynakların alternatif maliyetleri gözönüne almaksızın, ekonomiyi harekete geçirici nitelikte olmayan, alanlara kayması anlamına gelecektir (2).

İthal ikamesinin özellikle az gelişmiş ülkelerde tüketim mallarında başlamasının kaynak dağılımını olumsuz etkilemesinin yanısıra ortaya çıkardığı diğer bir olgu ithal gereksinimlerini artırması olanağıdır. Tabii bu durum ithal ikamesinin sadece tüketim malları ile sınırlı kaldığı sürece ortaya çıkacaktır.

İthal ikamesi ile ortaya çıkacak diğer önemli bir sorun ise, ithal ikamesinin konu olan malların üretimini yurtiçinde gerçekleştirilmesinin uluslararası planda kazanılmış bir rekabet gücünden kaynaklanmaması sonucu koruyucu politikaları da gerektirmesidir. Bu politikalar gümrük vergileri, yabancı mal ithalinin yasaklanması ya da miktar olarak sınırlandırılması, çift kur sistemleri

---

(1) İbrahimoglu Ertuğrul, a.g.m, s. 760

(2) Alpar Cem, a.g.e, s. 34

olarak tanımlanabilir. Bu politikaların ithal ikamesi-
ne uygun bir ortam yaratmanın yanısıra, dış ödemeler güç-
lüklerini yenmek ve devlete gelir temin etmek gibi işlev-
leri de vardır (1).

Sonuç olarak özellikle kalkınmakta olan ülkelerde
ithal ikamesinin bir strateji olarak benimsenme-
sinin nedenlerini şöyle özetlemek mümkündür. Daha önce
de belirtildiği gibi gelişmekte olan ülkelerin ihraç mal-
ları genellikle tarımsal kökenli ürünlerdir bunların ge-
rek taleplerinin gelir esnekliklerinin 1. den küçük oluşu
gerekse dünya pazarının ulaştığı günümüzdeki yapıda önem-
lerinin gittikçe azalması ve dış konjonktüre bağılılıkları
dış ödemeler dengesi açıklarını geliştirmekte olan ülkeler
için önemli bir darboğaz haline getirmektedir. Öte yandan
ekonomiler belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaştıkların-
da genellikle talep yapısı daha çok ithal içeriği yüksek
büyük ölçekli, yoğun teknoloji kullanan sektörlere kay-
naktadır (2).

Yukarıda ana hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız
iki olguyu birlikte değerlendirdiğimizde gelişmekte olan
ülkelerin ulaştıkları ekonomik yapıları gereği ortaya
çıkan talep kaymalarının gerektireceği ithalatı ihracat-
larını geliştirerek karşılamaları olanak dahilinde gözük-
mektedir. İşte bu noktada ithal ikamesi, gerek ekonomi-
nin ulaştığı gelişmişlik düzeyine tekabül eden bir çözüm,
gerekse ekonomiyi yönlendirici bir politika olarak günde-
me gelmektedir.

---

(1) Alpar Cem, .a.g.e, s. 33

(2) Kourm Uğur, .a.g.e, s. 34

Yukarıdaki açıklamalar dengeli ve dengesiz kalkınma kuramları, yapısal kantitatif yaklaşımın ışığında yeniden değerlendirildiğinde. Ekonomik gelişmenin belirli bir aşamasına ulaşmış ülkeler için diğer şartlar veri olduğunda-nüfus büyüklüğü, kaynakların durumu gibi ithal ikamesi kalkınma ve sanayileşme için endüstriyel ihtisaslaşmaya geçişte varolan tek aşama olarak gözükmektedir. Bu noktada saptanması gerekli en önemli konu ithal ikamesinin gerçekleştirileceği sektörlerin, özellikle imalat sanayi alt kesimlerinin belirlenmesidir. Bu noktada bu belirleme için çeşitli kriterler ileri sürülebilir. Bunları şöyle özetlemek mümkündür (1).

- Talep yapısı (ileriye ve geriye doğru bağlantılar)
- Pazar büyüklüğü (Nüfus, ölçeğe göre getiri)
- Karşılaştırmalı üstünlük (Doğal kaynaklar, faktör arzları, coğrafi yer, işgücünün beceri düzeyi)

Chenery ve Kuznets'in yaklaşımlarında da belirtildiği gibi özellikle nüfus olarak Türkiye ekonomisinin bir pazar sorunu sözkonusu değildir. Karşılaştırmalı üstünlükler konusunda ise ikinci beş Yıllık Kalkınma Planında şunlar belirtilmektedir (2):

" Türkiye'nin tabii kaynakları ve diğer faktörler hızlı sanayileşmesinin karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre mümkün olduğunu göstermektedir".

---

(1) Korum Uğur, a.g.e, s. 36

(2) İBYKP, s.631

Bu nedenle Türkiye Ekonomisinde özellikle sanayi sektörü için yapılacak bir ithal ikamesi belirlemede temel kriter sektörlerin ileriye ve geriye bağılılıkları ile sektörlerin toplam girdileri içindeki ithal girdilerinin belirlenmesi olmak gerekir.

4.3. Sektörler arası Bağlılıkların Ölçülmesi

Bir Ülke ekonomisini oluşturan çeşitli sektörler arasında, dereceleri farklı olmakla birlikte sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişkilerin çeşitli cephelerini girdi-çıkıtı tablolarında görmek mümkündür. Sektörler arası ilişkilerin önemli bir boyutunu sektörlerin ileriye ve geriye bağlılıkları teşkil etmektedir. Bu göstergeler, sektörlerin, üretim yapıları ile diğer sektörleri ve endüstri sistemi ve ekonominin tümünü, gerek arz gerekse talep cephelerinden etkileme ve etkilenme güçlerini göstermektedir. Bu amaçla aşağıda kısaca geriye ve ileriye bağlılıkların çeşitli yöntemlerle ölçülmeleri açıklanmaya çalışılmıştır.

4.3.1 -Doğrudan ileriye ve geriye bağlılıklar

Önceki bölümlerde A.O. Hirschman'ın kuramından söz ederken geriye ve ileriye bağlılıklardan ve bunların hesaplanmalarından bahsetmiştik tekrarlایacak olursak: Bir sektörün geriye bağlılığı diğer sektörlerden girdi olarak aldığı miktarın toplam üretimi içindeki payıdır. Bunu girdi-çıkıtı analizinde kullanılan terimlerle yazarak (1).

$$B_G = \frac{\sum_{i=1}^n x_{ij}}{x_j}$$

---

(1) Yakup Kepenek, Türk İmalat Sanayinin Üretim Yapısı ve Değişimi 1963-1972 Girdi-Çıkıtı analizleri ile bir uygulama, Ankara- 1975, Basılmamış Doçentlik Tezi, s. 30.

aynı oranı girdi katsayılarından giderek de hesaplamak mümkündür. İlgili sektörün girdi katsayıları sütun toplamı sektörün geriye bağıllılığını gösterecektir.

İleriye bağlantı etkisini ise herhangi bir sektörün üretimi içinde bu sektörün üretimine olan ara talep miktarı olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre X_{ij} , i sektörü üretimine olan toplam ara talebi gösterdiğinde ve X_i de i sektörünün üretim miktarı olduğunda ileriye bağlantı etkisi

$$B_i = \frac{\sum_{j=1}^n X_{ij}}{X_i}$$

Bu geriye ve ileriye bağlantı etkileri yalnızca sektörlerin diğer sektörlerden aldığı doğrudan girdileri ve verdikleri ara talep miktarlarını göstermektedir. Oysa sektörler girdi ve verdikleri doğrudan ara talep miktarları yanısıra dolaylı olarak da ilişkilerde bulunmaktadır. Bu ilişkileri ise teknik katsayılar ters matriksinde görmek mümkündür.

4.3.2 Toplam ileriye geriye bağıllılıklar

Teknik katsayılar ters matriksinin sütun elemanları toplamı ilgili sektörün geriye toplam bağıllılığını, satır toplamları ise toplam ileriye bağıllılığını vermektedir. Buna göre,

ters matriksi $(1-A)^{-1}$ olarak yazarsak

$\bar{a}_{ij}$ ters matriksin i sıra j sütun elemanı olduğunda,

$$TB_G = \sum_{j=1}^n \bar{a}_{ij} \quad \text{Toplam geriye bağıllık,}$$

$$TB_i = \sum_{i=1}^n \bar{a}_{ij} \quad \text{ise Toplam ileriye bağıllık}$$

olmaktadır

Sonuç olarak katsayılar ters matrisinden elde edilen toplam geriye bağıllık; ilgili sektörün üretimini bir birim artırması için diğer sektörlerden talep edeceği girdi miktarını, toplam ileriye bağımlılık ise herhangi bir sektörde bir birim nihai talebin sağlanması için üretilmesi gereken mal miktarını göstermektedir (1).

4.3.3 İleriye ve geriye bağıllık Endeksleri

Toplam ileriye ve geriye bağıllık etkileri ters matrisden yararlanılarak belirli bir endeksleme yöntemi ile de bulunabilir. Bu tür bağlantı etkilerini endeksleme yöntemi ile ilk kullanan P.N. Rasmussen olmuştur (2). Rasmussen teknik katsayılar ters matrisinden yola çıkarak U_j dağılım gücü (Power of dispersion) ve U_i dağılım duyarlılığı (Sensitivity of Dispersion) adını verdiği iki endeks bulmaktadır. Bunları kısaca incelersek (3) teknik katsayılar ters matrisini Z ile gösterdiğimizizde sütun elemanlarının toplamı:

$$\sum_{i=1}^m Z_{ij} = Z_{.j} \quad \text{olacaktır bu eşitlik j endüstrisi}$$

- (1) H.B. Chenery ve P.G. Clark, "Endüstrilerarası İktisat", (Çev.) Cemil Çınar ODTÜ, İdari İlimler Fakültesi, Ank-1965, s. 50
- (2) P.N. Rasmussen, "Studies in Inter-Sectoral Delations", Amsterdam- 1957
- (3) a.g.e, s. 133-135

Üretimine olan nihai talebi bir birim artırmak için tüm endüstri sisteminin çıktısında olaması gerekli toplam artış olarak yorumlanabilir.

aynı şekilde satır elemanlarının toplamı da

$$\sum_{j=1}^m Z_{ij} = Z_i \quad \text{olacaktır.}$$

Aynı şekilde Z_i de, her endüstrinin nihai talebindeki bir birim artış için gerekli olan, i endüstrisi çıktısındaki artışı ifade etmektedir.

Rasmussen, bu iki kavramdan hareketle

$$U_j = \frac{\frac{1}{m} Z_j}{\frac{1}{m^2} \sum_{j=1}^m Z_j} \quad \text{Dağılım gücü (} j= 1,2,\dots,m)$$

$$U_j = \frac{\frac{1}{m} Z_i}{\frac{1}{m^2} \sum_{i=1}^m Z_i} \quad (i= 1,2,\dots,m) \text{ Dağılım Duyarlılığı olarak iki endekse ulaşmıştır.}$$

Bu iki indeks yardımıyla herhangi bir endüstri ile diğer endüstriler sistemi arasındaki ilişkileri belirlemek mümkündür (1). Buna göre U_j yani dağılım gücü

(1) P.N. Rasmussen, a.g.e, s. 135.

endeksi örneğın $U_j > 1$ bulunduğında j endüstrisinin nihai talebinin bir artışı halinde diğır endüstrilerin bu artışa uyum sağlayabilmek amacıyla çıktılarını j endüstrisi artışından daha fazla genişletmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Diğır bir deyişle, U_j indeksi tüm endüstri sisteminde j endüstrisinin neden olduğu genişleme derecesini göstermektedir (1).

U_i endeksi ise i endüstrisinin tüm endüstri sistemindeki genişlemeye karşı duyarlılığını yani bu genişlemeden ne derecede etkilendiğini göstermektedir. Yukarıdaki örneği tekrarlırsak $U_i > 1$ olduğunda bunun anlamı i endüstrisinin tüm endüstri sistemi tarafından uyarıldığında genişleme derecesinin tüm sistemden fazla olduğudur.

---

(1) P.N. Rasmussen, a.g.e, s. 135.

İKİNCİ BÖLÜM

PLANLI DÖNEMDE KALKINMA STRATEJİLERİ

5. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

5.1. -Planın Stratejisi ve genel hedefleri

Birinci beş yıllık kalkınma planı 1963-1967 yılları arasında kapsamaktadır. Planın gerek sanayileşme, gerekse diğer sektörlerle ilgili ekonomik ve sosyal amaçlarını şöylece sıralamak mümkündür (1):

Birinci beş yıllık planda yüzde 7'lik bir kalkınma hızı hedef alınmış ve bu hedefe ulaşmak için yüzde 14'ü iç, yüzde 4 kadarı dış kaynaklardan sağlanmak üzere, Gayri Safi Milli Hasılanın yüzde 18'i dolayında yatırım yapılması öngörülmüştür.

Plan, bu hedefin gerçekleşmesi için, kamu ve özel sektörlerinin yanyana bulunduğu karma bir ekonomi çerçevesinde, devlet sektörü faaliyetinin kararlaştırılan gelişme hızını gerçekleştirecek ve stratejinin gerektirdiği yönde dengeli bir gelişme hızını sağlayacak şekilde

---

(1) Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl 1963-1967, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara- 1963, s. 523. Bundan sonra BBYKP olarak

planlanmasını öngörmektedir. Özel kesim ise aynı amaç doğrultusunda, doğrudan kontrollerden çok vergi ve kredi politikaları, sermaye piyasasının teşekkülü gibi dolaylı tedbirlerle yönlendirilecektir. (1).

Planın, doğrudan ekonomik amaçlara yönelik politikalarını iki başlık altında incelemek mümkündür: Bunlar tasarruf ve yatırım politikalarıdır. Bu politikalar, ayrıntılarına inilmeden planın strateji bölümünde sözkonusu edildiği kadarıyla şöylece özetlenebilir (2):

Tasarruf politikaları olarak; plan stratejisinde tasarrufun yatırımlar gerçekleşmesi açısından önemi vurgulanmış, özel tasarrufların halkın bu günkü geçim seviyesinde bir azalma olmaksızın teşviki, kamu tasarruflarının azami seviyeye çıkartılması öngörülmüştür. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için ise, lüks malların tüketimindeki artışı önleme, müterakki vergiler ve sosyal sigorta fonlarının rasyonel kullanımı gibi tedbirler önerilmektedir. Bu konuda diğer önemli bir nokta ise özellikle plan stratejisinde cebri bir tasarruf olan enflasyona başvurulmayacağıının vurgulanmış olmasıdır.

Yatırım politikaları açısından, planın devlet yatırımları için emredici özel sektör yatırımları içinse yol gösterici olması esas alınmıştır. Özellikle, yatırımların uzun bir perspektif içinde en verimli sahalara yatırılması ve bu nedenle, ileri bir teknolojiden, geniş ölçüde yararlanılması öngörülmüştür. Yatırımların ekonominin temel sektörleri olan tarım ve sanayi sektörleri

---

(1) BBYKP s. 525.

(2) BBYKP, s. 526.

arasında dağılışı konusunda plan; "tarım ile sanayi arasında yatırımlar bakımından tercihin, ya hep ya hiç olarak değil marjinal ayarlamalar şeklinde düşünülmesi icap eder" demektir. Tüm yatırım faaliyetleri içinde devlet ve özel sektörün ağırlıkları konusunda ise esas ilke, stratejiye göre uzun süreli gelişme için gerekli, stratejik ve özel kesimin gerçekleştiremediği yatırımların devlet tarafından yapılmasıdır. Planın yatırım politikaları konusunda diğer bir yaklaşımı ise, yatırımların yapılmasında ve coğrafi dağılışındaki eşitsizliğin giderilerek bölgeler arası dengeli bir kalkınmayı önermiş olmasıdır (1).

Birinci beş yıllık Kalkınma Planının yatırım politikaları konusundaki strateji ve amaçlarını yukarıdaki gibi özetlemek mümkündür. Plan stratejisinin dengeli ya da dengesiz kalkınma stratejisine yaklaştığının araştırılması açısından sanayileşme stratejisinin irdelenmesi zorunludur.

Genellikle, kalkınmakta olan ülkelerin önlerinde iki tür sanayileşme alternatifinin bulunduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bunlardan birincisi; ülkenin gerek sanayinin yapısında gerekse dış ekonomik ilişkilerinde statik karşılaştırmalı maliyetler ilkesinden hareketle diğer ülkelere oranla üstün olduğu sanayi dallarında ihtisaslaşması, diğeri ise dinamik karşılaştırmalı maliyetler ilkesinden hareketle uzun dönemde mukayeseli üstünlük sağlayacağı sanayi dallarına yönelmesidir. Konu ilk anda bakıldığında salt dış ekonomik ilişkileri ilgilendiren bir sorun olarak görülebilirse de aslında ülkenin dengeli ya da dengesiz kalkınma stratejisini seçmesi açısından hemen hemen eş anlamlıdır. Birinci yolu seçen bir

---

(1) BBYKP, s. 527.

lke bir anlamda dengesiz kalkınma stratejisini seçmiş demektir, çünkü statik karşılaştırmalı maliyetler ilkesine göre sadece belirli malların üretiminde uzmanlaşacak ve diğer mal guruplarında üretim dışı bağımlı kendi içinde entegre olmamış bir yapıya sahip olacaktır. Oysa ikinci yolda ülke uzun dönemde kendi kendine yeterli bir ekonomik yapıya kavuşabilecektir. Sonuç olarak sorun sanayide ithal ikamesinin mi, ihracata dönük olmanın mi ağırlık taşıyacağı sorununa indirgenebilir. Şüphesiz bu iki kavramı salt olarak değil, görece olarak düşünmek gerekir. Bu açıdan plânda sanayileşme stratejisi içinde ithal ikamesi kavramını araştırmak yararlı olacaktır. Plan stratejisinde bu konuda şöyle denilmektedir (1):

" Memleketimizde kalkınma hızı esas itibarıyla sermaye birikmesi ile kayıtlı bulunacaktır. Bu da reel bakımdan memleket dahilinde istihsal edebileceğimiz sermaye malları miktarı ile sınırlıdır. Bu sebeple sermaye malları ile ihraç malları endüstrileri yatırımlarına öncelik verilecektir".

Bunun yanı sıra planın diğer bir bölümünde (2);

" Türkiye'nin dış ticaret siyasetinin temel ilkesi milletlerarası ihtitaslaşma ve işbirliğinin sağladığı imkânlardan en yüksek ölçüde faydalanmaktır. Ancak kalkınma safhasında bulunan az gelişmiş bir ülke olarak gelişme yönlerimizi ve dış ticaret politikamızı bugünkü mukayeseli ma-

---

(1) BBYKP, s. 527.

(2) BBYKP, s. 41.

liyet strüktürümüze göre tayin etmemiz hatalı olur. Yatırım önceliklerinin tesbitinde maliyet mukayeseleri uzun bir perspektif açısından değerlendirilmiş, sektörlerin gelişme hedefleri dinamik bir mukayeseli maliyet strüktürü gözönünde tutularak tesbit edilmiştir". denilmektedir.

Bu alıntılardan çıkan sonuç: Birinci Plân döneminde mukayeseli maliyet ilkesinin statik bir yapı içinde değil, dinamik bir gelişim içinde ele alınacağıdır. Yani bugün kurulmamış veya gelişmemiş ve dış rakiplerine göre yüksek maliyetle çalışan bazı endüstri dalları, dinamik gelişim süreci içinde mukayeseli bir üstünlük sağlayacaksa kurulacak veya gelişmesi sağlanacaktır (1).

Görüldüğü gibi birinci planın sanayileşme stratejisinin mukayeseli dinamik maliyet unsuruna dayalı dolaşısıyla ithalatı ikame eden yatırımlara öncelik veren bir görünüm içindedir.

Bu olgunun yanısıra yukarıda da sözkonusu ettiğimiz gibi tarım ile sanayi sektörleri arasında bir dengeden söz edilmesi ilk anda birinci beş yıllık planın genel eğiliminin dengeli kalkınma stratejisi olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim planda ilk andaki bu izlenimi destekleyen metinler bulmak mümkündür. Örneğin, sektörlerdeki gelişmenin genel görüşü konusunda (2):

---

(1) Sanayileşmemiz Açısından Türkiye- AET ilişkileri, Vural Savaş, I.K.V Yayını Teorik Çalışmalar No. 1976- 1, s. 22.

(2) BBYKP, s. 131.

" Sektör programlarının hazırlanmasında çeşitli sektörlerdeki gelişme imkânları gözönünde bulundurularak iktisadi ve sosyal hedeflerin dengeli bir gelişme ile nasıl gerçekleştirilebileceği araştırılmıştır,,

" Sektör programlarının hazırlanmasında gözönünde bulundurulmuş hususlardan biri de sektörlerarası bağıntılar yüzünden ortaya çıkabilecek tıkanıkları dengesizlikleri önlemektir,, denilmiştir.

Aynı şekilde plana göre, sektörlerarası dengenin yanısıra, temel mal ve hizmetler yatırımları ile yurttaki gelir artışına bağlı olarak, talebi artıracak mal ve hizmetlerin neler olacağı belirlenip; yatırımların bu alanlara yöneltilmesi, hem kalkınma hızını belirli bir fedakârlığa karşılık en yüksek seviyede tutacak, hem de ihtiyaçların vaktinde ve gerekli seviyede karşılanmasını mümkün kılacaktır (1).

Görüldüğü gibi, plan genel stratejisi sanayileşme ile ilgili tercihler sektörlerde gelişme ilkeleri açısından değerlendirildiğinde; birinci beş yıllık kalkınma planında "dengeli" bir kalkınma stratejisinin benimsenmiş olduğu görünümü vardır. Bununla birlikte gerek yatırımların sektörel dağılımındaki ağırlıklar, gerekse sektörlerin üretim yapıları incelenmeden böyle bir yargı yeterli olmayacaktır. Bu nedenle aşağıda bu konular incelenmeye çalışılmıştır.

5.2 -BBYKP'da Yatırım Harcamaları

Birinci beş yıllık plan döneminde çeşitli sektörlerin dengeli gelişmeleri ve gayri safi milli hasıla'da

---

(1) BBYKP, s. 131.

yüzde 7 oranında artış sağlanması için, kamu yatırımları ile özel yatırımlar toplamının 59.646.8 Milyon lira olması öngörülmüştür. Birinci plan döneminde harcama hedefleri Tablo:6 da görülmektedir. Toplam yatırım harcamaları içinde, kamu yatırımlarının 35.7 milyar lira, özel kesim yatırımlarının ise 23.9 milyar lira olması hedef alınmıştır. Bu miktarlara göre dönemde kamu yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı yüzde 59.9 özel yatırımların payı ise yüzde 23.9 olmaktadır. Aynı dönemde, kamu yatırımlarının GSMH ya oranı 1963 yılında 10.3 den 1967 yılında 11.4 yükselirken, özel kesim yatırımlarının GSMH ya oranı 1963 yılında 6.7 den 1967 yılında 8.0 yükselecektir. Görüldüğü gibi birinci plan döneminde kamu kesimi yatırımlarının gerek GSMH içinde, gerekse toplam yatırımlar içindeki payı özel kesim'e oranla daha önemli bir yere sahiptir. Nitekim Tablo:7 de de görüldüğü gibi özel ve Kamu kesiminin, büyüme hızına katkıları incelendiğinde plan dönemi ortalaması olarak özel kesimin ortalama büyüme hızına katkısı 0.0232 iken, kamu kesiminin katkısı 0.0335 olmaktadır. Diş katkı ise 1962 de 0.0186 olarak düşünülmüş ve bu oranın 1967 de 0.0137 olması öngörülmüştür. Bu gelişim bir anlamda planın, diş kaynaklara bağıllılığın azaltılmasını öngördüğü şeklinde yorumlanabilir.

Her iki tablodan da görüldüğü gibi birinci plan döneminde yatırım harcamaları açısından kamu ile özel kesim arasında bir denge sözkonusu değildir tersine kamu kesiminin ağırlığı daha çoktur. Nitekim bu durum planda şöyle açıklanmaktadır (1):

---

(1) BBYKP, s. 61.

Tablo: 6

BBYKP döneminde Harcama Hedefleri (1963-1967)

(1961 fiyatlarıyla, Milyar TL.)

<u>Yıllar</u>	<u>GSMH</u>	<u>Özel Yatırım</u>	<u>GSMH'ya oranı</u>	<u>Kamu Yatırımı</u>	<u>GSMH'ya oranı</u>	
1963	—	100.0	3.8	6.7	5.8	10.3
1964	56.4	100.0	4.2	7.0	6.6	10.9
1965	60.3	100.0	4.7	7.3	7.1	11.0
1966	64.5	100.0	5.3	7.7	7.8	11.3
1967	69.0	100.0	5.9	8.0	8.4	11.4
			23.9		35.7	

KAYNAK: BBYKP, s. 120

Tablo: 7

BBYKP Döneminde Büyüme Hızının Katkıda Bulunan Sektörlere göre Dağılımı

<u>Yıllar</u>	<u>Özel Katkı</u>	<u>Kamu Kat</u>	<u>Diş Katkı</u>	<u>Toplam</u>
1962	0.0241	0.0241	0.0186	0.0668
1963	0.0212	0.0322	0.0168	0.0702
1964	0.0214	0.0325	0.0162	0.0701
1965	0.0227	0.0339	0.0137	0.0703
1966	0.0256	0.0337	0.0118	0.0701
1967	0.0255	0.0343	0.0103	0.0701
1963-1967	0.0232	0.0335	0.0137	0.0703

KAYNAK: Xalçın Küçük, 100 soruda "Planlama, Kalkınma ve Türkiye", Gerçek Yayınevi, İstanbul-1971, s. 244.

Tablo: 8

Gayrisafi Yatırımlar 1963-1967

(1961 Fiyatlarıyla-Miylon TL)

	<u>1963</u>	<u>1964</u>	<u>1965</u>	<u>1966</u>	<u>1967</u>	<u>Toplam</u>
Tarım	1213.2	1712.2	2182.0	2590.0	2851.0	10548.4
Madencilik	457.8	735.2	794.6	809.9	435.5	3233.0
İmalat Sanayi	21.66.3	2359.9	2276.9	1726.4	1559.7	10089.2
Enerji	706.4	850.0	1057.9	1233.5	1286.2	5134.0
Ulaştırma	1298.0	1355.0	1482.3	1851.9	2171.3	8159.4
Hizmetler	581.0	426.1	637.0	1030.0	1291.8	3965.9
Konut	2085.0	2229.0	2390.0	2594.0	2818.0	12116.0
Eğitim	660.0	783.0	795.0	835.0	1153.0	4227.0
Sağlık	200.5	230.1	278.2	320.2	317.9	1346.9
Turizm	145.5	148.5	164.7	175.6	193.0	827.0
TOPLAM	9513.7	10829.6	12058.6	13167.5	14077.4	59646.8

Kaynak, BBYKP, s. 137

Tablo: 9

Sektör Yatırımlarının Yıllık Toplam Yatırımlar İçindeki Payları
(1963-1967)

	<u>1963</u>	<u>1964</u>	<u>1965</u>	<u>1966</u>	<u>1967</u>	<u>Toplam</u>
Tarım	12.8	15.8	18.1	19.7	20.2	17.7
Madencilik	4.8	6.8	6.6	6.1	3.1	5.4
İmalat Sanayi	22.8	21.8	18.9	13.1	11.1	16.9
Enerji	7.4	7.9	8.8	9.4	9.1	8.6
Ulaştırma	13.7	12.5	12.3	14.1	15.4	13.7
Hizmetler	6.1	3.9	5.3	7.9	9.2	6.6
Konut	21.9	20.6	19.8	19.7	20.0	20.3
Eğitim	6.9	7.2	6.6	6.4	8.2	7.1
Sağlık	2.1	2.1	2.3	2.4	2.3	2.3
Tuzizm	1.5	1.4	1.3	1.3	1.4	1.4
<u>Toplam</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>

Kaynak BBYKP, s. 138

" Temel hizmetlerle ilgili yatırımlar, fazla sermaye istediği, geniş bir organizasyonu gerektirdiği ve mahiyetleri icabı kısa sürede kârlı olmadıkları için bunları Devlet Üzerine alacaktır. Bu hizmetler üretken yatırımların yapılabilmesi için gereklidir. Kalkınma süresinin bilhassa ilk dönemlerinde gerekli temel yapıyı sağlayacak yatırımlara büyük fonlar ayrılmıştır".

5.3. Sektörlerde Gelişme Hedefleri

Yukarıdaki bölümde planlı dönemde yatırımların genel görünüşünü incelemeye çalıştık. Planın stratejisi konusunda daha yeterli yargılarda bulunabilmek için incelenmesi gereken şüphesiz yatırım harcamalarının sektörel dağılışı sektörlerde üretim hedefleri ve sektörlerdeki gelişme ilkeleridir.

Birinci plan döneminde, toplam yatırımların gerek miktar gerekse yüzde olarak sektörel dağılımları tablo:8 ve Tablo:9 da görülmektedir. Toplam yatırımlar içinde konut sektörü yatırımları yüzde 20.3 ile birinci sırayı almakta bunu yüzde 17.7 ile tarım sektörü izlemekte, üçüncü olarak imalat sanayi yatırımları toplam yatırım harcamaları içinde yüzde 16.9 bir paya sahip bulunmaktadır. Aynı dönemdeki sektörlerdeki üretim artış hedefleri ise tablo:10 da görülmektedir.

Tablo: 10

BBYKP Döneminde Sektörlerde Amaçlanan
Üretim Artışı

<u>Sektör</u>	<u>1969 Endeksi</u> <u>(1962=100)</u>	<u>Yıllık Artış %</u>
Tarım	25.6	4.7
Madencilik	52.8	8.7
İmalat Sanayi	72.8	11.5
Enerji	83.3	12.8
Ulaştırma	58.1	9.6
Toplam	43.7	7.5

Kaynak: BBYKP, s. 140

Sektörler arasında üretim artış hızları açısından Enerji sektörü yüzde 83.3 lük bir oranla başta gelmektedir, bunu yüzde 72 ile imalat sanayi izlemektedir. Ulaştırma ve madencilik sektörleri ise üçüncü ve dördüncü sırayı almaktadırlar. Aynı sektörlerde ki bu sektörler bir anlamda ekonominin temel ve kilit sektörleridir- yıllık üretim artışı olarak yine aynı sırayı görebilmek mümkündür.

Yatırımların sektörler itibariyle dağılımında sektörleri ayrı ayrı incelediğimizde yukarıda da söylediğimiz gibi tarım sektörü 10.548.4 milyon TL ile toplam yatırım harcamaları içinde yüzde 17.7 paya sahiptir. Planda özellikle ekonominin enflasyonist baskılardan korunması için tarım sektörüne önem verilmesi gereği vurgulanmıştır (1). Türkiye ekonomisi açısından tarım sektörünün

(1) BBYKP, s. 138.

diğer bir önemi de bu sektörün dış ekonomik ilişkiler konusundaki yerinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi toplam ihracat gelirleri içinde tarım sektörünün payı oldukça büyüktür. Bu gelirler ise kalkınma için gerekli hammadde ve sermaye mali ithalatı için hemen hemen tek kaynaktır. Bu nedenle tarım sektöründe amaçlanan hedeflerin altında kalınması, diğer etkilerinin yanısıra ödemeler dengesinde önemli tıkanıklıklara yol açabilir.

I Plan döneminde, imalat sanayiinin, amaçlanan yapıya ulaşması için bazı ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkeler imalat sanayinin ötesinde, planın tüm stratejik yapısı içinde temel göstergeler olabilecek niteliktedir. Bu nedenle bu ana ilkelerden konumuz açısından önem taşıyanları aşağıda belirtilmiştir (1).

" Her malı mamleket içinde imal etmek gaye değildir.

- Milli geliri artıracak ve refah seviyesini yükseltecek konularda mukâyeseli maliyet tahlillerinin elverişli sonuç verir görüldüğü alanlarda üretimi geliştirmek yoluna gidilmiştir.

- Bazı alanlarda kapasite fazlalığı olduğu için yalnız fazla kapasitenin kullanılması durumunda üretimin marjinal maliyeti mültekrarası fiyat karşılaştırmasına elverişli olduğunda üretime devam etmek kararının ekonomik olabileceği gözönünde tutulmuştur.

- Yeni kurulan bazı sanayilerde belirli bir öğrenme devresi için veya talep seviyesine bağlı ola-

---

(1) BBYKP, s. 205.

rak başlangıçta bir süre için himaye yoluyla milletlerarası fiyatlarla mukayese edilebilir fiyatlara gelinebileceği kabul edilmiştir.

- Yerli mamuller fiyatlarının dünya fiyatlarının çok üstünde teşekkülünü önlemek ve milletlerarası yarışmaya alıştırmak için uygun süreler sonunda denetlemeli rekabet malları ithalatına gidileceği kabul edilmiştir..

Bu ilkelerden de anlaşılacağı gibi birinci planın sanayileşme ile ilgili stratejisi mukayeseli üstünlük ilkesine dayalı, bu arada dinamik mukayeseli üstünlükleri de dikkate alan bir strateji görünümündedir.

Birinci beş yıllık planda, imalat sanayiinde yatırımların dağılışı aşağıda Tablo11 de gösterilmiştir. İmalat sanayi geleneksel olarak tüketim malları sanayi, ara malları sanayi ve yatırım malları sanayi olarak üç alt kesime ayrılmaktadır. Birinci plan döneminde toplam 10089.2 milyon liralık yatırım içinde, ara malları sanayinin payı yüzde 61.2, tüketim malları sanayinin payı yüzde 19.3, Yatırım malları sanayinin payı ise yüzde 19.5 dir. Yatırımların bu kesimler arasındaki dağılımını incelediğimizde, özellikle kalkınma açısından oldukça önemli olan yatırım malları sanayi yatırımlarının, toplam imalat sanayi yatırımları içindeki payının 1963 yılında yüzde 18.1 den 1967 yılında yüzde 36,6 ya çıkmasının planladığı görülmektedir.

Tablo: 11

İmalat Sanayi Yatırımlarının Alt Kesimler arasında Dağılımı

	(Milyon TL)											
	<u>1963</u>	<u>%</u>	<u>1964</u>	<u>%</u>	<u>1965</u>	<u>%</u>	<u>1966</u>	<u>%</u>	<u>1967</u>	<u>%</u>	<u>Toplam</u>	<u>%</u>
Tüketim Malları	322.9	(14.9)	479.4	(20.3)	407.4	(17.9)	341.1	(19.7)	393.5	(252.2)	1944.3	(19.3)
Sanayi												
Ara Malları Sanayii	1449.8	(66.9)	1454.9	(61.6)	1518.1	(66.7)	1154.2	(66.8)	595.6	(38.1)	6172.6	(61.2)
Yatırım Malları Sanayi	<u>393.6</u>	<u>(18.1)</u>	<u>425.6</u>	<u>(18.0)</u>	<u>350.8</u>	<u>(15.4)</u>	<u>231.1</u>	<u>(13.4)</u>	<u>570.6</u>	<u>(36.6)</u>	<u>1972.3</u>	<u>(19.5)</u>
TOPLAM	2166.3	100.	2359.9	100	2276.3	100	1726.4	100	1559.7	100	10089.2	100

KAYNAK: Tablo ÜBYKP s. 292-293 deki imalat sanayi bölünüşü esas alınarak, BBYKP, s. 209
tablo 86 dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yatırımların sektörel dağılımı içinde yukarıda da belirttiğimiz gibi konut sektörü yüzde 20.3 ile birinci sıradadır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde zaten düşük olan tasarrufların fiyat istikrarsızlıkları, sermaye piyasasının gelişmemesi gibi nedenlerle konut talebine yönelmesi sermaye birikimini, diğer bir deyişle yatırılabilir fon arzını engelleyen önemli nedenlerden biridir. Bu olguyu ise Türkiye ekonomisinde büyük boyutlarda gözlemleyebilmek mümkündür. Nitekim yukarıda saydığımız nedenlerden ötürü 1963 yılında toplam yatırımlar içindeki payı yüzde 21.9 olan konut yatırımlarının 1967 de yüzde 20.0 olması öngörülmüştür. Plan konut sorunu ile ilgili olarak: "Bugünkü şartlarda ihtiyacın karşılanması ancak bu günkü yatırımın yüzde 70 artması ile mümkün olur, bu ise öteki sektörlerde gerekli ve yeterli yatırımın yapılmaması sonucu verir" demektedir (1)

5.4. BBYKP'da Dış Ekonomik İlişkiler.

Birinci Planda dış ekonomik ilişkiler ile ilgili amaçlar 15 yıllık bir perspektif çerçevesinde ele alınmış ve hedefler bu süre içindeki amaçlarla uyum sağlayacak bir biçimde belirlenmiştir. Plana göre hedeflerin gerçekleşmesi halinde, ikinci beş yıllık planın son senelerinden itibaren, kalkınma büyük çapta dış yardıma gereksinme duymaktan kurtulacaktır. Bu dönemde ulaşılan ekonomik yapının ise özel sermaye hareketleri ve banka kredileri açısından üçüncü planın dış finansman gereksinimine çözüm bulacağı tahmin edilmiştir. Planın bu amaçlar doğrultusundaki ana ilkelerini şöyle özetlemek mümkündür (2):

---

(1) BBYKP, s. 432.

(2) BBYKP, s. 509-510.

- Geleneksel ihraç mallarımızın satışı mümkün olduğu kadar artırmak, bunların daha fazla işlenmiş olarak ihraç etmek yolları aramak dış talebi diğerlerine oranla fazla artış gösteren yeni malları dış piyasalara arz ederek ihracatımızın yapısını değiştirmek gerekecektir.
- İthalatımızda, kalkınma çabasına paralel olarak önemli artışla beklenmelidir. Yeni yatırımlar ve bugünkü tesislerin bakım ve idamesi önemli ölçüde yatırım mali talebi yaratacaktır.
- Dış ticaret politikasının hedefi bu talebi yapılabildiği kadar kontrol altında bulundurmak, ikame edilebilir ithalatın ikamesini ve yerli madde kullanılmasını teşvik ederek ithalatta tasarruf sağlamak olacaktır.

Bu genel ilkeler doğrultusunda ÖBYKP dönemindeki ithalat ve ihracat tahminleri tablo:12 ve tablo:13 de görülmektedir. 1963 yılında 567.0 milyon dolar olacağı tahmin edilen toplam ithalatın, 1967 yılında 704.0 milyon dolar olması amaçlanmıştır. Buna göre, dönemde toplam ithalat, planın başlangıç yılına oranla yüzde 24.1 artmış olacaktır. Toplam ithalattaki bu artışın yanısıra ithalatın yapısında da değişiklik amaçlanmıştır. Buna göre 1963 yılında toplam ithalat içindeki payı yüzde 42.5 olan yatırım malları ithalatının 1967 yılında toplam ithalat içindeki payının 51.5 çıkması planlanmıştır. Aynı dönemde ham madde ithalatının toplam ithalat ihtiyacı içindeki payı ise plan hedefleri gerçekleştiğinde, yüzde 41.3 den yüzde 51.6 ya ulaşacaktır.

İhracat tahminlerine baktığımızda, geçmiş yıllarda olduğu gibi, toplam ihracat içinde en büyük payın tarım ürünlerinede olduğu görülmektedir.

Planda belirtildiğine göre, kısa dönemde ihracatın yapısında sanayi ürünleri lehine önemli bir yapısal değişiklik mümkün görülmemektir. Bununla birlikte toplam ihracat içinde 1963 yılında yüzde 16.1 paya sahip olan sanayi ürünleri ihracatının planın son yılında yüzde 18.0 olması hedef alınmıştır.

Tablo: 12

İthalat Projeksiyonları (1963-1967)

(Milyon Dolar)

	<u>1963</u>	<u>1964</u>	<u>1965</u>	<u>1966</u>	<u>1967</u>
Yatırım malları ithal.	241.1	274.1	296.0	332.5	363.0
Ham madde İthalatı	234.5	261.5	299.5	325.0	363.5
Tüketim Malları İthalatı	71.4	76.4	84.5	87.4	93.5
TOPLAM	547.0	612.0	680.0	744.9	820.0
Amerikan Tarımsal Üretim artışı ithalatı	60.0	60.0	60.0	60.0	50.0
TOPLAM	607.0	672.0	740.0	804.9	870.0
İthalat İkaməsi	-40.0	-45.0	-110.0	-130.0	-116.0
Toplam İthalat İhtiyacı	567.0	627.0	630.0	674.9	704.0

KAYNAK: BBYKP, s. 519.

Tablo: 13

İhracaat Projeksiyonları (1963-1967)

(Milyon Dolar)

	<u>1963</u>	<u>1964</u>	<u>1965</u>	<u>1966</u>	<u>1967</u>
Tarım Ürünleri	269.8	291.2	298.0	329.5	348.9
Sanayi Ürünleri	56.0	60.9	71.5	73.4	82.3
Madencilik ve Taş ocakçılığı ürünleri	22.0	22.2	24.0	24.3	26.0
TOPLAM	347.8	374.3	393.5	427.2	457.2

KAYNAK: BBYKP, s. 520.

5.5 BBYKP Uygulama Sonuçları

I Plan dönemi uygulama sonuçlarına baktığımızda, 1962-1966 yılları arasında gerçekleşen GSMH artış hızlarının plan hedeflerinin gerisinde kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte GBMH artış hızları açısından gözlenen önemli bir nokta bu gerçekleştirmelerin plan hedeflerinin altında kalmalarının süreklilik göstermeyip yıllar itibarıyla önemli dalgalanmalar göstermesidir. Nitekim 1962 yılları arasında, GSMH da yüzde 4.6 ile 8.8 arasında değişen artış hızları gerçekleşmiştir.

I Plana göre, GSMH artış hızlarının plan hedeflerinin gerisinde kalışının -yılıda ortalama yüzde 6.5- ve yıllar itibarıyla önemli farklılıklar gösterişinin nedeni yatırımlardaki gecikmeler sonucu tarım ve sanayi sektörü üretimlerinin plan hedeflerinin altında kalışdır.

Sanayi sektörü üretim gerçekleştirmeleri, plan hedefinin altında kalmakla beraber özellikle tarım dışı sektörlerde gelişme devamlı ve hızlı olmuştur. Oysa tarım sektörü üretim gerçekleştirmelerine baktığımızda; önemli dalgalanmalar görülmektedir. Bu gelişmeleri yıllar itibarıyla incelediğimizde 1963 yılında GSMH plan hızını aşmıştır. Plana göre bu olgunun temel nedeni aynı yılda olumlu hava şartları nedeniyle yüzde 4,2 planlanan tarım sektörü artış hızının yüzde 7.6 olarak gerçekleşmesidir(1).

I Plan döneminde elde edilen gelişmeler ve bu gelişmelerin ekonominin yapısı açısından taşıdığı önem II planda şöyle belirtilmiştir (2).

---

(1) Kalkınma planı ikinci beş yıl (1968-1972) T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1967, s. 7-8.

(2) İBYKP, s.8.

" Türk ekonomisinde halen tüketim malları üreten sektörler hakim bulunmaktadır. 1963 yılında toplam üretimin yüzde 76 sı tüketim malları, yüzde 13 ünü hammadde üretimi ve geriye kalan yüzde 11 ini de yatırım malları teşkil ediyordu. Tüketim malları tüketiminin toplam içindeki payının bu ölçüde büyük olmasında iki faktör rol oynamaktadır. Birincisi, fert başına gelirin çok düşük olması ve böylece doymuşluk noktasının henüz çok altında bulunmasıdır. Nitekim, yiyecek ve giyecek maddelerinin gelir esnekliği, ileri ülkelere oranla çok yüksektir. İkinci faktör, nüfus artış hızının yüksek olmasıdır.

II Plana göre, yine de ekonomide ara ve yatırım malları lehine önemli gelişmeler olmuştur.

I Plan döneminde imalat sanayi alt kesimlerinin toplam imalat sanayi içindeki payları, plan hedefi ve gerçekleşme olarak aşağıdaki tabloda görülmektedir. Tablodaki hedefler BBYKP sayfa 207 deki tablo⁸⁴ den hesaplanmış gerçekleşme değerleri ise ÜBYKP sayfa 13 deki tablodan alınmıştır. Kanımızca her iki tabloda farklı fiyatların kullanılmış olması ve bunların belirtilmemiş olması tablodaki değerlerin yukarıda sözkonusu ettiğimiz değerlerden farklı olmasına yol açmıştır.

Tablo: 14

İmalat Sanayi Üretiminin Değeri

(Milyon TL)

	Plan 1962	Hedefi Yüzde	Gerçekleşme(a)	Plan 1967	Hedefi Yüzde	Gerçekleşme(a)
Tüketim Mal- ları	12787.7	71.9	62.3	18621.6	60.4	52.9
Ara Malları	3313.3	18.6	27.8	7168.8	23.2	35.4
Yatırım Mal- ları	1674.6	9.4	9.9	5045.4	16.3	11.7
	17775.6	100.0	100.0	30835.8	100.0	100.0

KAYNAK: BBYKP, s. 207 ve
UBYKP, s. 13.

Tabloda görüldüğü gibi, imalat sanayi sektörü üretiminde tüketim ve yatırım malı üreten kesimlerde gelişme olmakla beraber plan hedeflerinin gerisinde kalmıştır. Bununla birlikte olumlu sayılabilecek bir değişim, tüketim malları sanayi payının düşerken yatırım malları sanayi payının artmasıdır. Ara malları sanayi üretimi ise dönemde artış hızı en büyük olan imalat sanayi alt sektörü olmuş ve gerçekleşme değerleri plan hedeflerini aşmıştır. Plan bu konuda şöyle demektedir (1):

" Hammaddede ve yatırım malları üreten sanayilerde diğer sektörlerle oranla, daha büyük bir gelişme sağlanmış olması ekonominin sanayileşmesi yönünde gösterdiği olumlu gelişmeyi göstermektedir.

(1) İBYKP, s. 9.

Başka bir deyimle sınıai hammaddede kullanma oranının artışı, ekonomide sektörler arasındaki bağımlaşmanın kuvvetlendiğini ve bunun bir sonucu olarak da hızlı sanayileşmenin gerektirdiği hammadde üretim bazının hızla gelişmekte olduğunu göstermektedir..

Tablo: 15

Sektörlerin faktör Fiyatları ile net yurtiçi gelirler içindeki payları

(yüzde olarak)

<u>Sektörler</u>	<u>1962</u>	<u>1966</u>
Tarım	41.2	36.8
Sanayi	16.7	18.6
İnşaat	5.7	6.0
Ticaret	9.2	9.7
Ulaştırma	6.5	6.9
Mali müessese ve serbest meslekler	7.3	7.7
Konut	3.4	3.7
Devlet Hizmetleri	10.0	10.6
Yurt içi Geliri	100.0	100.0

KAYNAK: İBYKP, s. 11.

TABLO: 16

Yatırımların Kamu ve Özel Sektöre Dağılımı 1963-1966

(Milyon TL, 1965 fiyatları ile)

	Özel Sektör		Kamu Sektörü		Özel Yatırımların payı	
	Plan Hedefi	Gerçekleşme	Plan Hedefi	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme %
1963	4.3	5.3	6.6	5.5	39.4	49.1
1964	4.8	5.0	7.6	5.8	38.7	46.3
1965	5.4	5.5	8.4	6.5	39.1	45.8
1966 (Geçici)	6.0	6.4	8.9	7.9	40.0	42.9

KAYNAK: İBYKP, s. 12.

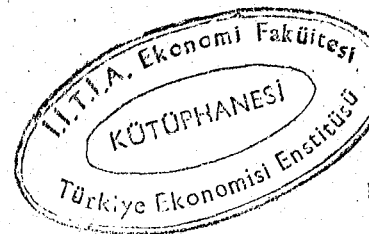
TABLO: 17

Toplam Yatırımların Sektörlere Dağılımı 1963-1966

(Milyon TL, 1965 fiyatları ile)

	Plan	Dağılım %	Gerçekleşme	Dağılım %
Tarım	8.781	16.9	7.455	15.5
Madencilik	3.198	6.1	2.700	5.6
İmalat	9.730	18.7	8.775	18.3
Enerji	4.390	8.4	3.335	7.0
Ulaştırma	6.832	13.2	7.007	14.6
Konut	10.608	20.4	10.103	21.1
Eğitim	3.507	6.7	3.168	6.6
Sağlık	1.173	2.3	860	1.8
Turizm	725	1.4	889	1.9
Hizmetler	3.051	5.9	3.644	7.6
TOPLAM	51.990	100.0	47.936	100.0

KAYNAK: İBYKP, s. 13.

I Plan döneminde sektörlerde beklenen gelişmeler plan hedeflerine ulaşmamakla birlikte yine de ekonomide belirli bir oranda yapısal değişimi gerçekleştirebilecek düzeyde gerçekleşmiştir. Sektörlerin yurtiçi gelirler içindeki payları tablo:15 de görülmektedir. Tarım sektörünün toplam yurtiçi gelirleri içindeki payı 1962 de yüzde 41.2 den 1966 da yüzde 36.8 e düşmüştür. Sanayi kesiminin payı ise 1962 de yüzde 16.7 den 1966 da yüzde 18.6 ya yükselmiştir. Plan döneminde sanayi kesiminin payı artmakla birlikte yine de plan hedefleri altında gerçekleşmiştir. I Plan döneminde sanayi sektörü katma değer artışı yüzde 40.3 olmuştur. Bu plan döneminde en hızlı gelişen sektörlerden biri hizmetler sektörü olmuştur. Bu sektörün katma değer artış hızı yüzde 34.0 a ulaşmıştır (1).

Sonuç olarak I plan dönemindeki gelişmelere sektörler açısından baktığımızda, ekonomi üzerindeki tarım sektörünün etkisinin tam olarak giderilememesi nedeniyle gelişme büyük ölçüde tarım sektörüne bağımlılığını korumuştur.

I Plan dönemi uygulama sonuçlarını yatırımlar açısından bakıldığında toplam yatırımların sabit fiyatlarla plan hedeflerinden 4.2 milyar lira altında gerçekleştiği görülmektedir (2). Yatırımların kamu ve özel sektör ile sektörler arasındaki dağılımı tablo:16 da görülmektedir. Özel sektör yatırımları genellikle plan hedeflerini aşarken kamu kesimi yatırımları plan hedeflerinin altında kalmıştır. Bununla birlikte İBYKP'daki açıklamalarda bu dö-

---

(1) İBYKP, s. 10.

(2) İBYKP, s. 11.

namdeki özel kesim yatırımlarının plan hedeflerini aşmakla birlikte dış ticaret, kredi ve vergi politikaları ile çeşitli teşvik tedbirleri uygulanmasına karşın hızlı sanayileşmenin gerektirdiği imalat sanayi yatırımlarına kaydırılmadığı belirtilmektedir (1). Nitekim yatırımların sektörler itibariyle dağılımına bakıldığında -salt özel yatırımlar için olmamakla birlikte- dönemde yatırım harcamalarının eğilimlerini görebilmek mümkündür. I Plan döneminde toplam yatırım harcamaları içinde ilk sırayı yüzde 21.1 payı ile konut yatırımları almaktadır. Bunu yüzde 18.3 ile imalat sanayi, yüzde 15.5 ile tarım kesimi yatırımları izlemektedir. Plan hedeflerini aşan önemli sektörler konut, ulaştırma ve hizmetler sektörü olurken tarım sanayi sektörleri yatırımları plan hedeflerinin altında kalmıştır.

I Beş yıllık planda yatırımların plan hedeflerinin altında gerçekleşmesinde ve sektörler itibariyle dağılımında, planın ilkelerinde bir takım sapmaların bulunmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Planın özel kesim yatırımları açısından etkinliğinin yol gösterici olmakla sınırlı olduğu düşünülürse, bu kesim yatırımlarının gerçekleşmeme nedenleri oldukça farklı noktalardan kaynaklanmaktadır. Bunların başında, ekonominin yapısal özellikleri gelmektedir. Bunların yanısıra teşvik tedbirlerinin bir bölümünün gerçekleştirilememiş olması, veya yeterince etkinlikte uygulanamayışı da özel kesim yatırımlarının istenilen düzeyde gerçekleşmeme nedenlerindedir.

Aynı gerçekleşmeme olgusunu kamu kesimi açısından ele aldığımızda ortaya çıkan görünüm daha farklıdır. Kamu kesiminin faaliyet düzeyi, finansman güçlükleri dışın-

---

(1) İBYKP, s. 12.

da genellikle kamu otoritelerinin kararlarıyla ilgilidir. Oysa II Planda I plan dönemindeki kamu yatırımlarının hedeflerin altında kalış nedenleri olarak sıraladıkları oldukça ilginçtir. Bu ilginçlik bir noktada planların gerçekleşme düzeylerinin salt niteliksel değil niceliksel nedenlere de bağlılığını göstermesinden kaynaklanmaktadır.

II Plan'da I Plan döneminde kamu kesimi yatırımlarının plan hedefleri altında kalış nedenleri olarak şunlar gösterilmektedir (1):

- Kamu cari giderlerinin planda öngörülen sınırlar içinde tutulamaması sonucu iç finansman güçlüklerinin ortaya çıkması.
- Planın ilk yılında yeterli sayıda ve nitelikte projenin bulunmaması
- Yatırımcı daire ve kuruluşların yatırım yapma güçlerinin ve tecrübelerinin eksikliği
- Yatırım harcamalarını zorlaştıran ve aksaklıklar yaratan mevzuatın değiştirilmemesi
- Dış finansman sorunları

Birinci Beş yıllık kalkınma planı uygulama sonuçlarını dış ekonomik ilişkiler açısından incelediğimizde özellikle ihracat ve ithalat gerçekleştirmeleri açısından plan hedeflerine ulaşılmıştır. İhracat planın ilk dört yılında plan hedeflerinin üstünde gerçekleşerek bu hedefleri yüzde 12.3 oranında aşmıştır. Aynı dönemde ithalat ise II Plan'a göre önemli dalgalanmalar göstermekle beraber plan ve programlarda önerilen tahminler çerçevesinde

---

(1) İBYKP, s. 12.

gerçekleşmiştir (1).

Bununla birlikte dış ticaret hacminin geçen yıllara oranla önemli bir artış kaydetmesine karşın -Yüzde 20.8 - gayrisafi milli hasılanın aynı dönemdeki artış hızına oranla -Yüzde 29.5 - oldukça geride kalmış ve GSMH içindeki payı düşmüştür. İkinci Plan; birinci, plan döneminde dış ekonomik ilişkilerin ekonomik gelişmeyi sürükleyici değil tutucu bir etki yaptığını belirtmektedir (2).

Sonuç olarak birinci plan döneminde de dış ödemeler dengesi açık vermiş ve dış borçlanma zorunlu olmuştur. 1962-1966 yılları arasında sağlanan 1.372 milyon dolar tutarındaki dış yardımların yaklaşık yüzde 55 i önceki yıllarda alınan borçların ana para ve faiz ödemelerini karşıladığından bu dönemde de dış yardımlar ithalat kapasitesini artırmada etkin bir rol oynayamamıştır.

Aşağıdaki tabloda birinci Plan döneminde ithalat ve ihracat plan hedefleri ve gerçekleştirmeleri görülmektedir. Bu dönemde özellikle ihracat açısından göçülen bir diğer özellik ihracatın plan hedeflerini aşmasına karşın yapısal bir değişikliği gerçekleştirilememiş olmasıdır.

---

(1) İBYKP, s. 90

(2) İBYKP, s. 41

Tablo: 18

I Plan döneminde İthalat ve İhracat
Plan Hedefi ve Gerçekleşmeleri

	İthalat		İhracat	
	<u>Plan</u>	<u>Gerçekleşme</u>	<u>Plan</u>	<u>Gerçekleşme</u>
1963	567.0	687.6	347.8	368.1
1964	627.0	537.4	374.3	410.8
1965	630.0	572.0	393.0	463.7
1966	674.9	718.3	427.2	490.5
1967	704.0	684.7	457.2	522.3

KAYNAK: ÜBYKP, s. 56
tablo. 45 ve s. 57 tablo. 46

6. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

6.1. Planın Stratejisi ve Genel Hedefleri

İkinci beş yıllık kalkınma planında, birinci planda gelişme hızının plan hedefinin altında kalmasına karşın, ekonominin bu hıza ulaşabilecek potansiyele sahip olduğunun anlaşıldığı, bu nedenle ikinci plan döneminde de gelişme hızının yüzde 7 olarak belirlendiği belirtilmektedir (1).

Bu amaçla 1968-1972 yılları arasında GSMH'de toplam yüzde 40.3 oranında bir artışın sağlanmasını gerektirmektedir. Aynı dönemde amaçlanan hedefe ulaşabilmek için yüzde 20.5'i yurt içi yüzde 2'sinin de dış tasarruflardan karşılanacak ve GSMH'nin yüzde 22.5 oranında yatırım yapılması öngörülmüştür. Buna göre yatırım harcamalarının GSMH'ye oranı 1967'de yüzde 19.9'dan 1972'de yüzde 24.3'e yükselecektir. Bu aynı zamanda yatırımların yılda ortalama yüzde 11.4 oranında artmasını gerektirmektedir. Aynı dönemde kişi başına gelirin yüzde 24.8 - yılda ortalama yüzde 4.4 - artarak plan dönemi sonunda 3200 TL yaklaşması beklenmektedir.

Planın strateji bölümünde belirtildiğine göre ikinci plan döneminde dengeli kalkınma stratejisi benimsenmiştir. Plan bu konuda şöyle demektedir (2):

"Kaynakların belirli konulara teksif edilmesi yerine dengeli olarak çeşitli alanlara dağıtılması gelişmeyi hızlandıracak ve tarım, madencilik, sanayi turizm ve enerji gibi çeşitli faaliyet dal-

---

(1) İBYKP, s. 66.

(2) İBYKP, s. 631.

larının geniş gelişme gücü ortaya çıkacaktır. Bu sebeple İkinci Beş Yıllık Plan döneminde ekonominin bütün sektörleri için temel ilke, çeşitli sektörleri, gelişme gücünü en iyi değerlendirecek hızlı ve dengeli bir gelişmenin sağlanması olacaktır".

Bununla birlikte izlenmesi amaçlanan dengeli kalkınma stratejisi, ekonominin tüm sektörlerinin aynı oranda gelişmesini öngörmemektedir. Ayrıca ekonominin ikinci plan dönemi sonunda daha sağlam bir yapıya kavuşturulması amacıyla diğer sektörler arasında sanayi sektörüne öncelik verilmesi, sanayi sektörünün sürükleyici sektör olması amaçlanmıştır. Plan döneminde hızla artması öngörülen sanayi üretiminin gerçekleşebilmesi için bu sektöre yapılacak yatırımların sektörün mevcut tesislerinde sağlanacak teknolojik gelişmeden çok yeni kapasitelerin yaratılması için kullanılması öngörülmüştür (1).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi ikinci beş yıllık Kalkınma Planı dengeli bir kalkınmayı savunmakta ve kalkınma süreci içinde sanayi sektörüne diğer sektörlerle oranla görece olarak daha fazla önem vermektedir. Bu anlamda planın gerek genel kalkınma stratejisinin gerekse bu strateji içinde sanayi sektörünün rolünün daha ayrıntılı incelenmesinde yarar vardır. İkinci Plan süreci içinde sanayi sektörü ile ilgili temel tercihlerini şöyle sıralamaktadır (2).

---

(1) İBYKP, s. 631.

(2) İBYKP, s. 631.

" İkinci Beş Yıllık Plan döneminde sanayiinin ekonominin sürükleyici sektörü olması temin edilmiş olacaktır. Sanayileşme, dönemde hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirebilmek ve bu hızı artırarak devam ettirebilmek için şarttır. Türkiye'nin tabii kaynakları ve diğer faktörler, hızlı sanayileşmenin karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre mümkün olduğunu göstermektedir. Bu dönemde kurulacak ağır sanayi tesisleri bir yandan tarım sektörünün modernleşmesine ve tarımdan sanayiye kaynak aktarılmasına yardımcı olacak, öte yandan küçük sanayinin gelişmesine elverişli bir ortam yaratacaktır".

" İhracatta sınai mamullerin payının artırılması ve ithalat ikamesi imkanları bulunan temel malların Türkiye'de yapılması esas alınacaktır".

" Türkiye ekonomisinde sanayileşme tarımdaki verimliliğin artmasını, tarım ürünlerinin değerlendirilmesini sağlayıcı yönde gerçekleştirilecek, böylece tarım sektörü de sağlam bir bünyeye kavuşmuş olacaktır".

İkinci plan döneminde sanayileşme konusunda yapılan tercihler doğrultusunda, doğal olarak toplam yatırımların önemli bir kısmının sanayi sektörüne yöneltilmesi gerekmektedir. Plan, yatırımlarla birlikte çeşitli tedbir ve politikaların bir arada ve tutarlı olarak uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır (1). Bu dönemde özellikle yatırım ve ara malı üretim temel stratejik endüstrilerin kurulması ve lüks tüketim malları üreten sa-

---

(1) İBYKP, s. 637

nayi kollarının gelişmesinin teşvik edilmemesi esas alınmıştır.

Beş Yıllık planın sanayileşme stratejisinin belirlenmesinde mukayeseli maliyetler kriteri özellikle etkili olmuştur. İkinci Plan döneminin üçüncü yılında Türkiye ile Ortak Pazar arasında hazırlık dönemine son verilip gümrük birliğinin kurulmasını başlatacak olan katma protokolün imzalanması da dikkate alındığında, bu kriter daha da önem kazanmaktadır. Plan, sanayileşme sürecinin, mukayeseli maliyetler kriteri çerçevesinde değerlendirdiği nitelikleri hakkında şunları söylemektedir (1).

" Ödemeler dengesindeki baskıları hafifletmek için mümkün olan sanayi kollarında veya çeşitlerinde ihracaatın artırılmasına ve uzun sürede milletlerarası üstünlük sağlayabilecek sahalarda ithalat ikamesine önem verilecektir. Bugün hammadde olarak ihraç edilen, özellikle tarımsal ürünleri işlenmiş veya yarı işlenmiş olarak geliştirilecektir. Türk sanayiini uzun dönemde Ortak Pazar sanayileriyle rekabet edebilir bir duruma getirebilmek için gerekli tedbirler alınacak, işgücü yoğunluğu yüksek olan sanayi dallarına özel destek sağlanacaktır".

Bütün bunların yanısıra, İBYKP da sanayi yatırımlarının verimliliğini artırabilmek ve yatırımların bu sektöre kaymasını desteklemek için sanayinin gerektirdiği alt yapı yatırımlarını yapmak, sanayiye ucuz girdiler sağlamak, bu kesimin sıkıntısını çektiği uzun ve orta vadeli kredi ile faiz konusundaki sorunların, çözümlen-

---

(1) İBYKP, s. 637.

mek üzere ele alınması kararlaştırılmıştır.

İBYKP da da BÖYKP olduğu gibi genel kalkınma stratejisi içinde gerek ekonomik gerekse sosyal dengeler açısından önemini hala koruyan bir sorun olarak bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde bazı bölgelerde aşırı derecede toplanma eğiliminde olan sanayiın yurda dengeli olarak yayılacağı ve ekonomik gelişme gücü yüksek olan yerlerde, yeni sanayi merkezlerinin kurulacağı belirtilmiştir (1).

6.2. İBYKP' da Yatırım Harcamaları

İBYKP döneminde öngörülen gelişme hızına ulaşabilmek ve ekonominin uzun vadede kendi imkanlarına dayalı gelişmesinin gerektirdiği ekonomik yapıyı kurmak için zorunlu yatırım seviyesinin 1967 de 16.9 milyar liradan 1972 de 29.0 milyar liraya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu hedefin gerçekleşmesi için yatırım harcamalarının, yılda yüzde 11.4 artması gerekmektedir (2). Yatırım harcamalarının GSMH'ya oranının 1967 de yüzde 19.9 dan 1972 de yüzde 24.3 e ulaşacağı tahmin edilmiş ve İkinci plan döneminde stoklar hariç sermaye hasıla oranının 3.25 olacağı hesaplanmıştır.

Yatırım harcamalarının kamu ve özel kesim arasındaki dağılımı konusunda ise toplam yatırım harcamaları içinde kamu kesiminin payının 1967 yüzde 46.7 den 1972 de yüzde 49.3 yükseleceği tahmin edilmiştir.

---

(1) İBYKP, s. 637

(2) İBYKP, s. 70

İBYKP döneminde planlanan yatırım harcamaları Tablo: 19 da görülmektedir. Toplam yatırım harcamaları 1967 de 16.9 milyar liradan yılda ortalama yüzde 11.4 artarak 1972 de 29.0 milyar liraya ulaşacaktır. Stok gelişmelerinin plan döneminde, 0.8 milyar liradan 1.7 milyar liraya çıkmasına karşın, toplam yatırım harcamaları içindeki payı oldukça düşüktür. Sabit sermaye yatırımlarının yılda ortalama yüzde 11.2 artarak 1967 de 16.1 milyar liradan 1972 de 27.3 milyar liraya ulaşacağı tahmin edilmiştir. Sabit sermaye yatırımları içinde kamu yatırımlarının payı 1967 yılında yüzde 54 ve toplam yatırım harcamaları içindeki payı yüzde 51.4 olarak tahmin edilmiş aynı oranla 1972 yılı için yüzde 51.3 ve yüzde 48.3 olarak belirlenmiştir.

İBYKP döneminde, toplam yatırım harcamalarının yıllar itibariyle gelişimi, özel ve kamu kesiminin katkısı açısından incelendiğinde; kamu kesimi yatırımlarının plan dönemi boyunca miktar olarak artması öngörülmüştür. Bununla birlikte, plan dönemi boyunca kamu yatırımlarının toplam yatırımlar ve sabit sermaye yatırımları içindeki payı düşmektedir. Buna karşılık aynı dönemde özel kesim yatırımlarının gerek miktarının gerekse toplam ve sabit sermaye yatırımları içindeki payının artması öngörülmüştür. Bu nedenle dönemde yatırımların özel ve kamu kesimi arasında dağılımında özel kesime öncelik verildiğini söyleyebilmek mümkündür.

6.3. Sektörlerde Gelişme Hedefleri

İkinci Beş Yıllık Plan döneminde, GSMH da yıllık ortalama yüzde 7 gelişme hızı elde edilebilmesi için faktör fiyatları ile yurt içi gelirlerin tarım sektöründe yüzde 4.1 sanayi sektöründe yüzde 12.0, inşaat sektöründe

Tablo: 19

İBYKP da Yıllar İtibariyle Yatırım Harcamalarının Dağılımı

(Milyar TL 1965 fiyatlarıyla)
yüzde artış

	<u>1967</u>	<u>1968</u>	<u>1968</u>	<u>1970</u>	<u>1971</u>	<u>1972</u>	Beş - <u>Yıllık</u>	<u>Yıllık</u>
Yatırım Harcamaları	16.9	18.8	21.0	23.6	26.6	29.0	71.6	11.4
a) Sabit Sermaye yatırımları	16.1	17.5	19.6	22.1	25.0	27.3	69.6	11.2
Özel Yatırımlar	7.4	8.1	9.3	10.5	11.7	13.3	79.7	12.5
Kamu Yatırımlar	8.7	9.4	10.3	11.6	13.3	14.0	60.9	10.0
b) Stok gelişmeleri	0.8	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7	112.5	16.3

KAYNAK: İBYKP, s. 69.

yüzde 7.2, ulaştırma sektöründe yüzde 7.2, konut sektöründe yüzde 5.9, ve diğer sektörlerde yüzde 6 gelişme göstermesi gerekmektedir.

İkinci plan döneminde, de yurt dışından yabancı tasarruflar şeklinde kaynak transferinin zorunlu olacağı belirtilmiştir. Plan dönemi boyunca, dış tasarrufların GSMH içindeki payı düşmekle beraber 1967 de 1.7 milyar liradan 1972 de 2.0 milyar liraya ulaşacağı tahmin edilmiştir. Bu suretli toplam kaynakların dönem başında 86.8 milyar liradan 1972 de 121.4 milyar liraya ulaşması sağlanacaktır (1).

Yukarıda strateji bölümünde de söylediğimiz gibi, İBYKP nin dengeli gelişme stratejisini seçmesine karşın, sanayi sektörüne sürükleyici sektör olma görevi verilmiştir. Plan dönemi boyunca ekonomide yapısal bir değişimin sağlanabilmesi için sanayi sektörünün ekonominin en hızlı gelişen sektörü olması planlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda dönemde sanayi sektörünün GSMH içindeki payı 1967 yılında yüzde 16.3 ten 1972 yılında yüzde 20.5 e yükselmesi, bunun yanı sıra sanayi dışı sektörlerin yılda ortalama yüzde 5.4 gelişerek GSMH içindeki paylarının yüzde 83.7 den yüzde 79.5 e düşmesi öngörülmüştür.

Ekonominin diğer önemli bir sektörü olan tarım sektörü işe artan gelir ve nüfus nedeniyle yükselen gıda talebini, enflasyona meydan vermeden yurt içi üretimle karşılamak, tarım ürünleri ithalatına yol açarak ödemeler dengesindeki baskıları artırmamak amacıyla yüzde 4.1 lik bir gelişme hızına sahip olacaktır (2).

---

(1) İBYKP, s. 67-68.

(2) İBYKP, s. 67.

Aşağıda Tablo:20 de İBYKP döneminde ana sektörlerdeki sağlanacak gelişme hızları ve aynı sektörlerde BBYKP döneminde gerçekleşen gelişme hızları gösterilmiştir.

Tablo: 20

İBYKP Döneminde Ana Sektörlerde
Katma Değer Artış Hızları

(Milyon TL)
(1965 Piyasa Fiyatları)

Sektörler	1967	1972	1962-1967		1967-1972	
			Yıllık artış Hızı	%	Yıllık artış Hızı	%
Tarım	25.9	31.8	3.0		4.2	
Sanayi	21.6	36.6	8.9		11.1	
İnşaat	4.5	6.5	7.8		7.6	
Ulaştırma	6.3	8.9	7.4		7.2	
Konut	3.8	5.1	7.9		6.1	
Diğerleri	22.4	29.8	7.6		5.0	

KAYNAK: İBYKP s. 295,

Tablo: 21

İBYKP Döneminde Sektörlerin
GSMH içindeki Payları

Piyasa fiyatları ile katma-değer payları

(Yüzde olarak)

	1962	1967	1972
Tarım	36.4	30.4	26.6
Sanayi	22.8	25.5	30.7
İnşaat	5.0	5.3	5.4
Ulaştırma	7.1	7.4	7.5
Konut	4.2	4.5	4.3
Diğerleri	25.0	26.2	24.9
Dış alem geliri	-0.5	0.7	0.6
TOPLAM	100.0	100.0	100.0

Kaynak: İBYKP, s. 296.

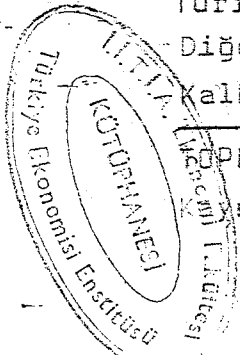
TABLO: 22

İBYKP Döneminde Yatırımların Sektörlere Göre dağılımı

(Milyon TL) 1965 Fiyatları ile

	1963-1967		1968-1972			
	Kamu Sektörü	Özel Sektör	Toplam	%	Toplam	%
Tarım	6548	3466	10014	15.4	16900	15.2
Madencilik	2131	745	2876	4.4	4100	3.7
İmalat Sanayi	4948	7773	12721	19.6	25000	22.4
Enerji	4445	263	4708	7.3	8900	8.0
Ulaştırma	7391	2238	9629	14.8	18000	16.1
Konut	1042	12342	13384	20.6	20000	17.9
Eğitim	4210	64	4274	6.6	7500	6.7
Sağlık	1129	57	1186	1.8	2000	1.8
Turizm	617	631	1248	1.9	2600	2.3
Diğer Hizmetler	3851	1102	4953	7.6	6100	5.5
Kalkınma Fonu	-	-	-	-	400	0.4
TOPLAM	3612	28681	64993	100.0	111500	100.0

Kaynak: İBYKP, s. 297.

İkinci Plan döneminde tablodan da görüldüğü gibi sektörler arasında yıllık gelişme hızları açısından sanayi sektörü yüzde 11.1 oranındaki artış hızıyla birinci sırayı almaktadır. Sanayi sektörünü yüzde 7.6 ile inşaat, yüzde 7.2 ile konut sektörleri izlemektedir. Ekonominin diğer önemli bir sektörü olan tarım sektörünün gelişme hızının ise yukarıda da belirttiğimiz gibi yüzde 4.2 olacağı tahmin edilmiştir.

Bu temel sektörlerin ikinci plan döneminde GSMH içindeki payları tablo:21 de görülmektedir. Plan dönemi içinde sanayi sektörünün GSMH içinde payının 1967 de yüzde 25.5 den 1972 de yüzde 30.9'a yükselmesi, Tarım sektörü payının ise yüzde 30.4 den yüzde 26.6 ya düşmesi öngörülmüştür. Türkiye ekonomisinde geçmişteki deneyler sanayi sektöründen sonra en hızlı gelişen sektörlerin inşaat ve konut sektörleri olduğunu göstermiştir. Bu sektörlerden inşaat sektörünün GSMH içindeki payını 1967 de yüzde 5.3 den 1972 de 5.4 e yükselmesi, konut sektörü payının ise yüzde 4.5 den yüzde 4.3 e düşmesi hedef alınmıştır.

İkinci planın kalkınma stratejisinde, ağırlık noktasının, sanayi sektörü olduğu daha önce de belirttiğimiz gibi, sık sık vurgulanmıştır. Bu amaç doğrultusunda sanayi sektörü içinde imalat sanayinin gelişmesi ve imalat sanayi ile karşılıklı bağlantıları önemli olan enerji ve madencilik sektörlerinin tıkanıklık yaratmayacak şekilde geliştirilmeleri temel hedeflerden biri olmaktadır. Tablo: 23 de sanayi sektöründe gelişmenin bileşimi görülmektedir. İBYKP döneminde öngörülen 34.3 milyar liralık GSMH artışının yüzde 38.6 lık payının imalat sanayi üretim artışları ile gerçekleştirileceği öngörülmüştür. Bu amaç doğrultusunda sanayi sektöründe gelişmenin bileşimi içinde

genek sanayileşme, gerekse hızlı şehirleşmenin yaratacağı ek taleplerin karşılanabilmesi için Enerji sektörüne oldukça önem verildiği görülmektedir.

Tablo: 23

Sanayi Sektöründe Gelişmenin Bileşimi

	(1)			(Milyon TL) (1965 Fiyatları ile)		
	Üretim		Yıllık Artış %	katma değer		Yıllık Artış %
1967	1972	1967		1972		
İmalat Sa- nayı	49.444	80.335	10.2	19.270	35.500	11.1
Madencilik	1.830	3.124	11.3	1.400	2.350	10.9
Enerji	1.722	3.193	13.2	930	1.750	13.6
Elektirik	1.320	2.500	13.6	800	1.540	14.0
Kök-Havaga- zı (Metalurji kok hariç)	402	693	11.5	130	210	10.5
Toplam	52.996	86.672	10.3	21.600	36.600	11.3

(1) 1965 üretici fiyatları

(2) Vasıtalı vergiler ve aşınma-çskime dahil

KAYNAK: İBYKP, s. 296

İBYKP döneminde ekonominin temel sektörlerinde yukarıda belirttiğimiz üretim ve gelişme hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi ve aralarında bağımlılığın kuvvetli olduğu sektörlerde tıkanıklıkların önlenmesi için öngörülen yatırım miktarları ve sektör yatırımlarının toplam yatırım harcamaları içindeki payları İBYKP dönemi ile karşılaştırmalı olarak tablo:22 de görülmektedir.

Yatırımların sektörel dağılımında ilk sırayı 25 milyar lira tutarındaki yatırım harcaması ve toplam yatırım harcamaları içindeki yüzde 22.4 payı ile imalat sanayi almaktadır. Bu sektörü, toplam yatırım harcamaları içindeki yüzde 17.9 payı ile konut, yüzde 16.1 payı ile de ulaştırma sektörleri izlemektedir. Tarım sektörüne yapılması tasarlanan yatırım tutarının toplam yatırım harcamaları içinde payının ise plan dönemi sonunda yüzde 15.2 olması öngörülmüştür.

İBYMP dönemi sonu itibariyle sektörlerdeki yatırım tutarlarını birinci plan dönemi ile karşılaştırdığımızda: İmalat Sanayi yatırımlarında birinci plan dönemine oranla yüzde 96.5 lik bir artışın amaçlandığı, bu oranların enerji sektöründe 89.0, ulaştırma sektöründe 86.9 konut sektöründe 49.4, madencilik sektöründe ise 42.5 olduğu görülmektedir.

İBYKP da milli gelirde planlanan artışın gerçekleşmesinde oldukça önemli bir katkının sanayi sektöründeki katma değer artışı ile sağlanabileceği gerek planın kendisi gerekse plan ile ilgili yapılan çeşitli çalışmalarında belirtilmiştir. Bununla birlikte bu amacın gerçekleşmesinde tüm sanayi sektörü içinde imalat sanayi görece olarak daha fazla öneme sahiptir. Bu sektörde sağlanabilecek katma değer artışlarının, yaklaşık olarak

dörtte üçünün üç kilit, alt sektörde sağlanabileceği belirtilmiştir bu sektörler

- Temel sınıai aramalı sanayileri (Kimya, Petrol Ürünleri, kağıt, lastik v.s)
- Makina, Techizat sanayileri
- Temel sanayileri'dir (1).

Nitekim ikinci planda da imalat sanayi yatırımları içinde birinci sırayı Kimya, suni gübre, demir-çelik metalurji, Kağıt, Petrol, çimento, lastik gibi genellikle ara malı üreten alt kesimler almaktadır. İkinci sırada ise öncelik, makine-techizat alt kesimlerine verilmiştir. Bunların yanısıra belirttiğimiz alt kesimlerde yoğunlaşan yatırımlarda büyük ölçüde ithal ikamesi sağlanması, böylelikle uzun dönemde, sanayileşme hareketi için gerekli temellerin oluşturulması öngörülmüştür (2).

İkinci planda, imalat sanayi yatırımlarını gerek bir bütün olarak, gerekse bu yatırımların imalat sanayi alt kesimlerinde dağılışını incelemekten imalat sanayi için öngörülen genel ilkeleri yakından incelemekte yarar vardır, ve bu genel ilkeler içinde konumuz açısından önemli olan ithal ikamesi kavramının genel ilkeler içinde hangi ağırlığa ele alındığıdır. Çünkü dengeli kalkınma stratejisi uygulamada ithalat ve ihracatı dengeli bir biçimde geliştirmeyi, geleneksel ihraç ürünleri ihracatını teşvik etmenin yanısıra sanayi yapısının da geliştiri-

---

(1) Merih Celâsın, Milli Ekonominin Uzun Gelişme ve Sanayileşme Perspektifleri: Bir Makro Tahlil (1972-1982) Bölüm I, DDT, Nisan- 1969, s. v.

(2) İBYP, s. 297.

rilmesini, yani ithalatın ikâmesini de kapsar(1). Bu açıdan stratejinin niteliğinin belirlenmesinde ithal ikamesi kilit bir kavram ya da tercih olmaktadır.

İBYKP da sanayi ile ilgili genel ilkeleri şöyle sıralamak mümkündür (2):

- Yeni kurulan sanayilerin, kuruluş güçlüklerini yeninceye ve uluslararası rekabet gücüne erişinceye kadar ithalat kısıtlamaları ve gümrük politikaları ile korunmasının sağlanması, *La*
- Dış talebi olan tarım ormancılık, ve madencilik sektörleri ürünlerinin mümkün olduğu kadar fazla ölçüde yurt içi imalat sanayiinde işlendikten sonra ihraç edilmesi,
- Sınai kompleks niteliğini taşıyan tesislerde bütün ara ünitelerin aynı zamanda kurulması, Nihai ürün kademelerinden başlanarak yeterli talep seviyelerine ulaştıkça ara ünitelerin kurulması ve bu arada gerekli ara malı ithalatının yapılması.

---

(1) Vural Savaş, a.g.e, s. 15.

(2) İBYKP, s. 370-371.

Tablo: 24

İBYKP da İmalat Sanayi Yatırımlarının Alt Kesimler itibariyle Dağılışı

(Milyon TL) 1965 fiyatları ile

	Yatırımlar	Toplam Yatırımlara Oranı %
Tüketim Malları San.	4.760	19.0
Ara Malları San.	15.965	63.8
Yatırım Malları San.	4275	17.1
<hr/>	<hr/>	<hr/>
TOPLAM	25.000	100.0

KAYNAK: İBYKP, s. 370, tablo 199 dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

İkinci beş yıllık planda imalat sanayi yatırımlarının alt kesimler itibariyle dağılışına baktığımızda, toplam yatırım harcamalarının yüzde 63.8 lik bölümünün ara malları üreten sanayilere ayrıldığını, bunu yüzde 19.0 payı ile tüketim malları sanayinin izlediğini, imalat sanayi içinde en önemli kesimi oluşturan yatırım malları sanayinin, toplam yatırım harcamaları içindeki payının ise yüzde 17.1 olduğu görülmektedir. Bütün bunların yanısıra İBYKP döneminde imalat sanayiinde yapılacak yatırımlar daha ayrıntılı ve imalat sanayinin tüm dalları açısından incelendiğinde bu plan döneminde en önemli yatırım alanları olarak Kimya, demir çelik, dokuma ve giyim, gıda kağıt makina imalat demir dışı metaller ve petrol ürünlerinin seçildiği anlaşılmaktadır (1).

6.4. İBYKP'da Dış Ekonomik İlişkiler

İBYKP'da, birinci planda olduğu gibi dış ekonomik ilişkiler açısından temel sorun; ekonominin kendi olanakları ile gelişebilmesinin ve dışa bağılılığın azaltılmasının araştırılması olmuştur. Bu amaç doğrultusunda özellikle birinci plan deneyimi de dikkate alınarak ikinci plan dış ekonomik ilişkiler konusunda şu ilkeleri belirlemiştir (1):

- Yatırımların çeşitli faaliyetler arasında dağılımında ihracata yönelik faaliyetlere öncelik tanınacaktır,
- Geleneksel tarım ürünlerinin ihracatı konusundaki fırsatlar değerlendirilecek ve bu ihracatın daha hızlı artırılması için gayret sarfedecektir.
- Özel yabancı sermayeye ek bir tasarruf, döviz ve teknoloji kaynağı olarak önem verilecektir.

Bu genel ilkelerin yanısıra plan, özellikle ithalat ile ilgili tedbirler başlığı altında, ithal ikamesi konusundan söz etmektedir. Planın bu konudaki ilkelerini şöyle özetleyebilmek mümkündür (2).

- İthalat sistemi, ithalatı ikame etmek amacıyla geliştirilecek, sanayi politikasına paralel olarak düzenlenecek ve ithal ikamesi yolu ile döviz tasarrufları artırılabilecektir,

---

(1) İBYKP, s. 119

(2) İBYKP, s. 121

- Yeni kurulan veya gelişmekte olan sanayi dallarının önceden tanımlanacak bir süre içersinde korunması gereği göz önünde tutulacak bu amaçla ithalat gerekirse kısıtlanacak ancak bu koruma ilerde rekabet gücü kazanamıyacak sanayi dallarına uygulanmıyacaktır.

Bu genel ilkeler çerçevesinde İkinci plan döneminde planlanan ithalat ve ihracat hedefleri tablo:25 ve tablo:26 da görölmektedir. Plan dönemi içinde ithalat, plan hedeflerinin gerçekleşmesi halinde 780 milyon doları aşarak 1. milyar 115 milyon dolara çıkacaktır. Birinci plan dönemindeki ithalat miktarları ile ilgili gerçekleşmeler incelenirken de belirtildiği gibi ithalat konusunun, ekonomik gelişmeye engel olmaması aksine teşvik edici bir unsur olabilmesi için ithal artış hızının en azından milli gelir artış hızına eşit olması gerekmektedir. Bu nedenle İBYKP döneminde ithalatın yıllık ortalama artış hızının yüzde 7.4 olacağı hesaplanmıştır. Bu oran milli gelir artış hızından yüksektir. Bununla birlikte planın son yıllarında gerçekleşmesi beklenen ithal ikamesi nedeniyle bu oranın düşebileceği belirtilmiştir. Bu dönemde ithal ikamesinin gerçekleşebileceği sektörler, gübre, petrokimya ürünleri, metalurji ve makina imalat sektörleri olarak belirlenmiştir (1). İthalatın, toplam artışının yanısıra, bileşiminin de dönem sonunda özellikle hammadeler lehine bir değişim göstermesi amaçlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda 1967 yılında toplam ithalat içindeki payı yüzde 41.0 olan yatırım malları ithalatının 1972 de yüzde 36.3 olması, hammadde ithalatının toplam ithalat içindeki payının ise 1967 de yüzde 48.7 den 1972 de yüzde 54.3 e yükselmesi planlanmıştır.

---

(1) İBYKP, s. 91

İhracat ise plan hedefleri çerçevesinde, yılda ortalama yüzde 7.2 artacak ve 1967 yılında 510 milyon dolar olan ihracat 1972 yılında yüzde 41.2 artarak 720 milyon dolar olacaktır. Plana göre bu dönemde de ihracat tarıma olan bağıllılığını koruyacak, buna karşın kurulacak yeni sanayilerin ve teşvik tedbirlerinin etkisiyle dönem sonuna doğru ihracatın yapısında mamul madde, madencilik ve taş ocakçılığı ürünleri lehine bir dönüşüm meydana gelecektir (1).

---

(1) İBYKP, s. 91

Tablo: 25

1967-1972 İthalat Tahminleri

(Milyon Dolar)

	Yatırım Malları	Hammadde	Tüketim Malları	Toplam
1967	320	380	80	780
1968	332	418	85	835
1969	350	460	90	900
1970	370	510	95	975
1971	385	555	100	1040
1972	405	605	105	1115

KAYNAK: İBYKP, s. 91.

Tablo: 26

1967-1972 İhracat Tahminleri

(Milyon Dolar)

	Tarım Ürünleri	Madencilik ve Taşocakçılığı Ürünleri	Sanayi Ürünleri	Toplam
1967	391.3	28.0	90.7	510.0
1968	409.0	31.0	100.0	540.0
1969	427.0	34.0	114.0	575.0
1970	445.0	37.0	133.0	615.0
1971	465.0	40.0	160.0	665.0
1972	480.9	42.2	196.9	720.0

KAYNAK: İBYKP, s. 91.

6.5. İBYKP Uygulama Sonuçları

İkinci beş yıllık kalkınma planının uygulama sonuçlarına baktığımızda genel görünüm; planın çoğu bölümlerinde gerçekleştirmelerin amaçlanan hedeflere uyum sağlamadığıdır. İBYKP döneminde ekonominin büyüme hızı daha önce de sözkonusu edildiği gibi yüzde 7 olarak saptanmış ilk dört yıldaki gerçekleşme ise yüzde 6.9 dolaylarında olmuş yani amaçlanan büyüme hızı gerçekleştirilememiştir.

Yatırım harcamaları açısından durum ise; sabit sermaye yatırımlarının GSMH oranının yüzde 21.3 olması amaçlanmışken gerçekleşme oranı yüzde 19.3 olmuş, bu oranın yüzde 18.0 lık bölümü iç yüzde 1.3 lük bölümü ise dış kaynaklardan sağlanmıştır. Sonuç olarak yatırım hızı plan hedefinin altında kalmıştır (1). Toplam sabit sermaye yatırımları içinde kamu ve özel kesimin paylarına baktığımızda dönemde kamu kesimi yatırımlarının plan hedeflerini aştığı, özel kesim yatırımlarının ise plan hedeflerinin gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu durum aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo: 27

I ve II Plân dönemlerinde Toplam yatırımların
Kamu ve Özel Kesim arasında dağılımı

	Birinci Plan Dönemi		İkinci Plan Dönemi	
	Plan Hedefi	Gerçekleşme	Plan Hedefi	Gerçekleşme
Toplam Yatırım	100.0	100.0	100.0	100.0
Kamu Kesimi Yatırımları	59.9	52.4	52.6	53.1
Özel Kesim Yatırımları	40.1	47.6	47.4	46.9

KAYNAK: ÜBYKP- s. 29.

(1) ÜBYKP, s. 27

İBYKP döneminde ekonominin çeşitli sektörlerinde yapılan sabit sermaye yatırımlarının plan hedefleri, gerçekleştirmeleri ve sektörlerdeki büyüme hızları tablo: 28 ve tablo: 29 da gösterilmiştir. Sektörlerin büyüme hızları plan hedefleri ile uyumu açısından değerlendirildiğinde görülmektedir ki Türkiye ekonomisinin iki önemli sektörü Tarım ve sanayi sektörleri plan hedeflerinin altında bir büyüme hızına ulaşırken hizmetler sektörü önemli bir değişim göstermiştir. Böylece ikinci plan döneminde hizmetler sektörü ekonomi içinde Tarım sektöründen sonra gelen ikinci önemli sektör olmuştur. Bu nokta Türkiye ekonomisinin gelişiminde önemli bir dönüm noktasını vurgulamaktadır. Hizmetler sektörünün bu gelişimi bir anlamda tarımsal yapıdan sanayileşmeye geçiş yolundaki bir ekonominin ilk nitel değişim belirtisidir. Bilindiği gibi Hizmetler kesiminin bu gelişimi bir anlamda ülkedeki ticari faaliyetlerin gelişimini ve yoğunlaşmasını vurgulamaktadır.

Tabloların incelenmesi sonucu ortaya çıkan ikinci önemli nokta ise İmalat sanayi sektörüne yapılan sabit sermaye yatırımlarının plan hedeflerinin üstünde gerçekleşmesine karşın sanayi sektörü büyüme hızının plan hedefi altında kalmış olmasıdır. Sanayi sektöründeki bu durum ÜBYK planında şöyle yorumlanmaktadır (1):

" Plan ve Programlarda öngörülen üretim hedefleri, bir yandan nihai tüketim, öte yandan sektörlerarası ilişkiler dikkate alınarak tespit edilmiş ve böylece sektörlerin gelişmesinde darboğazlara engel olunmaya çalışılmıştır. Ancak programlanan ya da Planda öngörülen Keban, Gökçekaya,

---

(1) ÜBYKP, s. 15.

Oymapınar santralleri, Akdeniz, Elazığ ve Samsun gübre tesisleri, kâğıt fabrikaları Petrokimya kompleksi, tersaneler, dizel motor fabrikası gibi bir kısım projelerin gecikmesi ya da uygulanmaya başlanamaması, sektörlerarası dengenin tam olarak gerçekleştirilmesini engellemiştir. Özellikle enerji sektöründe talebi kısa sürede karşılayabilmek ve bu sektördeki yatırım gecikmelerinin diğer sektör ve üretim kolları üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletebilmek amacıyla, uzun dönemde ekonomik olmayan enerji maliyeti yüksek, nispeten kısa ömürlü ve yakıt bakımından ithalâta bağlı tesislerle bu sektördeki açık giderilmeye çalışılmıştır. İmalât sanayiinde, özellikle bazı ara ve yatırım malları üretiminde ortaya çıkan gecikmelerin, bu sanayilere bağımlı üretim kollarında yarattığı dengesizlikleri gidermek için ise ithalâta gitmek zorunlu olmuştur. Ancak, devalüasyondan önce, ödemeler dengesi güçlükleri dolayısıyla gereği kadar hammadde ithal edilememesi, bazı alanlarda darboğazların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca belirli sektörlerde zaman zaman yapılan grevler de sektörlerarası üretim dengesini etkilemiştir.

Tablo: 28

İBYKP Döneminde sabit sermaye yatırımlarının
sektörel Dağılımı (Yüzde)

<u>Sektörler</u>	<u>Hedef</u>	<u>Gerçekleşme</u>
Tarım	15.2	11.8 -
Madencilik	3.7	3.5 -
İmalat Sanayi	22.4	25.7
Enerji	8.0	8.5
Ulaştırma	16.1	16.4
Turizm	2.3	2.1 -
Konut	17.9	20.2
Eğitim	6.7	4.7 -
Sağlık	1.8	1.5 -
Diğer Hizmetler	5.5	5.5 0
Kalkınma Fonu	0.4	0.1 -

KAYNAK: ÜBYKP, s. 30,

Tablo: 29

İBYKP Döneminde sektörler itibariyle
yıllık büyüme hızları (Yüzde)

<u>SEKTÖRLER</u>	<u>Hedef</u>	<u>Sabit Fiyatlarla Gerçekleşme (a)</u>
Tarım	4.1	3.1
Sanayi	12.0	7.6
Hizmetler	6.3	7.7
İnşaat	7.2	6.6
Ulaştırma	7.2	7.9
Konut	5.9	8.2
Diğerleri	6.0	7.9
Yurt içi gelir (Faktör fiyatlarıyla)	6.8	6.1
GSMH	7.0	6.0

KAYNAK: ÜBYKP, s. 6

(a) 1968-1971 dönemini kapsamaktadır.

Planda da açıkça belirtildiği gibi özellikle sanayi sektörünün büyüme hızının plan hedefinin altında kalmasının en önemli nedenlerinden biri, yatırımların gerçekleşmesine karşın aktörlerarası dengenin gerçekleştirilememesi ve bu dengeleri gerçekleştirmek amacıyla ithalata yönelen sanayi kollarında ise çeşitli güçlükler nedeniyle gerekli ithalat yapılamamıştır. Nitekim aşağıdaki tablo da görüleceği gibi İBYKP döneminin ilk üç yılında ithalat miktarları plan hedefinin altında gerçekleşmiş, ancak 1971 yılında gerçekleşen ithalat plan hedeflerinin üzerinde olmuştur. Tabloda görülen ikinci bir özellik ise ithalatın mal gurupları açısından bileşiminde yatırım malları ithalatı, hemen hemen sürekli plan hedefinin altında kalırken hammadde ve tüketim malı ithalatının plan hedeflerini aşmasıdır.

Tablo: 30

İthalat Plan Hedefleri ve Gerçekleşmeleri

(Milyon Dolar)

Yıllar	Yatırım Malları		Hammaddeler		Tüketim Malları		TOPLAM	
	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme
1968	332.0	255.0	418.0	447.0	85.0	61.7	835.0	763.7
1969	350.0	251.0	460.0	431.0	90.0	119.2	900.0	801.2
1970	370.0	284.0	510.0	527.0	95.0	136.6	975.0	947.6
1971	385.0	340.0	555.0	720.8	100.0	110.0	1040.0	1170.8
1972(a)	405.0	450.0	605.0	775.0	105.0	90.0	1115.0	1315.0

Kaynak: ÜBYKP, s. 57.

(a) Gerçekleşme tahmini

İkinci plan döneminde ihracatın gerçekleşme değerleri tablo: 31 de verilmiştir. Tarım ve hayvancılık ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1968 de yüzde 81.5 den 1971 de yüzde 72.6 ya düşmüştür. Sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı ise 1968 de yüzde 13.2 den 1971 de yüzde 21.5 e yükselmiştir. Toplam değerler olarak bakıldığında ihracatın genel olarak plan hedeflerinin altında kalmasına karşın özellikle sanayi ürünleri ihracatındaki gelişim olumlu görülmektedir. Oysa sanayi malı ihracatına konu olan ürünler incelendiğinde gelişimin fazla önemli olmadığı görülmektedir. Nitekim bu konuda ÜBYKP da yapılan değerlendirmede şöyle denilmektedir (1):

" Sanayi ürünleri kapsamına giren bazı maddeleri gerçek sanayi ürünü olarak nitelendirmek de güçtür. Örneğin küspeler dışarıda tutulduğunda sanayi ürünlerinin toplam ihracaat içindeki payı... 1971 yılında yüzde 18.2 olmaktadır. Buna karşılık sanayileşmiş ülkelerin ihracaat içinde büyük bir pay tutan makina ve ulaşım araçları gibi yatırım va ara malı ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1971 yılında sadece binde 5 dir".

Yukarıda açıklanan bu durum özellikle ikinci plan döneminde de ihracatın tarımsal ürünlere olan bağımlılığını koruduğunu, diğer bir deyişle ihracatın yapısında bu dönemde de sanayi ürünleri lehine önemli bir değişimin olmadığını göstermektedir. Bu olguyu toplam ihracat gerçekleştirmelerini izleyerek de gözlemlemek mümkündür. 1972 yılı için verilen değer ,gerçekleşme tahmini olduğu

---

(1) ÜBYKP, s. 53

için 1971 e kadar olan gerçekleştirmeleri dikkate aldığımızda toplam ihracat 1971 yılı hariç sürekli olarak plan hedeflerinin altında kalmıştır. Aynı gelişim tarım ve hayvancılık ürünleri ihracat gerçekleştirmeleri için de sözkonusudur. Bu sektörün ihracatı ancak 1971 yılında plan hedeflerini aşmıştır. Sonuç olarak ikinci plan döneminde de dış ekonomik ilişkiler ekonomik gelişme açısından istenilen düzeyde gerçekleştirilememiştir. Dış ticaret açığı bu dönemde de varlığını korumuş ve planın üçüncü yılı olan 1970 yılında döviz darboğazını gidermek amacıyla Türk parasının değeri yeniden ayarlanmıştır (1).

Bütün bu olumsuz gelişmelere karşın, ikinci plan döneminde özellikle görünmeyen kalemler dış ekonomik ilişkilerde ağırlıklı bir yer tutmuştur. 1970 yılında ilk olarak turizm ve dış seyahat gelirleri, giderleri aşmış ve bu durum 1971 yılında da sürmüştür. 1971 yılının görünmeyen kalemler açısından bir diğer özelliği 1964 yılında 9 milyon dolar olan işçi gelirlerinin 1971 yılında 471 milyon dolara ulaşmış olmasıdır (2).

---

(1) ÜBYKP, s. 51

(2) ÜBYKP, s. 59

TABLO: 31

İhracat Plan Hedefleri ve Gerçekleşmeleri

(Milyon Dolar)

	Tarım ve Hayvancılık Ürünleri		Madencilik Ürünleri		Sanayi Ürünleri		Toplam	
	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme
1968	409.0	404.7	31.0	26.1	100.0	65.6	540.0	496.4
1969	427.0	402.7	34.0	35.0	114.0	99.1	575.0	536.8
1970	445.0	442.6	37.0	42.7	133.0	103.0	615.0	588.5
1971	465.0	491.3	40.0	40.1	160.0	145.2	665.0	676.6
1972(a)	480.9	525.0	42.2	37.0	196.9	188.0	720.0	750.0

KAYNAK: ÜBYKP, s. 56

(a) Gerçekleşme tahmini

7. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

7.1. -Planın Stratejisi ve Genel Hedefleri

ÜBYKP'nin önceki iki planda ayıran önemli bir özellik, bu planın 1990'a kadar sürecektir. Planın bir bölümü olarak ele alınmasıdır. Planda yeni perspektifi gerektiren nedenler başlığı altında şunlar sayılmaktadır (1):

- Dış dünyadaki gelişmeler,
- Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkiler,
- Temel sorunların uzun dönemde çözümlenebilmesi ve amaçların uzun dönemde bağdaşması,
- Yatırımların özellikleri,
- Planlı dönemin deneyleri.

Yukarıdaki sayılan noktaları kısaca açıklayacak olursak plana göre dış dünyadaki gelişmeleri gereğince değerlendirmek ve izleyebilmek için beş ya da on yıl süreli bakış açıları yetersiz kalmaktadır. Aynı sorun yatırımlar konusunda da ortaya çıkmaktadır. Özellikle birbirleriyle uyum halinde olması gereken alt yapı yatırımları ile üretken yatırımlardan, alt yapı yatırımlarının olgunlaşma süreleri, çoğu zaman plan sürelerini aşmakta ve bu olgu konuya daha uzun bir perspektifte bakmanın gereğini ortaya çıkarmaktadır. Dönemin oldukça önemli diğer bir özelliği; Türkiye ile AET arasındaki ilişkilerin alacağı yeni boyutlardır. Gerçekten de ilk kez Türkiye-AET ilişkileri ayrıntılı bir biçimde Üçüncü Planda ele alınmıştır. Bilindiği gibi 1970 yılında AET ile imzalanan katma protokol gereği 1995 yılına kadar topluluk

---

(1) ÜBYKP, s. 123-127

ile Türkiye'nin gümrük birliğini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Plana göre Türkiye'nin 22 yıl sonra gelişmiş ülkelerden oluşan bu topluluğa katılmakla üstleneceği yükümlülükler ekonomik ve sosyal ve kültürel alanlarda amaç edindiği gelişmeyi aksatmayacak bir düzeye ulaşmasını zorunlu kılmaktadır.(1).

Tüm bu noktalardan değerlendirildiğinde ÜBYKP yeni stratejide 1995 yılı için hedef alınan gelişmişlik düzeyine ve ekonomik yapıya ulaşmada ilk aşama olarak düşünülmüştür. Planın stratejisini açıklamadan önce ÜBYKP'nin ekonomik hedeflerini belirlemek yararlı olacaktır.

Dönemde GSYİH da piyasa fiyatlarıyla yıldı ortalama yüzde 8 artış öngörülmüştür. Sektörlerdeki üretim artış hızı ise, Tarım Sektörü için yılda ortalama yüzde 4.0 - 4.5, sanayi sektöründe ise 11.5 - 12.5 olarak belirlenmiştir. Bu artış hızlarının gerçekleşmesi halinde plan döneminde GSYİH daki artışın yaklaşık yüzde 12 si tarım, yüzde 36 sı sanayi, yüzde 52 si hizmetler sektörü hasıllarındaki artışlardan oluşacaktır (2).

Görüldüğü gibi planın tüm sektörler açısından ekonomik hedefleri doğrultusunda ilk iki planda olduğu gibi hizmetler sektöründen sonra sanayi sektörü ağırlık taşımaktadır. Sanayi sektörü içinde ise imalat sanayi özel bir öneme sahiptir. Bu sektörün yılda ortalama yüzde 11.5 ile 12.0 arasında bir hızla gelişmesi planlanmıştır. İmalat sanayi alt kesimleri açısından planın temel tercihi ise hızlı gelişen alt kesimin yatırım malları sanayi olması doğrultusundadır.

---

(1) ÜBYKP, s. 124.

(2) ÜBYKP, s. 1007.

Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için plana göre dönemde 291.0 milyar lira tutarında bir yatırım harcamasına gereksinim vardır. Yatırımların sektörler arası dağılışında ise yüzde 45 ile sanayi kesimi önde gelmekte, bunu sırasıyla yüzde 43 ile hizmetler ve yüzde 12 ile tarım sektörü izlemektedir (1).

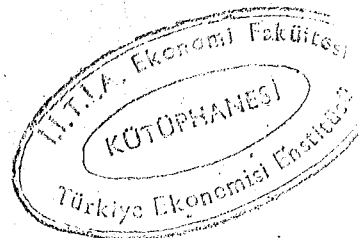
Planın ileride ayrıntıları ile sözkonusu edilecek olan dış ekonomik ilişkiler konusundaki tercihlerini de şöyle belirtmek mümkündür: Plan özellikle dış kaynaklara bağıllılığın azaltılması amacıyla mal ve hizmet ihracının yılda ortalama yüzde 9.2 hızla artmasını hedef almıştır. Bunun yanısıra sözkonusu hedef doğrultusunda; dönem içinde 40-50 milyon doları tüketim malları sanayilerinde, 100-110 milyon doları makina imalat ve elektrik malları sanayilerinde, 300-320 milyon doları ise demir-çelik, diğer metaller, kimya, suni gübre kağıt petrol ürünleri sanayilerinde olmak üzere toplam 450 milyon dolarlık ithal ikamesinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (2).

ÜBYKP da yukarıda sözkonusu edilen hedeflere ulaşılmada belirlenen strateji başlıca iki noktada yoğunlaşmaktadır. Bunlar Sanayileşme ve ekonominin dış kaynaklara olan bağıllılığının azaltılmasıdır.

Sanayileşme, planda, önceki planlarda da olduğu gibi kalkınma sorununu çözümlenebilecek tek yol olarak önerilmektedir. Bununla birlikte daha önce de belirttiğimiz gibi ÜBYKP nin özellikle AET ile ilişkilerin yoğunlaşacağı bir dönemde uygulanması, sanayileşme sorununa yeni bakış açılarını da beraberinde getirmiştir. Plan bu konu-

(1) ÜBYKP, s. 1007.

(2) ÜBYKP, s. 1008.

da şunları söylemektedir (1):

" Sanayileşmeyi zorunlu kılan bir diğer etken de Türkiye'nin sanayileşmiş ülkelere katılma yolunda yaptığı siyasal tercihtir. Bu tercih Türkiye'nin... topluluk ile gümrük birliğini gerçekleştireceği 1995 yılına kadar sanayiini sağlam bir temelle dayandırmasını... zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle 'sanayileşme' deyimi bileşimi ne olursa olsun sadece sınıai hasılabın artması anlamında değildir. Sanayileşme daha çok tüketim malları sanayiine dönük, nisbeten geri üretim teknolojileri kullanan, genellikle küçük üretim birimlerinden kurulu Türk sanayinde yapısal bir değişikliği ifade etmektedir. Bu yapısal değişiklik, ileriye ve geriye besleme etkisi güçlü ara malı sanayileri ile teknoloji üretiminde itici ve özendirici bir niteliği olan, aynı zamanda dış kaynaklara bağıllığı hafifleten yatırım mali ve mühendislik sanayilerine ağırlık verilerek... sağlanacaktır".

İkinci konu ise, ekonominin dış kaynaklara olan bağıllılığının azaltılmasıdır. Gerçekten de ikinci dünya savaşından beri Türkiye ekonomisi sürekli dış ticaret açıkları ve ödemeler dengesi açıklarına sahne olmaktadır. İleride daha detaylı belirtileceği üzere genel bir eğilim olarak gelişmekte olan ülkelere sanayileşme çabalarının artması sonucu ekonomilerin gerek hammadde gerekse yatırım malları gereksinimleri nedeniyle dışa bağıllıkları da artmaktadır. Türkiye ekonomisinde de aynı özel-

---

(1) ÜBYKP, s. 120

likleri görmek mümkündür. Türkiye'nin diğer gelişmekte olan ülkelere benzer bir diğer yanı ise genellikle ihracata konu olan malların büyük çoğunluğunun tarımsal kökenli olmasıdır. Oysa birinci planda da belirtildiği üzere nüfus artışı, yerli sanayilerinin gelişmesi, ihracat mallarımızın talep esnekliklerinin düşük olması gibi nedenler ihracat gelirlerinin azalmasına yol açmaktadır (1). Tüm bu sorunlar özellikle ilk iki plan döneminde ekonomi üzerinde görece olarak daha az etki yaratırken - Ödemeler dengesindeki açıklar dışında - üçüncü plan döneminde sanayiinin ulaştığı aşamada ihracat gelirlerinin azalması sonucu ithalattaki tıkanıklıklar sanayiinin darboğazlara girmesine neden olabilecektir. ÜBYKP'nin dış kaynaklara bağıllılığının azaltılması konusundaki değerlendirmelerini şöyle özetlemek mümkündür (2).

Dış kaynaklara bağıllılığın sürmesi, sanayiinin gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle ihracatın tarımsal ürünlere bağıllılığının sürmesi ihracat mallarının bileşiminde, sanayi malları lehine bir dönüşüm sözkonusu olmadığı sürece dış ticaret kalkınma çabalarını sınırlandıran bir darboğaz olma özelliğini sürdürecektir. Bununla birlikte planın bu konudaki değerlendirmeleri Türkiye ekonomisinin otarşik bir ekonomi haline dönüşmesini önermemektedir. Planda vurgulanan kanımızca asıl önemli nokta ise dışa bağıllılığın salt dış ödemeler dengesi açıkları ve ithalat finansmanı açısından ele

---

(1) BBYKP, s. 513-514.

(2) ÜBYKP, s.121.

alınmamış olması, bu konunun teknoloji ile de ilişkilendirilmesidir. Nitekim plan bu konuda; "Türkiye kalkınmasının gerektirdiği modern gir-dileri ve teknolojileri ithal eden bir ülke ol-duğu sürece dış ödemelerde dengeye ulaşsa bile, dışa bağlı ülke olmaya devam edecektir," denilmek-tedir .

ÜBYKP dış kaynaklara bağlılığın azaltılması konu-sundaki bu değerlendirmelerinden sonra, çözüm olarak öncelik-le sanayileşme, mal ihracatının artırılması ve çeşitlen-dirilmesini, toplam ihracat içinde sanayi ürünlerinin artırılmasını ve temel ara ve yatırım mallarında ithal ikamesi politikasını önermektedir (1).

Yukarıda ÜBYKP'nin temel stratejileri kısaca açık-lanmaya çalışılmıştır. Aşağıda üç alt başlıkta bu plan döneminde yatırım harcamaları, sektörlerdeki gelişmeler, ve dış ekonomik ilişkiler daha ayrıntılı bir biçimde in-celenmeye çalışılacaktır.

7.2. - ÜBYKP Döneminde Yatırım Harcamaları

Dönemde, GSMH da plan hedefi olan 88.3 milyar li-ralık artışın sağlanabilmesi için 281.1 milyarı sabit sermaye yatırımı 10.1 milyar lirası stok artışı olmak üzere toplam 291.2 milyar lira yatırım yapılması öngörül-müştür (2). Bu amaç doğrultusunda, dönemde toplam yatı-rımların yılda ortalama yüzde 12.7 sabit sermaye yatırımlarının ise yüzde 12.8 oranında artması gerekecektir. ÜBYKP döneminde, toplam sabit sermaye yatırımlarının sek-

---

(1) ÜBYKP, s. 121.

(2) ÜBYKP, s. 167.

törler arasında ve özel kesim ile kamu kesimi arasındaki dağılımı tablo: da görülmektedir. Dönemde yapılacak toplam sabit sermaye yatırımları içinde kamu kesimi payının yüzde 56.3, özel kesim payının ise yüzde 43.7 olması saptanmıştır. Özellikle kamu kesiminin ara mali sanayide ve alt yapının geliştirilmesinde sermaye yoğunluğu yüksek yatırımları gerçekleştirmesi amaçlandığından sabit sermaye yatırımları içindeki payının bu denli büyük olması kaçınılmaz olmuştur.

Yatırım harcamalarının sektörler arasında dağılımına baktığımızda Toplam sabit sermaye yatırımları içinde birinci sırayı yüzde 31.1 oran ile imalat sanayi almaktadır. Bu sektörü sırasıyla yüzde 15.7 ile konut, yüzde 14.5 ile ulaştırma ve yüzde 11.7 ile tarım sektörleri izlemektedir. Plan döneminde hizmet sektörlerine yapılacak yatırımlar ise toplam sabit sermaye yatırımları içinde yüzde 42.9 paya sahiptir (1). Sektörler itibariyle yapılacak sabit sermaye yatırımları içindeki kamu ve özel kesim paylarını incelediğimizde; özellikle tarım, madencilik, ulaştırma enerji sektörlerinde kamu kesimi yatırımlarının ağırlıklı olduğu görülmektedir. Buna karşın özel kesim yatırımları ise, başta konut olmak üzere ticaret, mali kuruluşlar, turizm ve imalat sanayi sektörlerinde yoğunlaşmıştır.

ÜBYKP döneminde amaçlanan yatırımların herhangi bir darboğazla karşılaşmadan gerçekleşebilmesi için gerekli fonlardan iç tasarruflarının yılda ortalama yüzde 13.6 arttırılarak GSMH içindeki payının 1977 yılında yüzde 25.4 e yükselmesi gerekmektedir. Bu ise diğer bir deyişle dönemde yaratılan GSMH'nın yüzde 23.3 ünün tasarruf edilmesi anlamına gelmektedir. Plana göre tasarruf

---

(1) ÜBYKP, s. 167

düzeyinin istenilen duruma ulaşmasında kamu tasarruflarındaki artışın önemli rolü olacaktır (1).

Yatırılabilir fon arzını etkileyen diğer bir olgu bilindiği gibi dış tasarruflardır. Bu konuda plan 1972'de GSMH'nin binde 14'ü dolaylarında olan dış tasarrufların 1972 yılında binde 6'ya düşmesini hedef olarak belirlemiştir. Buna göre, üçüncü plan döneminde, yatırımların yüzde 3.6 sı dış tasarruflarla karşılanacaktır.

Yatırım harcamalarının istenilen düzeye ulaşması, büyük ölçüde yatırılabilir fonların sağlanması ile ilgilidir. Bu konuda dış tasarruflardan çok, iç tasarruf düzeyi güvenilir bir kaynak teşkil etmektedir. Bu ise büyük ölçüde tasarruf kapasitesi, diğer bir deyişle tüketim harcamaları ile ilgilidir. Gerek gelişmekte olan ülkelerde, gerekse Türkiye'de şehirleşme, gelişmiş toplumların tüketim kalıplarının benimsenmesi, gösteriş tüketimi gibi olgular tüketim harcamalarının oldukça yüksek düzeylerde oluşmasına yol açmaktadır. Bu ise yatırılabilir fon arzını engelleyici, sınırlayıcı bir faktördür. ÜBYKP döneminde 1972 yılında GSMH'nin yüzde 80.4 ünü oluşturan toplam tüketim harcamalarının planın son yılında yüzde 74.6 ya düşürülmesi hedef alınmıştır. Doğal olarak bu düşüş mutlak anlamda bir düşme değildir. Bu hedefin gerçekleşmesi için ise, kamu tüketim harcamalarındaki artışın yıldı ortalama yüzde 8 den özel tüketim harcamalarında ise yüzde 5.9 dah fazla olmaması gerekmektedir (2).

---

(1) ÜBYKP, s. 171.

(2) ÜBYKP, s. 166.

7.3 Sektörlerde Gelişme Hedefleri

ÜBYKP döneminde sektörler açısından gelişme hedeflerinde ağırlığın, diğer planlarda da olduğu, gibi sanayi sektöründe, özellikle sanayi sektörü içinde de imalat sanayiinde olduğu görülmektedir. Tarım sektörü ise GSMH içindeki payının istenilen düzeyde olmasa da, azalmasına karşın yine de Türkiye ekonomisinde önemli bir sektör olma konumunu koruyacaktır. ÜBYKP döneminde tarım sektörü açısından temel hedef bu sektörün ürünlerine olan talebin yurtiçi üretimle karşılanmasıdır. Bununla birlikte tarım sektörü konusunda yapılan araştırmalar tarımda işlenbilir toprakların sınırına yaklaşıldığını göstermektedir. Bu olgu ise, tarımda verim artışının ancak daha yoğun teknoloji kullanımı ile mümkün olabileceğini göstermektedir. (1). Buna bağlı olarak, tarımda ikinci hedef bu sektörün hava koşullarına olan duyarlılığının azaltılmasıdır. GSMH da Tarım sektöründe üretimin yılda ortalama yüzde 4.5 artarak GSMH ya oranının 1972 de yüzde 24.6 dan 1977 de yüzde 20.3 e düşmesi hedef olarak alınmıştır. Plana göre tarım sektörünün alt kesimlerinden en hızlı gelişeceği planlanan kesimi, yüzde 9.1 ile ormancılık oluşturmaktadır (2).

ÜBYKP'nın genel stratejisini açıklarken de belirttiğimiz gibi bu plan da önceki planlarda olduğu gibi sanayi sektörüne diğer sektörlerle oranla daha ağırlıklı bir yer tanımıştır. Planda imalat sanayii ile ilgili temel tercihler şöyle belirtilmektedir(3).

---

(1) Zeytinoğlu Erol, "Türkiye Ekonomisi", 6 Baskı, İstanbul - 1978, s. 437.

(2) ÜBYKP, s. 162-163.

(3) ÜBYKP, s. 202-203 ve s. 296.

" İmalat sanayiinde teknoloji üretilen bir düzeye ulaşılması, ekonomik ve teknik yönden olumsuz dış etkenlere karşı duyarlılığın azaltılması ve sanayiın yapısının değiştirilerek imalat sanayi üretimi içinde ara ve yatırım mali üreten sanayiilerin daha çok ağırlık kazanması esas alınmıştır. Bu nedenle kimya, petro kimya, makina, imalat, madeni eşya ve elektronik sanayileri başta olmak üzere ara mali ve yatırım mali üreten sanayiilere öncelik verilmiş, ayrıca montaj sanayiinin imalat sanayiine dönüştürülmesi esas alınmıştır".

- Özellikle ilgili teknoloji gerektiren ara ve yatırım mali sanayiilerinin belirli bir gelişme süresince rakip ithalata karşı korunması ve teşviki esastır.
- Aralarında büyük ölçüde ürün alış-verişi olan sanayi dallarında yan ürünleri değerlendirmek için ünitelerin birbirini tamamlayıcı nitelikte ve entegri olarak kurulması esas alınacaktır".

Bu ilkeler doğrultusunda gerek tüm olarak sanayi sektörü gerekse imalat sanayi sektöründeki amaçları şöyle belirtmek mümkündür: ÜBYKP döneminde sanayi sektöründe üretimin üretim ve katma değer artış hızları ile imalat sanayi alt kesimleri itibariyle üç plan döneminden yatırımlar tablo: 32 tablo: 34 ve tablo: da görülmektedir. Sanayi sektörü katma değer artış hızı yıllık ortalama yüzde 11.3 olarak belirlenmiştir. Üretim artış hızı ise yıllık ortalama yüzde 11.9 olacak ve toplam sanayi üretimi plan dönemi içinde yüzde 75.3 artacaktır. Konuya imalat sanayi açısından baktığımızda imalat sanayi

Üretiminin yılda ortalama yüzde 11.7 oranında artması öngörülmüştür. İmalat sanayi alt kesimlerindeki hedefleri incelediğimizde (1).

- Tüketim malları sanayiinde üretim artış hızının yılda ortalama yüzde 7.4 olması amaçlanmıştır. Bu kesimde hızlı gelişeceği tahmin edilen sektörler, dokuma giyim ve içki sektörleri olarak belirlenmiştir.

- Ara malları sanayiinin ise üretim artış hızı 14.3 olarak saptanmış ve bu kesimde diğerlerine oranla daha hızlı gelişebilecek sektörler kimya ve gübre gibi kimya grubu ile metal sanayileri olarak belirlenmiştir.

Yatırım malları sanayiinde yıllık ortalama üretim artış hızı yüzde 16.8, hızla gelişen sektörler ise makina imalat, elektrik makinaları ve elektronik sektörleri olacaktır.

İmalat sanayi alt kesimleri üretiminin toplam imalat sanayi üretimi içindeki paylarının değişimine baktığımızda; tüketim malları sanayi payının 1972 de yüzde 46.6 dan, 1977 de yüzde 38.3 e düşmesi amaçlanırken yatırım malları sanayi payının yüzde 14.0 dan 1977 de yüzde 17.5 e yükselmesi hedef alınmıştır. Dönemde, İmalat sanayiine toplam 87.7 milyar lira yatırım yapılması planlanmıştır. Bu yatırım tutarı içinde imalat sanayi alt kesimlerinden tüketim malları sanayiinin payı yüzde 16.6, ara malları sanayi payı yüzde 61.4, yatırım malları sanayi payı ise yüzde 22.0 dır.

---

(1) ÜBYKP, s. 289.

Tablo: 32

İmalat Sanayi Yatırımları

(1971 Fiyatlarıyla Milyon TL)

ALT SEKTÖR	Birinci Plan Dönemi	İkinci Plan Dönemi	Üçüncü Plan Dönemi	Üçüncü Plan Yüzde Dağılımı
Tüketim Malları San.	5257	7093	14520	16.56
Ara Malları Sanayi.	10914	27690	53880	61.43
Yatırım Malları San.	2593	5831	19300	22.01
TOPLAM	18764	40614	87700	100.00

KAYNAK: ÜBYKP, s. 294.

Tablo: 33

İmalat Sanayi Dış Ticareti

(1971 Fiyatlarıyla Milyon TL)

	İTHALAT		İHRACAT		Üçüncü Plan Yıllık Ortalama artışlar %	
	1972	1977	1972	1977	İthalat	İhracat
Tüketim Malları San.	292.4	600.0	4853.3	7003.2	15.4	7.6
Ara Malları Sanayi.	7189.4	6430.3	1096.4	3195.6	-2.2	24.9
Yatırım Malları San.	9177.0	15790.0	126.5	845.0	11.5	46.2
İMALAT SANAYİ	16658.8	23320.3	6076.2	11043.8	7.0	12.7

KAYNAK: ÜBYKP, s. 295

Tablo: 34

Üretimin Sektörlere Göre Dağılışı

	Yüzde	YÜZDE ARTIŞ				
		1972	1977	Beş Yıllık	Yıllık Ortalama	
		Yüzde payı	Yüzde	Yüzde payı		
TARIM	100.0	22.7	100.0	18.5	24.90	4.6
Bitkisel Üretim	62.4	14.1	60.9	11.2	21.90	4.0
Hayvancılık-Su Ür	34.7	7.9	35.6	6.6	27.88	5.0
Ormancılık	2.9	0.7	3.6	0.7	54.54	9.1
SANAYİ			38.9	44.5	75.31	11.9
Medencilik		1.4		1.9	103.44	15.3
İmalat Sanayi	100.0	36.2	100.0	41.1	74.00	11.7
Tüketim Mali	46.6	16.8	38.3	15.7	42.95	7.4
Ara Mali	39.4	14.3	44.2	18.2	95.43	14.3
Yatırım Mali	14.0	5.1	17.5	7.2	116.93	16.8
Enerji		1.3		1.5	80.19	12.5
HİZMETLER		38.4		37.0	48.22	8.2
TOPLAM		100.0		100.0	53.48	8.9

KAYNAK, ÜBYKP, s. 162

Tablo: 35

Sektörlerde Katma Değer Artış Hızları

(1971 Piyasa Fiyatlarıyla)

Y ü z d e A r t ı Ő

	<u>Beş Yıllık</u>	<u>Yıllık Ortalama</u>
TARIM	20.61	3.8
Bitkisel Üretim	19.30	3.6
Hayvancılık-Su Ürün- leri	20.28	3.8
Ormancılık	51.27	8.6
SANAYİ	70.85	11.3
Madencilik	88.93	13.6
İmalat	68.84	11.0
Enerji	87.55	13.4
HİZMETLER	46.47	7.9

KAYNAK: ÜBYKP, s. 163.

Tablo: 36

ÜBYK Döneminde Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörler
ve (Kamu kesimi- Özel Kesim) itibariyle Ayırımı

(1971 fiyatlarıyla)

	TOPLAM		KAMU		ÖZEL	
	Milyar TL	Toplam içinde yüzde	Milyar TL	Toplam içinde yüzde	Milyar TL	Toplam içinde yüzde
Tarım	33.0	11.7	17.4	52.7	15.6	47.3
Madencilik	16.3	5.8	13.4	82.2	2.9	17.8
İmalat Sanayi	87.7	31.1	43.0	49.0	44.7	51.0
Ulaştırma	40.6	14.5	31.9	78.6	8.7	21.4
Ticaret Mali K.	5.0	1.8	1.5	30.0	3.5	70.0
Turizm	4.5	1.6	1.7	37.8	2.8	62.2
Konut	44.0	15.7	2.2	5.0	41.8	95.0
Enerji	24.0	8.5	22.1	92.0	1.9	8.0
Eğitim	14.0	5.0	13.3	95.0	0.7	5.0
Sağlık	4.0	1.4	3.8	195.0	0.2	5.0
Kamu Hizmetleri	8.0	2.9	8.0	100.0	-	-
TOPLAM	281.1	100.0	158.4	56.3	122.7	43.7

KAYNAK: ÜBYK, s. 170

İmalat sanayiinin dış ticareti tablo: 31de görülmektedir. Üçüncü plan döneminde imalat sanayiinin ortalama ithalat artışının yüzde 7.0, ihracat artışının ise yüzde 12.7 olacağı tahmin edilmiştir. Dönemde yatırım malları ve tüketim malları sanayii ithalatının artması amaçlanırken ara malları ithalatında düşme olacağı tahmin edilmiştir. Bu bir anlamda ara mallarında ithal ikamesinin planlandığını göstermektedir. İmalat sanayii ithalatı içinde makina imalat, kimya ve demir çelik sektörleri önemli bir paya sahiptir. Bu sektörlerin 1972 imalat sanayii toplam ithalatı içindeki payları yüzde 57.5 dir.

Tarım ve sanayi sektörleri dışında hizmetler sektörü üç plan dönemi boyunca Türkiye ekonomisinin üçüncü büyük sektörü olmuş ve bu sektörün gelişimi sürekli olarak plan hedeflerinin üzerinde gerçekleşmiştir. ÜBYKP döneminde hizmetler sektörünün yılda ortalama yüzde 8.2 hızla gelişmesi amaçlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda hizmetler sektörünün toplam üretim içindeki payı 1972 de yüzde 38.4 den 1977 de yüzde 37.0 a düşecektir (1).

7.4 -ÜBYKP'da Dış Ekonomik İlişkiler

ÜBYKP'ında dış ekonomik ilişkiler politikası ile ilgili olarak planın ilkelerini şöyle sıralamak mümkündür (2):

- İhracatın çeşitlendirilerek hızla artırılması,
- Sanayi ürünlerine dış rekabet gücü kazandırılması,

---

(1) ÜBYKP, s. 203-204.

(2) ÜBYKP, s. 892.

- İthalatın sanayileşmenin yeni teknolojilerin iç tasarrufun, fiyat istikrarının gerekleri ve AET ye karşı yükümler gözönünde tutularak planlanması ve böylece yatırım malları ve hammadeler konusunda dar boğazlara yol açılmaması,
- Katma protokol yükümlülüklerinin uzun dönemli kalkınma amaçları ile bağdaştırılması ve AET -ile ilişkilerin Türkiye'nin uzun dönemli amaç ve hedeflere ulaşmasını engellememesi".

Yukarıda sıraladığımız genel ilkeler doğrultusunda ÜBYKP döneminde uygulanması amaçlanan ihracat ve ithalat politikalarını daha yakından incelediğimizde; diğer planlarda olduğu gibi bu planda da ihracat politikasının ana hedefi ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve toplam ihracatın bileşiminin sanayi malları lehine değiştirilmesi olmuştur. Bununla birlikte Üçüncü planda özellikle ihracata yönelik sanayiler ile ithal ikamesi politikaları arasında tercih yapılması konusunda diğer planlara oranla daha gerçekçi saptamalar yapılmıştır. Plan bu konuda şunları demektedir (1):

" Türkiye'de doğrudan doğruya ihracata yönelen bir sanayi kurulması sadece orman, maden gibi doğal kaynaklara ve tarıma dayalı olan belirli bazı sanayiler için mümkündür. Genel olarak sanayi ürünlerinin ihraç edilebilir bir düzeye gelmesi, önce yurt içi pazar için üretim yapılmasına maliyet ve kalitenin dış talebi uygun şekilde dönüşmesine bağlıdır. Bu nedenle... ihracatın teşviki ve ithal ikamesi politikaları birbirlerinin 'alternatifi' değil 'tamamlayıcısı' olmaktadır".

---

(1) ÜBYKP, s. 892.

İthalat politikalarının belirlenmesinde planın temel gözlemi bu dönemde ekonominin ulaştığı üretim düzeyinin gerektirdiği ithal miktarını karşılayacak gövizi geliri olanaklarının bulunmadığıdır. Bu ise doğal olarak ithalatın gerektiği ölçülerde yapılmaması sonucu, üretim yapısında darboğazlar oluşturacaktır. Plan bu değerlendirmeden sonra dönemde ihracatın teşviki politikası ile üretim payısında dikey entegrasyonun artırılması, demir çelik, kimya, makina imalat, madeni eşya, taşıt araçları sektörlerinde ithal ikamesine ağırlık verilmesini önermektedir (1).

ÜBYKP döneminde yapılması planlanan ithalat ve ihracat miktarları tablo:37 ve tablo:38 de görülmektedir. Plana göre, dönemde ihracatta yılda ortalama yüzde 9.4 oranında bir artış öngörülmüştür. Geçmiş yıllara oranla oldukça yüksek olmasına karşın bu oranın yeni yatırımların oluşturacağı ek ihracat olanakları ve 1971 ile 1972 yıllarındaki ihracat miktarları gözönüne alınarak gerçekleştirilebileceği tahmin edilmiştir (2). Öngörülen bu hedefin gerçekleşmesi halinde 1972 de 750.0 milyon dolar olan toplam ihracat 1977 yılında yüzde 56.6 artarak 1175.0 milyon dolara ulaşacaktır. İhracatın bileşimi açısından dönemde öngörülen gelişmelere baktığımızda: toplam ihracat içindeki payı 1972 de yüzde 70.0 olan tarım ürünleri ihracatı 1977 de yüzde 51.0 düşecektir. Sanayi ürünlerinin payı ise 1972 de yüzde 25.0 dan 1977 de yüzde 42.0 a yükselecektir. ÜBYKP döneminde sanayi ürünleri ihracatı içinde, yatırım malları sektörlerinden ve dönemde gelişeceği öngörülen demir dışı metaller, madeni eşya, makina imalat elektrik, elektronik ve taşıt araçları sanayilerinin

---

(1) ÜBYKP, s. 893.

(2) ÜBYKP, s. 187.

önem kazanacağı tahmin edilmiştir (1).

ÜBYKP döneminde, ithalatın gelişimine baktığımızda; 1972 de 1315 milyon dolar olan ithalatın 1977 de 1850 milyon dolara çıkması öngörülmüştür. Bu aynı zamanda dönemde yapılması planlanan ithalatın 8198 milyon dolar olacağı anlamına gelmektedir. İthalatını mal gurupları itibariyle gelişimi, ise yatırım malları lehine bir değişim göserecek ve ara malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı dönem sonunda düşecektir. Plana göre bunun nedeni dönem içinde sanayileşmede ara malları üretimine ağırlık verilmesidir (2). Bu amaçlar doğrultusunda, dönem içinde yapılması planlanan ithal ikamesinin yüzde 70 i ara mallarında olacaktır.

Görünmeyen kalemler ikinci plandan itibaren Türkiye'nin döviz gereksinimleri ve dış ödemeler dengesi açısından olumlu bir kalem olma niteliğini kazanmıştır. Üçüncü planda da bu gelişimin süreceği tahmin edilmiştir. Dönemde turizm ve dış seyahat gelirlerinin 1972 de 20. milyon dolardan 1977 de 85.0 milyon dolara ulaşması beklenmektedir. Bilindiği gibi görünmeyen kalemler içinde işçi gelirleri önemli bir yere sahiptir. Üçüncü plan döneminde bu gelişimin süreceği ve işçi gelirlerinin 1972 de 510 milyon dolardan 1977 de 600 milyon dolara ulaşarak Türkiye'nin dış ticaret açığı açısından önemli bir kaynak oluşturacağı tahmin edilmiştir (3).

---

(1) ÜBYKP, s. 189.

(2) ÜBYKP, s. 190.

(3) ÜBYKP, s. 190.

Tablo: 37

ÜBYKP Döneminde İthalatın Dağılımı (1972-1977)

(Milyon Dolar)

<u>YILLAR</u>	<u>YATIRIM MALLARI</u>	<u>ARA MALLARI</u>	<u>TÜKETİM MALLARI</u>	<u>TOPLAM</u>
1972	450.0	775.0	90.0	1 315.0
1973	490.0	845.0	95.0	1 430.0
1974	530.0	902.0	100.0	1 532.0
1975	575.0	952.0	110.0	1 637.0
1976	625.0	1004.0	120.0	1 749.0
1977	680.0	1040.0	130.0	1 850.0

KAYNAK: ÜBYKP, s. 190.

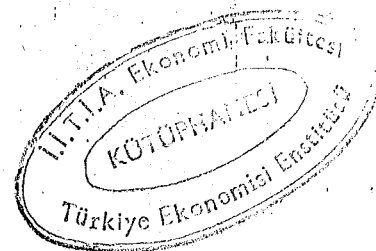
Tablo: 38

İhracat Projeksiyonları (1972-1977)

(Milyon Dolar)

	<u>1972</u>	<u>1973</u>	<u>1974</u>	<u>1975</u>	<u>1976</u>	<u>1977</u>
Tarım Ürün- leri	525.0	550.0	667.0	580.0	590.0	600.0
Madencilik Ürünleri	37.0	42.0	50.5	60.0	70.0	81.0
Sanayi Ürünleri	118.0	233.0	292.5	360.0	430.0	494.0
GENEL TOPLAM	750.0	825.0	910.0	1000.0	1090.0	1175.0

KAYNAK: ÜBYKP, s. 188.

7.5 ÜBYKP Uygulama Sonuçları

Üçüncü beş yıllık planda, yüzde 7.4 olarak öngörülen büyüme oranı yüzde 6.5 olarak gerçekleşmiştir. GSYİH'nin büyüme oranı yılda ortalama yüzde 7.6 olarak planlanmış gerçekleşme yüzde 6.9 olmuştur (1).

Dönemde sabit sermaye yatırımlarının GSMH ya oranının yüzde 21.0 a ulaşması, bunun yurt içi tasarruflardan karşılanan bölümün GSMH ya oranının yüzde 21.1 ine dış tasarruflarla karşılanan bölümünün ise yüzde 0.8'ine ulaşması öngörülmüştür. Plan döneminde sabit sermaye yatırımlarının GSMH ya oranı yüzde 20.2 olarak gerçekleşmiştir. Sabit sermaye yatırımlarının yurt içi kaynaklardan karşılanan bölümünün GSMH ya oranı yüzde 16.0, dış kaynaklardan karşılanan bölümü ise yüzde 4.2 olmuştur (2). Görüldüğü gibi plan döneminde sabit sermaye yatırımları için gerekli fonlardan, dış tasarruflarda plan hedefleri aşılmış, iç tasarruflar ise plan hedefinin altında gerçekleşmiştir. Öngörülen iç tasarruf düzeyine ulaşamamasının temel nedeni kamu kesiminde yeterince kaynak yaratılamayışı ve özel tüketim harcamalarındaki artıştır. Bu durum aynı zamanda dış tasarrufları artıran önemli bir etken olmuştur (2).

Yatırımların gerçekleşmesinde kamu ve özel kesimin durumları farklılık göstermiş, kamu kesimi yatırımları plan hedeflerinin altında kalırken özel kesim yatırımları plan hedeflerini aşmıştır.

---

(1) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara-1979, s.7.

(2) ÜBYKP, s. 32.

Üçüncü plan döneminde, özellikle sanayi sektörlerin fon yaratabilmesi açısından önemli olan iç ticaret hadleri, tarım lehine sürekli bir gelişme göstermiş, bu nedenle tarımdan sanayiye, iç ticaret hadlerindeki değişmeler yoluyla kaynak aktarımı sözkonusu olmamıştır (1).

Dönemde sermaye / Hasıla oranı 3.3 olarak saptanmış gerçekleşme 3.2 olmuştur. Plana göre, gerçekleşme, plan hedeflerine çok yakın olmakla birlikte bu durum sermaye yoğunluğu yüksek alanlarda yatırım yapılmasından çok, kaynakların çeşitli alanlara aşırı dağıtılması nedeniyle verimliliğin azalması sonucudur (2).

Üçüncü plan döneminde, gerek özel gerekse, kamu tüketim harcamalarının plan hedeflerini aştığı görülmektedir. Bu dönemde 1976 fiyatlarıyla toplam tüketim yüzde 6.8 özel tüketim ise yüzde 6.2 artarken, büyük bölümü kamu personel ve savunma harcamalarından oluşan kamu tüketimi yüzde 10.4 dolaylarında artmıştır. Bu konudaki plan hedefleri toplam tüketim için yılda ortalama yüzde 5.4, özel tüketim artışı için yüzde 4.8 olarak belirlenmiştir (3).

Tüketim harcamalarındaki artış, tüketime konu olan mal grupları itibariyle incelendiğinde, özellikle özel tüketim harcamalarının tarımsal ürünlerden tarım dışı ürünlere kaydığı görülmektedir. Tüketimi oldukça hızlı artan ürünlerin başında dayanıklı tüketim malları, dokuma-giyim, içki-tütün, deri ve besin ürünleri gelmekte-

---

(1) ÜBYKP, s. 8.

(2) ÜBYKP, s. 33.

(3) ÜBYKP, s. 46.

dir (1).

Dönemde marjinal iç tasarruf oranının, yüzde 38.0 olması öngörülmüş (2), gerçekleşme oranı yüzde 12.0 olmuştur. Plana göre oranın bu denli düşük gerçekleşmesinin başlıca nedeni, 1977 yılında iç tasarrufların gerilemesidir. Tasarruf hedeflerinin gerçekleşmemesinde ise tüketimin özendirilmesi, vergi yapısında gerekli değişikliğin yapılmaması ve hızlı enflasyon etkili olmuştur (3).

Sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılışı itibariyle plan hedefleri ve gerçekleştirmeler tablo:39 da görülmektedir. Bu dönemde; Tarım sektörüne yapılan sabit sermaye yatırımları, plan hedeflerini aşmış, İmalat sanayiinde ise birinci ve ikinci plan dönemlerinde yatırımlar açısından plan hedefleri aşılmışken üçüncü plan döneminde bu sektördeki yatırımlar plan hedeflerinin altında kalmıştır.

Kamu kesiminin sabit sermaye yatırımlarının gerçekleşme oranı yüzde 80.2, özel kesimin gerçekleşme oranı ise yüzde 101.5 olmuştur. Toplam sabit sermaye yatırımlarının gerçekleşme oranı ise yüzde 90.5 dir (4).

---

(1) DBYKP, s. 46.

(2) Bazı yazarlar plan modelini kullandığı istatistik veriler açısından eleştirmektedirler. Örneğin Oğuz Öner, marjinal tüketim eğiliminin yüzde 40 gibi çok yüksek bir değer alınması tartışmaya açık bir konu demektedir. Kanımızca aynı kuşku marjinal iç tasarruf oranı konusunda da geçerlidir. Bkz, Oğuz Öner, Üçüncü Planın Kalkınma Modeli: "Bağımlı Hizmetler Toplumuna Geçiş", SBFD, C. XXVII, No.1, s. 169.

(3) DBYKP, s. 34.

(4) DBYKP, s. 34.

Sektörler açısından, ise madencilik, imalat sanayi, enerji, Turizm eğitim ve sağlık sektörü yatırımları plan hedeflerinin altında gerçekleşmiş, Ulaştırma ve diğer hizmetler sektörlerinin yatırım gerçekleştirmeleri plan hedeflerini aşmıştır (1).

Tablo: 39

Sabit Sermaye Yatırımlarının
Sektörel Dağılımı

	Üçüncü Plan Dönemi	
	Plan Hedefi	Gerçekleşme
TARIM	11.7	11.8
MADENCİLİK	5.8	3.7
İMALAT	31.1	28.2
ENERJİ	8.5	7.4
ULAŞTIRMA	14.5	20.6
TURİZM	1.6	1.0
KONUT	15.7	16.9
EĞİTİM	5.0	3.3
SAĞLIK	1.4	1.1
DİĞER HİZMETLER	4.7	6.0
TOPLAM	100.0	100.0

KAYNAK: DBYKP, s. 34.

(1) DBYKP, s. 35.

Dönemde, tarımsal üretim içinde, bitkisel üretimin payı azalırken diğer kesimlerin paylarında artışlar olmuştur. Bu arada tarım sektöründeki üretim teknolojisinde de önemli değişiklikler olmuş, traktör sayısı, kimyasal gübre kullanımı ve sulanan alanlarda önemli gelişmeler görülmüştür (1).

Üçüncü Plan döneminde, sanayi sektöründe ve imalat sanayi sektöründeki gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür (2).

Tablo: 40'da sanayi sektörünün 1977 yılı için üretim hedefleri, gerçekleştirmeleri görülmektedir. Bu dönemde sanayi sektöründe madencilik sektörünün toplam sanayi üretimi içindeki payının yüzde 3.7 olması planlanmış bu değer 1977 yılı itibariyle yüzde 3.9 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayii payı ise plan hedefini aşmıştır. İmalat sanayii alt kesimlerinin hedef ve gerçekleştirmeleri incelendiğinde üçüncü plan döneminde, imalat sanayiinin plan hedefleri doğrultusunda istenen yapısal değişimi gerçekleştiremediği görülmektedir. Bu dönemde de imalat sanayii içinde tüketim malları sanayiinin payı azalırken ara ve yatırım malı sanayilerinin payı --plan hedeflerinin altında kalmakla beraber-- artmıştır. 1972'de toplam ara malları üretiminin yüzde 18.8 ini oluşturan kimya, petrokimya ve gübre sektörlerinin payı 1977 de yüzde 16.4 e düşmüştür. Diğer önemli bir mal gurubu olan demir-çelik ürünlerinin ara malları üretimi içindeki payı ise 1972 de yüzde 18.1 iken, 1977 de yüzde 12.5 olmuştur. Planın değişimiyle bu veriler dönemde ara malları üretiminde gerçek-

---

(1) DBYKP, s. 10-11.

(2) DBYKP, s. 14-18.

leştirilmek istenen yapıya ulaşılamadığını, sanayileşme açısından önemli, ara malları üretiminde yeterli gelişmenin sağlanmadığını göstermektedir (1).

Tablo: 40

Sınai Üretimin Bileşimi

(Yüzde)

	Üçüncü Plan Hedefi	Gerçekleşme
	1977	1977
MADENCİLİK	3.7	3.9
İMALAT SANAYİ	93.5	94.0
Tüketim Malları	42.0	49.0
Ara Malları	40.7	37.7
Yatırım Malları	16.7	13.3
Toplam İmalat Sanayi	100.0	100.0
ENERJİ	2.8	2.1
TOPLAM SANAYİ	100.0	100.0

KAYNAK: DBYKP, s. 14

Yatırım malları sanayiinin üretimi alt sektörler itibariyle incelendiğinde; elektrikli makineler ve ulaşım araçları sektörlerinin payının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim toplam yatırım malları sanayii üretimi içinde elektrikli makineler üretiminin payı 1972 de yüzde 15.1 iken, 1977 de yüzde 19.8 e çıkmıştır. Ulaşım araçlarında ise bu oranlar yüzde 36.6 ve yüzde 38.1 dir. Elektriksiz makineler ile tarımsal makinelerin top-

(1) DBYKP, s. 14-15.

lam yatırım malları üretimi içindeki payları 1977 de 1972 ye oranla düşme göstermiştir. Bu durum üçüncü plan döneminde yatırım malları sanayii üretimi içinde dayanıklı tüketim malları üretiminin oldukça hızlı bir biçimde geliştiğini göstermektedir (1).

Dördüncü Beş Yıllık Planın, üçüncü Plan döneminde sanayinin yapısının gelişimiyle ilgili değerlendirmeleri şöyledir (2):

" Üçüncü Plan döneminde sanayi yapıda ara ve yatırım malları lehine öngörülen dönüşüm sağlanamadığı gibi sanayii işletmelerinin genellikle optimum ölçeklere göre küçük; dışalım girdilerine aşırı dayalı, iç piyasaya dönük yapısı da süregelmiştir. Ayrıca sanayide kapasitenin düşük kullanımı, özellikle ödemeler dengesi darboğazı nedeniyle hammadde ve ara malı sağlamada karşılaşılan güçlüklerle genel olarak kamu kesiminde yetersiz yönetim ile tekel durumundaki işletmelerde karlılığı artırmanın esas tutulmasına bağlı olarak, daha belirgin bir sorun durumuna gelmiştir".

Bu dönemin, diğer plan dönemlerine oranla önemli bir farklılığı uluslararası düzeyde ortaya çıkan gelişmelerin Türkiye ekonomisini oldukça önemli ölçüde ve olumsuz etkileyecek boyutlara ulaşmasıdır.

---

(1) DBYKP, s. 14-15.

(2) DBYKP, s. 15.

Nitekim dördüncü planda da belirtildiği gibi, dönem de, uluslararası düzeyde ortaya çıkan; petrol sorunu bu sorunun batı ekonomilerinde yarattığı olumsuz gelişmeler, enerji ve ithalata bağlı hammadde arzında zaman zaman ortaya çıkan tikanıklıklar endeniyle, sinai üretimde öngörülen hedeflerin altında kalınmasına neden olmuştur (1).

Dış ekonomik ilişkiler ve dış dünya ile ilişkiler açısından üçüncü plan dönemindeki gelişmeler önceki planlardan oldukça önemli farklılıklar göstermektedir. Bu olgunun temel nedeni, üçüncü planın uygulandığı yıllarda çeşitli nedenlerle uluslararası planda önemli sorunların ortaya çıkmasıdır. Bunlara uygulanan ekonomi politikalarının bu oluşumları etkisiz hale getirmede yetersiz kalmaları da eklendiğinde günümüzde varolan ekonomik sorunların kökenleri anlaşılabilir olmaktadır. Dönemde uluslararası düzeyde ortaya çıkan sorunları şöyle sıralamak mümkündür (2).

- 1960 lardan sonra başlayan fiyat artışlarının 1970 li yıllarda devam etmesi,
- Uluslararası likidite, özellikle dolar miktarındaki artışlar,
- A.B.D'nin doların altın konvertibilitesini kaldırması sonucu, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan uluslararası para sisteminin çökmesi,
- 1972 ve 1973 yıllarında dünyada hüküm süren yüksek konjonktür,
- 1973'den sonra petrol fiyatlarında önemli artışlar.

---

(1) DBYKP, s. 7.

(2) DBYKP, s. 51-52.

Ortaya çıkan bu sorunlar çerçevesinde oluşan ekonomik ilişkileri şöyle özetleyebilmek mümkündür: Özellikle yüksek konjunktur, uluslararası likidite ve dolar artışları sonucu yükselen tarımsal ürün ve hammadde fiyatları 1972 ve 1973 yıllarında az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerinin artmasına yol açmıştır. Bu 1973 sonrasındaki petrol fiyatlarındaki önemli artışlar izlemiştir. Bu artış bir yandan az gelişmiş ülkelerin petrol ithalati nedeniyle önemli döviz ödemelerine yol açmış, diğer yandan artan petrol fiyatları sonucu gelişmiş ülkelerde üretilen malları fiyatlarındaki artışlar bu malların alıcısı olan az gelişmiş ülkeleri önemli darboğazlara itmiştir (1).

Dönemde Türkiye'de oluşan dış ticaret açığı 3.366 milyon dolar olmuştur plana göre bu açığın yüzde 78.3 ü fiyat artışlarından oluşmaktadır. Nitekim dönemde Türkiye'nin ithal malları fiyatlarındaki artış 1970-1973 döneminde yüzde 33 e kadar yükselirken bu oran 1973-1977 döneminde yüzde 100'ü bulmuştur. Bunların yanısıra, özellikle 1970 lerde yapılan devalüasyon, dış fiyat konjunktürü ve artan işçi gelirleri gibi nedenlerle, dış ödeme darboğazlarının sona ermesi sonucu oluşan döviz rezervleri 1977 yılına kadar ithalati kısıtlayıcı önlemlerin alınmamış olması nedeniyle erimiş ve kısa vadeli borçlara baş vurulmaya başlanmıştır (2).

Sonuç olarak, dış ekonomik ilişkiler ve bu ilişkilerin ekonomiye yansımaları sonucu, üçüncü plan döneminde ortaya çıkan ve plan hedeflerinin gerçekleştirilememesine yol açan nedenler dördüncü planda şöyle sıralanmıştır(3):

(1) DBYKP, s. 52.

(2) DBYKP, s. 52-53.

(3) DBYKP, s. 58.

- Ekonominin, ara mallarında dışa bağımlılığının azaltılamaması,
- Sanayiinin ihracattan çok çok iç pazara yönelmesi,
- Yurt içi talebin, enflasyonun ve tüketimin artması,
- Ham petrol ve diğer temel malların fiyatlarının yükselmesi,
- Batı ekonomilerindeki fiyat artışları ve işsizlik sonucu bu ülkelerin giderek daha az yabancı işçi talebinde bulunmaları,, bu azalma ile başka nedenlerle de işçi gelirlerinin gerilemesi,
- Uluslararası ilişkilerdeki gelişmelere koşut olarak A.B.D dolarının değer kaybetmesi ve buna bağlı olarak Türk lirasının kısa sürelerde yeniden değerlendirilmesi, bu belirsizlik ortamında ihracat girişimlerinin durması spekülatif amaçlı ithalat gereksiniminin yükselmesi,

İthalat ihracat ve görünmeyen kalemlerdeki gerçekleştirmeleri ise şöyle özetlemek mümkündür:

Bu plân döneminde, 1976 fiyatlarıyla, 20.3 milyar dolarlık ithalat yapılması planlanmış, buna karşılık gerçekleşme 22.5 milyar dolar olmuştur. Böylece ithalat plan hedeflerinin yüzde 10.5 üzerinde gerçekleşmiştir. İhracatta ise gerçekleşme plan hedeflerinin altında kalmıştır. Dönemde 1976 fiyatlarıyla 9819 milyar dolar olarak planlanan ihracat yüzde 14.2 eksikle 8421 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Amaçlanan büyüklüklere ulaşılamamasının yanısıra, dördüncü planda belirtildiği üzere ihracatta yapısal bir değişim de istenilen düzeyde olmamıştır. Nitekim üçüncü planda tarım ürünleri ihracatında yılda yüzde 2.6 madencilik ürünlerinde yüzde 21.5 sanayi ürün-

lerinde ise yüzde 18.5 artış planlanmasına karşın, tarım ürünleri ihracatı yüzde 1.1 gerilemiş madencilik ürünlerinde yüzde 14.6, sanayi ürünlerinde ise yüzde 6.0 artış olmuştur.

Sonuç olarak üçüncü plan döneminde ihracat büyük ölçüde tarımsal ürünlerden oluşan yapısını korumuştur. Bununla birlikte ihracata konu olan sanayi alt sektörlerinden 1973 ve 1974 yıllarında petrol ürünleri, çimento, deri-kösele gıda içki, dokuma sanayi ürünleri ihracatı sanayi ürünleri ihracatının plan hedeflerinin aşılmasında önemli bir rol oynamıştır (1).

Görünmeyen kalemler ise 1974 yılından sonra yukarıda açıkladığımız uluslararası gelişmelerden ötürü önemli bir kaynak olma niteliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu kalemler içinde geçmiş yıllarda önemli bir kaynak olan işçi gelirleri 1973 yılından sonra gerilemeye başlamıştır.

---

(1) DBYKP, s. 60-65.

8. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

8.1. Planın Stratejisi ve Genel Hedefleri

Bu plan döneminde, GSYİH'nin piyasa fiyatlarıyla yüzde 8.2 oranında artarak 1978 yılında 1140.2 milyar liradan, 1983 yılında 1693.3 milyar liraya yükselmesi hedef alınmıştır. Aynı dönemde GSMH ise piyasa fiyatlarıyla yüzde 8.0 oranında artacaktır.

Dördüncü Plan döneminde, tarım sektörü katma değerinin piyasa fiyatlarıyla yılda ortalama yüzde 5.3, sanayi sektörü katma değerinin 9.9 hizmetler sektörü katma değerinin ise yüzde 8.5 oranında artması öngörülmüştür(1).

Aşağıda tablo: 41de dördüncü plan döneminde üretimin yapısı, sektörel katma değerler ve artış hızları görülmektedir. Tarım kesimi üretiminin yıllık ortalama artış hızı yüzde 5.5 olarak öngörülmüş, tarım kesimi alt kesimleri içinde ormancılık sektörünün diğerlerine oranla daha hızlı gelişmesi planlanmıştır. Bu hedefler doğrultusunda gelişme gösterdiği takdirde tarım kesiminin toplam üretim içindeki payı 1978'de yüzde 20.4 den 1983 yılında yüzde 17.1 e düşecektir.

Aynı dönemde sanayi üretimini yılda ortalama 11.7 artması hedef alınmıştır. Sanayi sektörü alt kesimlerinde ise üretimin Madencilik kesiminde yüzde 16.0, imalat sanayiinde yüzde 11.4, Enerji sektöründe ise 13.9 artış göstermesi amaçlanmıştır. Bu suretle sanayi sektörünün toplam üretim içindeki payı, 1978 de yüzde 41.2 den 1983 de yüzde 45.9 a yükselecektir (2).

---

(1) DBYKP, s. 205.

(2) DBYKP, s. 206.

Tablo: 41

Sektörel Katma Değer Artış Hızları

<u>Sektörler</u>	<u>1978</u> <u>GSYİH Oranı</u>	<u>1983</u> <u>GSYİH Oranı</u>	<u>Yıllık Ortalama</u> <u>Yüzde Artış</u>
Tarım	22.2	19.4	5.3
Sanayi	29.5	31.8	9.9
Hizmetler	48.3	48.8	8.5
GSYİH (p.f)	100.0	100.0	8.2
Dış Alem Faktör Gelirleri	0.4	0.6	-
GSMH (p.f)	100.4	99.4	8.0

KAYNAK: DBYKP, s. 206.

Tablo: 42

Üretimin Sektörel Dağılımı

(1978 Fiyatlarıyla Milyar T.L)

Sektörler	1978 Üretim Değeri	Yüzde Dağılım		Yüzde Dağılım		Yıllık Ortalama Yüzde Artış	
		Sektör içi	Sektörler arası	Sektör içi	Sektörler arası		
TARIM	382.8	100.0	20.4	501.3	100.0	17.1	5.5
Bitkisel Üretim	236.8	61.9		302.6	60.4		5.0
Hayvancılık ve su Ürünleri	130.5	34.1		176.6	35.2		6.2
Ormancılık Ürünleri	15.5	4.0		22.1	4.4		7.4
SANAYİ	775.4		41.2	1347.9		45.9	11.7
Madencilik	36.3		1.9	76.4		2.6	16.0
İmalat Sanayi	715.9	100.0	38.1	1226.9	100.0	41.8	11.4
- Tüketim Mal	301.6	42.0		452.0	36.8		8.4
- Ara Malları	293.8	41.1		531.0	43.3		12.6
- Yatırım Mal	120.5	16.8		243.9	19.9		15.2
Enerji	23.3		(1.2)	44.6		(1.5)	13.9
HİZMETLER	721.9		38.4	1088.1		37.0	-8.6
TOPLAM GAYRİ SAFİ ÜRETİM	1880.1		100.0	2937.3		100.0	9.3

Dördüncü Plan döneminde, ileride ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz gibi imalat sanayi sektörü, diğer planlarda da olduğu gibi ekonomi içinde ağırlıklı bir konuma sahiptir. İmalat sanayi alt kesimlerinden, Tüketim malları sanayinin toplam imalat sanayi içindeki payı 1978 de yüzde 42.2 iken bu oranın 1983 de yüzde 36.8 e düşmesi planlanmıştır. Bu oranlar Ara malları sanayi için yüzde 41.1 ve yüzde 43.3 dür. Yatırım malları sanayi payının ise 1978 de yüzde 16.8 den 1983 de yüzde 19.9 a çıkarılması hedef alınmıştır. Bu alt sektörlerin yıllık ortalama üretim artış hızlarına baktığımızda plana göre, en hızlı gelişen alt kesim yüzde 12.6 ile, yatırım malları sanayii olacaktır (1).

Plan döneminde öngörülen hedeflere ulaşabilmek için 1978 yılında 228.1 milyar lira olan yatırımların yüzde 12.5 dolaylarında artarak 1983 yılında 410.5 milyar liraya ulaşması gerekmektedir. Bu suretle dördüncü plan dönemi içinde, toplam yatırım tutarı 1.647.7 milyar liraya ulaşacaktır. Bu tutarın 1.575.8 milyar lirası sabit sermaye yatırımlarından oluşacaktır. Bu büyüklükler gerçekleştiği takdirde toplam yatırımların GSMH ya oranı 1978 de yüzde 19.9 dan 1983 de yüzde 24.4 e yükselinecektir.

Dönemde; 1978 de GSMH nin yüzde 83.6 sını oluşturan toplam tüketim harcamalarının planın son yılında GSMH nin 77.6 sına düşürülmesi hedef alınmıştır. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için kamu tüketim harcamalarındaki artışın yılda ortalama yüzde 6.4 den fazla olmaması gerekmektedir. Özel tüketim harcamalarındaki

---

(1) DBYKP, s. 206.

artışın ise yalda ortalama yüzde 5.7 olması beklenmektedir. Bununla birlikte özel tüketim harcamaları artışı içinde, tarımsal ürünlerin tüketim artış hızının yüzde 4.8 olacağı hesaplanmış ve tüketimin tarım dışı sektörler ürünlerine kayışının bu dönemde de süreceği belirlenmiştir (1).

Ekonomide yatırılabiliç fonları belirleyen ikinci önemli konu tasarruflardır. Bu dönemde öngörülen yatırım düzeyini gerçekleştirebilmek için marijinal tasarruf oranının yüzde 35.1 dolaylarında gerçekleşmesi gerekmektedir. Plana göre, dönem içinde özel kesimin toplam 48.1 milyar lira tasarruf fazlası vermesi, kamu tasarruflarının ise bu kesimin gereksinme duyduğu yatırım düzeyininin 247.1 milyar lira altında gerçekleşmesi söz konusudur. Bu nedenle yaklaşık 199.0 milyar lirayı bulacak olan iç tasarruf, yatırım farkının dış tasarruflarla karşılanması zorunluluğu bu dönemde de sözkonusu olmaktadır (2).

8.2. - DBYKP'da Yatırım Harcamaları

Dördüncü beş yıllık Plân döneminde 1 575.8 milyar lira tutarında sabit sermaye yatırımı yapılması amaçlanmıştır. Plan hedeflerine göre, bu büyüklüğün 898.3 milyar liralık bölümünü kamu yatırımları oluşturmaktadır. -Yüzde 57.0 -. Kamu kesimi payının bu denli büyük oluşu kamu kesimi yatırımlarınının plan hedefleri gereğince kaynak gereksinimi fazla olan büyük ölçekli, imalat enerji ve alt yapı yatırımlarını gerçekleştirmeye yöne-

---

(1) Y.a.ğ.e, s. 208.

(2) Y.a.g.e, s. 213.

lik olmasından kaynaklanmaktadır (1).

Yatırımların sektörel dağılımı Tablo:43 de görülmektedir. Tabloyu incelediğimizde; toplam sabit sermaye yatırımları içindeki yüzde 27.4 payı ile imalat sanayi sektörünün birinci geldiği görülmektedir. Bu sektörü yüzde 16.3 ile ulaştırma ve yüzde 12.2 ile tarım sektörü izlemektedir. Plana göre, bu dönemde büyük yatırım artışları sırayla madencilik, enerji, eğitim ve sağlık sektörlerinde olacaktır. Özellikle sanayileşmenin sağlıklı bir biçimde gelişebilmesi için enerji sektörü, sınavi hammaddeler açısından madencilik sektörünün geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır (2).

IV planın stratejisinin gereğince değerlendirilebilmesi için yatırımlar konusunda büyüklüklerin yanı sıra özellikle yatırım politikalarının belirlenmesi özel bir önem taşımaktadır. Plan'da yatırım politikaları başlığı altında şunlar belirtilmektedir (3):

" Dördüncü plan döneminde uygulanacak yatırım politikalarında, yatırım mallarının giderek ağırlık kazandığı bir sınavi yapı oluşturmaya yönelik ekonomik gelişmenin sağlanması, enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve üretiminin artırılması, tarımda verimliliğin yükseltilmesi, dış satımda hızlı bir artış sağlanması gibi ekonomik önceliklerin, kalkınmanın coğrafi olarak dengeli biçimde gerçekleştirilmesi ve diğer toplumsal önceliklerle uyumlu olarak göz-

---

(1) DBYKP, s. 212.

(2) y.a.g.e, s. 212.

(3) DBYKP, s. 272.

Tablo: 43

Dördüncü Plan Dönemi Sektörel Sabit Sermaye Yatırımları

(1978 Fiyatlarıyla, Milyar TL)

<u>Sektörler</u>	<u>Kamu</u>	<u>Özel</u>	<u>Toplam</u>	<u>Pay</u>
Tarım	93.4	98.2	191.6	12.2
Madencilik	87.0	9.3	96.3	6.1
İmalat	199.4	232.9	432.3	27.4
Enerji	164.8	2.0	166.8	10.6
Ulaştırma	171.3	85.5	256.8	16.3
Turizm	8.8	9.5	18.3	1.2
Konut	15.0	214.9	229.9	14.6
Eğitim	74.0	1.6	75.6	4.8
Sağlık	20.6	0.9	21.5	1.4
<u>Diğer Hizmetler</u>	<u>64.0</u>	<u>22.7</u>	<u>86.7</u>	<u>5.5</u>
<u>TOPLAM</u>	<u>898.3</u>	<u>677.5</u>	<u>1 575.8</u>	<u>100.0</u>

KAYNAK: DBYKP, s. 215.

"Önünde tutulması esastır".

"Başta enerji üretim ve iletim tesisleri olmak üzere alt yapının geliştirilmesini amaçlayan yatırımlar ile sanayide kapasitenin tam kullanımına ve verim artışına dönük yatırımlar öncelikle hızlandırılarak tamamlanacaktır".

"İmalat sanayi dördüncü plan döneminde de toplam yatırımlar içinde en büyük payı almaya devam edecektir. Üçüncü Plan dönemi gelişmeleri gözönüne alındığında yatırım ve ara malları sektörlerinin üretim kapasitesinin artırılması öncelik kazanmaktadır".

8.3. Sektörlerde Gelişme Hedefleri

Plan döneminde sektörlerde gerçekleştirilmek istenen büyüklükler ve hedeflerden önce planın sektörel politikalarını gözden geçirmek ulaşılmak istenen hedeflerin amaçladığı genel gelişim çizgisini belirlemek açısından yararlı olacaktır. Plan sektörel politikalar başlığı altında şu görüşlere yer vermektedir (1).

"Tarımda verim ve üretim artışının hızlandırılması amacıyla tarımsal makina ve ekipman ile sulanan alanları ve ekilebilir toprakları genişletici, toprak aşınmasını önleyici yatırımlara öncelik verilecektir..... Dışsatıma yönelik sanayi hammadde sağlayan üretim kollarındaki yatırım olanakları önemle gözlenecektir".

---

(1) DBYKP, s. 272-273.

" İmalat sanayi yatırımlarından ulusal ekonominin özyeterliliğini ve gücünü artırmak amacı ile makina imalat, metalurji, elektronik ve kimya sanayilerine öncelik verilecektir. Genellikle tüketim mali üreten sanayilerdeki yatırımlarda öncelikler dışsatıma yönelik ve üretimde darboğaz giderici nitelikte olacaktır".

" Yatırım mali üreten sanayilerde sağlanacak gelişmeler büyük öncelik taşımaktadır. Plan döneminde ekonomide yapısal değişiklik sağlamak, yüksek bir gelir ve üretim düzeyine erişmek amacıyla yatırım malları üreten sanayilerin kurulması ve geliştirilmesi esas olacaktır".

Bu ilkeler doğrultusunda sektörlerdeki gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür:

Daha önce de sözkonusu ettiğimiz gibi tarım sektörünün üretiminin yılda ortalama yüzde 5.5 gelişeceği tahmin edilmiştir. Tarım sektörü alt kesimlerinden en hızlı gelişmesi planlanan, ormancılık sektörüdür. Rlanda, bu sektörün daha çok sanayii sektörü taleplerine dönük bir üretim yapısına ulaştırılması amaçlanmıştır. Plan döneminde tarım sektörü ihracatının miktar olarak artmasına karşın toplam ihracat içindeki payı azalacaktır. Bu sektörde gerçekleştirilecek sabit sermaye yatırımlarının yüzde 48.7 si kamu, yüzde 51.3 ünün ise özel kesim tarafından yapılması beklenmektedir. Toplam yatırımlar içinde yüzde 38.0 inin ise tarımsal traktör makina-ekipman yatırımları olması kararlaştırılmıştır (1).

---

(1) DBYKP, s. 223-224.

İmalat sanayii üretiminin yılda ortalama yüzde 11.4 oranında artması hedef alınmıştır. Bu sektörde 1978 de üretimin yüzde 42.1 ini oluşturan tüketim malları sanayii payının 1983 de yüzde 36.8 e düşürülmesi amaçlanırken ara malları sanayi payının, yüzde 41.0 dan 43.3 e, yatırım malları sanayi payının ise yüzde 16.8 den yüzde 19.9 a çıkarılması hedef alınmıştır (1).

Planda belirtildiğine göre tüketim malları sanayi üretimindeki gerçekleştirmeler genellikle plan hedeflerine yakın olmaktadır. Oysa ara mallarında lastik, petrokimya, cam, gübre, demir-çelik dışı metaller sanayilerinin artış hızları, ara malları ortalamasının üzerindedir. Plana göre yatırım ve dayanıklı tüketim mallarında ise yıllık ortalama üretim artış hızını aşan gelişmeler madeni eşya, elektriksiz ve elektrikli makineler, tarım alet ve makineleri demiryolu taşıtları imalatı ve gemi inşaatında görülecektir. (2).

Dönemde ayrıca imalat sanayiinin ihracattaki payının da arttırılması hedef alınmıştır. Plan hedeflerine göre basit işlem görmüş, tarıma dayalı ürünler de dahil olmak üzere toplam ihracat içindeki sanayi ürünlerinin payı 1978 de yüzde 56.5 iken bu oran 1983 de yüzde 75.0 a yükselecektir. Aynı dönemde, imalat sanayii ihracatının miktar olarak artmasına karşın; toplam ithalat içindeki payının düşürülmesi amaçlanmıştır (3). İmalat sanayii ihracatı içinde 1978 de yüzde 73.3 olan ara malları sanayii payının, 1983 de yüzde 68.9 olacağı belirlenmiştir. Bununla birlikte plan dönemi sonunda imalat sanayii

---

(1) DBYKP, s. 231.

(2) DBYKP, s. 231.

(3) DBYKP, s. 235.

İçinde ara malları sanayinin dış girdilere olan bağımlılığını sürdüreceği anlaşılmaktadır.

Aşağıda tablo: 44 de IV plan döneminde, imalat sanayi sektörü alt kesimlerine yapılması planlanan yatırımların dağılımı görülmektedir. Plan hedefleri doğrultusunda bu kesime 432.300 milyon lira yatırım yapılması öngörülmüş olup bu miktar içinde en büyük pay yüzde 71.7 ile ara malları sanayiine aittir.

Tablo: 44

İmalat Sanayi Yatırımları

(1978 Fiyatlarıyla Milyon TL)

Sektörler	Plan Hedefi Değer	Yüzde Pay	III Plan Dönemi		IV Plan Dönemi	
			Değer	Yüzde Pay	Değer	Yüzde Pay
Tüketim Mal	56.628	16.6	71.636	26.8	55.000	12.7
Ara Malları	210.132	61.4	160.270	60.0	308.000	71.7
Yatırım Mal	75.270	22.0	35.430	13.2	68.400	15.8
TOPLAM	342.030	100.0	267.336	100.0	432.300	100.0

KAYNAK: DBYKP, s. 237.

Geçmiş planlı dönemlerindeki deneylerden de ortaya çıktığı gibi, üretim sonuçlarının yanısıra, yatırım hedeflerinin gerçekleşmelerinde de genellikle ara malları sanayi hedefleri plan hedeflerine çok yakın düzeylerde gerçekleşirken, tüketim malları sanayii plan hedeflerini aşmakta yatırım malları sanayiinde ise gerçekleşmeler hedeflerin altında kalmaktadır. Bu durum ise imalat sanayiinde, istenen türde bir yapı değişikliğinin gerçekleştirilemeyeşine neden olmaktadır.

8.4 DBYKP'da Dış Ekonomik İlişkiler

Dış ekonomik ilişkiler ile ilgili olarak planda şu ilkelere yer verilmiştir (1):

- "Dış ekonomik ilişkilerin çok yönlü olarak geliştirilmesi.
- İhracat, turizm ve görünmeyen işlemlerden sağlanan döviz gelirlerinin arttırılması ve ihracatın çeşitlendirilmesi
- Sınaileşme çabalarına uygun nitelik ve nicelikte ithalat gereksinmelerinin karşılanması
- Sağlıklı ve uygun koşullarla bir borçlanma politikasının uygulanması,"

Dönemde ihracatta yılda ortalama yüzde 18.6 oranında bir artış amaçlanmıştır. Amaç yalnızca ihracatın miktar olarak arttırılmasıyla sınırlı olmamış, bu dönemde de diğer dönemlerde olduğu gibi, ihracatın bileşiminde sanayi ürünleri lehine bir değişiklik hedef olarak belirlenmiştir.

---

(1) DBYKP, s. 242.

İmalat sanayi ürünleri ihracatı içinde, ara malları ile yatırım malları üreten sektörler payının arttırılması amaçlanmıştır. Sınai ürünleri ihracatına önemli katkıların dokuma ve giyim, gıda, makina imalatı, demir ve çelik, taşıt araçları, kimya, petrol ürünleri, petrokimya, madeni eşya, çimento ve çimentodan gereçler sektörlerinden olması öngörülmüştür (1).

İthalatın ise plan döneminde yılda ortalama yüzde 10.5 artarak 1978 yılında 4.500 milyon dolardan 1983 yılında 7.400 milyon dolara ulaşacağı öngörülmektedir. Aşağıdaki tabloda ithalatın işlevsel dağılımı görülmektedir (2).

Tablo: 45

İthalatın İşlevsel Dağılımı

(1978 Fiyatlarıyla, Milyon Dolar)

	1978	Yüzde Pay	1983	Yüzde Pay	Yıllık Ortalama Yüzde Artış
Tüketim Mal	243	5.4	340	4.6	6.9
Ara Malları	3 299	73.3	5 100	68.9	9.1
Yatırım Mal	958	21.3	1 960	26.5	15.4
TOPLAM	4 500	100.0	7 400	100.0	10.5

KAYNAK: DBYKP, s. 246.

Tablodan görüldüğü gibi, tüketim malları ithacatının yüzde 6.9, ara mallarının yüzde 9.1, yatırım mal-

(1) DBYKP, s. 244.

(2) DBYKP, s. 246.

larının ise yüzde 15.4 yıllık artış hızı göstermesi öngörülmüştür. Bununla birlikte, artış oranının yatırım mallarında yüksek olmasına karşın, ara malları dışalımının, toplam dışalım içindeki payı oldukça büyüktür. Bu büyüklüğün azalmasına karşın plân döneminin son yılında da önemini koruyacağı tahmin edilmiştir. Bu noktanın ekonominin tümü açısından önemi; bu dönemde imalat sanayiinin dışa bağımlı yapısını sürdürüleceği ve döviz darboğazları karşısında sanayiinde darboğazlara girmesinin kaçınılmaz olacağıdır. Nitekim bu durum planda da belirtilmiş ve 1978 de döviz darboğazı nedeniyle sanayide eksik kapasite kullanımını önleyebilmek amacıyla ithalatın büyük bir bölümünün ara mallarına ayrılması zorunludur denmiştir (1).

Bununla birlikte, dördüncü plan döneminde ithal ikamesi, önceki plânlardan farklı bir biçimde ele alınmıştır. Dönemde, gerçekleştirilmesi planlanan ithal ikamesi, miktar olarak hesaplanmış ve sektörel dağılımı belirlenmiştir.

Dördüncü Beş Yıllık Plan çalışmalarında ithal ikamesi; ithalat gereği ile ihracat ve dış faktör gelirleri toplamı arasındaki farkı dış tasarruf gereğine eşitleyen miktar olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama uyarınca ithal ikamesini şu şekilde formüle etmek mümkündür:

İthal ikamesi : MS	S_D : Toplam Yurtiçi tasarruflar
İthalat gereği: M	I : Toplam gayrisafi sabit sermaye yatırımları
Ihracat : E	N : Toplam stok artışı
Dış faktör gelirleri : F	N : Toplam stok artışı

denildiğinde ithal ikamesi:

(1) DBYKP, s. 246.

$$MS = \bar{M} - (E + F) - (I + N) - S_D = 0 \text{ olacaktır (1).}$$

Aynı çalışma IV Plan için ithal ikamesi şöyle hesaplanmıştır (2). İthal ikamesi oranlarının belirlenmesinde öncelikle sektörel ithalat ikamesi katsayılarının belirlenmesi daha sonra ise toplam ithalat ikamesi içinde ara malları, tüketim malları ve yatırım malları sanayiilerinde gerçekleştirilecek ithal ikamesi paylarının bulunması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar iki aşamada ele alınmıştır.

Birinci aşamada çeşitli mallar için baz yıllardaki ithalat/iç talep oranları belirlenmiş, daha sonra ise bu mallar için hedef yılındaki iç talep projeksiyonları yapılmıştır. Bu aşamadan sonra baz yılı ithalat/iç talep oranları hedef yılı iç talep büyüklükleri ile çarpılarak hedef yılı ithalatlari elde edilmiştir.

İkinci aşamada ise ithalat ikamesine dönük projeler dikkate alınarak hedef yılı için mal bazında ithalat tahmini yapılmış, bulunan bu sonuç ile ilk aşamada bulunan ithalat büyüklükleri arasında fark ithalat ikamesini vermiştir. Dönemde yapılması planlanan, toplam ithal ikamesi içinde sektör payları tablo:46 da görülmektedir. Toplam ithal ikamesi içinde en önemli payın, 0.25 ile demir çelik ana sanayiinde olduğu görülmektedir. Bu sektörü 0.13 ile tarımsal makina ve teçhizat, 0.11 ile elektriksiz makineler ve 0.08 ile diğer kimyasal maddeler imalı sektörleri izlemektedir.

---

(1) 4.5 Yıllık Plan Modeli ve Yan Çalışmaları, İPD, Uzun Vadeli Planlar Şubesi, Haziran 1977. s. 11.

(2) Y.a.g.e, s. 80-81.

Planın dış ödemeler dengesi açısından görünmeyen işlemler konusundaki öngörülerini ise; turizm gelirlerinden sağlanan gelirin 1978'de 65.0 milyon dolardan 1983'de 468 milyon dolara, işçi gelirlerinin ise plan döneminde 915 milyon dolardan 1200 milyon dolara yükseleceğidir.

IV. plan Türkiye AET ilişkileri konusunda diğer planlardan farklı bir yaklaşım içinde olduğu görülmektedir. Fakat kanımızca bu tercih planın sanayileşme ve diğer politikaları ile tutarlı bir seçimden çok geçmiş dönemlerde Türkiye ile AET arasındaki ilişkilerin kazandığı yeni boyutların kaynaklanmış gözükmektedir.

Planın dönemde Türkiye-AET ilişkileri konusunda değerlendirmeleri şöyledir (1):

" AET ile ilişkiler Türkiye'nin kalkınma ve sanayileşmesini engellemeyici destekleyici yönden yeniden düzenlenecektir. Türkiye AET ilişkilerinin IV. in plan hedefleri ve politikaları ile uyum içinde olması esastır. Türkiye bu dönemde Türkiye-AET ilişkilerinde görülen ve yeni üyelerin katılmasıyla daha da artacak olan taviz aşınmasının giderilmesine, tarım ve sanayi ürünlerinde Türkiye'ye tanınacak tavizlerin üye olmayan ülkelere oranla daha yüksek olmasına ve öyle kalmasına, sanayi ürünleri dışsatımına topluluk tarafından engel çıkarılmayacağına ilişkin güvence sağlanmasına çaba gösterecektir.

Türkiye AET ilişkilerinin yukarıda değinilen ilkeler çerçevesinde geliştirilmesi için:

---

(1) DBYKP, s. 268-269.

Tablo: 46

DBYKP'DA SEKTÖREL İTHALAT İKAMESİ KATSAYILARI

Sektörler	Yüzde Pay
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.04100
Kimyasal Gübreler İmali	0.14200
İlaç Sanayii	0.00600
Diğer Kimyasal Maddeler İmali	0.08500
Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	0.02300
Diğer Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	0.00800
Demir, Çelik Ana Sanayi	0.25500
Diğer Metal Ana Sanayi	0.02300
Metal Eşya Sanayi	0.03200
Elektriksiz Makinalar	0.11600
Tarımsal Makine ve Teçhizat	0.13500
Elektrikli Makinalar	0.04500
Deniz Ulaşım Araçları	0.02600
Demiryolu Ulaşım Araçları	0.01800
Motorlu Kara Ulaşım Araçları	0.02500
Diğer İmalat Sanayi	0.02000
TOPLAM	1.00000

KAYNAK: Dördüncü Beş Yıllık Plan Modeli ve Yan Çalışmaları,
DPT, İPD Uzun Vadeli Planlar Şubesi, Haziran 1977, s. 81.

- Türkiyenin yükümlülükleri bir süre dondurulacaktır. Türkiyenin yükümlülüklerinin dondurulduğu sürede, tarım sanayi ürünleri iş gücü ve mali yardım konularında Türkiye'ye sağlanacak tavizler incelenerek AET'nin Türkiye'nin içinde bulunduğu sorunların çözümüne ve Türkiye'nin kalkınmasına katkısı..... değerlendirilecektir. Söz konusu dönemde ayrıca Türkiye AET ilişkilerinde Türkiye'nin sınılaşma ve dış ekonomik ilişkiler politikalarıyla çelişkili olan noktaları gidermek, Türkiye AET ilişkilerini sağlam (bir) temele oturtmak üzere gerekli değişiklikler ve Türkiye AET ilişkilerinin alacağı biçim saptanacaktır".

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan konular ana hatları ile özetlenmiş, eleştirilmiş ve ulaşılan toplu sonuçlar verilmiştir.

Bu amaçla bölümde, önce kalkınma kuramları bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra, planlı dönemde gelişmeler başlığı altında, Türkiye ekonomisinin planlı dönem boyunca gelişme eğilimi, amaçlanan hedeflerden sapmaların nedenleri ve planların genel stratejileri bir bütün olarak verilmiştir. Bölümde üçüncü olarak, Planlı dönemdeki gelişmeler, kalkınma kuramları çerçevesinde yorumlanmış ve bu gelişmenin daha çok hangikuramlarla uyum sağladığı araştırılmıştır. Burada varılan sonuçlar çerçevesinde, bölümde son olarak, Türkiye ekonomisi imalat sanayi alt kesimlerinde ekonomiyi etkileme gücü yüksek sektörler belirlenmiş, bu belirlemede birinci bölümün sonunda anlatılan, sektörlerin ileriye ve geriye bağılıkları ile Rasmussen'in endekslerinden yararlanılmıştır. Bulunan bu değerlerle ve imalat sanayi alt kesimlerinin ithal girdilerine bağılıkları ve sektörlerin yurt içi tüketimin ne kadarını karşılayabildikleri de dikkate alınarak, ithal ikamesinin gerçekleştirilmesi gerekli sek-

törler belirlenmeye çalışılmıştır.

9. Kalkınma Kuramları

Kalkınma kuramlarının en genel anlamda ilgi alanları; az gelişmiş ülkelerde kaynak yaratılması ve kaynakların etkin bir biçimde kullanılmaları koşullarının araştırılmasıdır. Bu kuramların genellikle temel varsayımları, az gelişmiş ülkelerde yapısal özellikler nedeniyle, standart ekonomi kuramının sorunları çözmede yetersiz kalacağıdır. Nitekim daha önce de belirttiğimiz gibi; kalkınma kuramları içinde minimum müdahale taraftarı olan görüşler olmakla birlikte, katıksız bir serbest piyasa düzenini savunan görüşlere rastlamak olanaksızdır. Bununla birlikte bu bakış açısı, kuramları serbest piyasa düzenini tümden yadsımak yerine, bu düzenin işlerliğinin sağlanmasının araştırılmasına yöneltmiştir. Özet olarak söylemek gerekirse, kalkınma kuramlarının hemen hemen tümünün ortak amacı; az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı gerçekleştirebilmek amacıyla, serbest piyasa düzeninin işlerliğinin sağlanması ya da işlerliği sağlayabilecek ön koşulların gerçekleştirilmesi olmaktadır. Bu görüş doğal olarak tüm kuramlarla nitelik ve niceliği farklı olmakla birlikte kamu otoritelerinin ekonomiye müdahalesini içermektedir. Kalkınma kuramlarını sorunlara bakışları açısından değerlendirdiğimizde, tüm sorunlara çözüm getirmek savında olan bütüncü kuramlar bulmak güçtür. Bunun yerine kuramlar genellikle, ekonomik yapının farklı sorun ya da birimlerinden birine, diğerlerine oranla daha fazla ağırlık vermişlerdir. Bu farklılık, genellikle kuramların sorunları incelerken yaptıkları soyutlama ve varsayımlardaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Çalışmada, kalkınma kuramları arasında ilk olarak incelenen dengeli kalkınma kuramları içinde Nurkse ve Ro-

dan'ın kuramları birçok açılardan benzerlik göstermektedirler. Her iki yazara göre de, az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı engelleyen en önemli etken, piyasanın sınırlılığıdır. Nurkse bu ülkelerin yapısal özelliklerini 'fakirliğin kısır döngüsü' adı altında çevrimsel bir şemada belirlemiştir. Aralarında birtakım farklar olmakla birlikte her iki yazar da az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın gerçekleştirilmesi için; ekonomideki çeşitli sektörlerin birbirleri için pazar oluşturabilecek biçimde birlikte planlanmalarını önermişlerdir. Böylece, bu yolla piyasanın sınırlılığı sorunu ortadan kalkacaktır.

Gerek Rodan gerekse Nurkse, birlikte planlanmaları gereken sektörlerin, piyasanın sınırlılığının kırılabilmesi açısından, daha çok tüketim malı üreten sektörler olması gerektiğini söylemektedirler. Yazarların bu görüşlerinin kaynağında, tüketim malı üreten sektörlerin, üretim artışlarının gelir artışından daha doğrudan etkilenmeleri olgusu vardır. Bu açıdan her iki kuramın da kalkınma olgusuna sağlıklı bir biçimde, uzun dönemli çözümler önermek yerine, kısa dönemde kalkınmayı engelleyen koşulların aşılmasını sağlayabilecek tedbirler önerdiklerini söyleyebilmek mümkündür. Gerçekten de az gelişmiş ülkelerde, kalkınma ya da sanayileşme genellikle tüketim malı üreten sektörlerin gelişmesiyle başlamaktadır. Daha sonra ise, ülke içindeki talebin yapısındaki değişimlerin etkisiyle, ara ve yatırım üreten sektörler gelişmektedir. Bununla birlikte uygun politikalarla desteklenmediğinde, sanayi yapısının bu gelişim çizgisini kendiliğinden izleyeceğini söyleyebilmek oldukça güçtür. Her iki yazar da sonuç olarak denge kavramını salt sanayi sektöründeki alt kesimler açısından kullanmışlardır. Örneğin, az gelişmiş ülkelerde, kalkınma açısından oldukça önemli olan tarım sektörü ile sanayi sektörü arasındaki ilişkiler ve geliştirilmesi gerekli bir denge kavramı her iki yazarca da dikkate alınmamıştır.

Bu iki kuramın, kalkınma sorunu içinde dış ekonomik ilişkilere yaklaşımları oldukça farklılık göstermektedir. Nurkse'nin kalkınma sorunu içinde dış ekonomik ilişkilere verdiği önem, sadece kalkınmaya yabancı sermayenin katkısının azamileştirilmesi ile sınırlıdır. Bununla birlikte Nurkse; yabancı sermaye ile kaynak yaratılmasının mutlaka ülke içi çabalarla da desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Rodan ise az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına, bu ekonomilerin dünya ekonomisi içindeki yerleri açısından bakmaktadır. Bu açıdan Rodan, öncelikle dünya gelirinin azamileştirilmesi sorununu ele almakta ve az gelişmiş ülkelerin, dünya ekonomisi içinde bağımsız birer birim olarak ortaya çıkmalarının, dünya gelirinde bir azalmaya neden olacağını söylemektedir. Rodan bu doğrultuda, az gelişmiş ülkeleri dünya ekonomisine entegre etme çabaları içindedir. Nitekim kuramının açıklandığı makalesinde dünya ekonomisi içinde gelişmiş ülkelerin sanayi ürünlerinin az gelişmiş ülkelere de yeteceğini söylemektedir. Bu bir anlamda az gelişmiş ülkelerin mukayeseli maliyetler ilkesine göre görece üstün oldukları alanlarda ihtisaslaşmaları anlamına gelmektedir. Bu görüş ise kuşkusuz, kalkınma kuramlarının günümüzde ulaştıkları aşamada, dengeli kalkınma görüşü ile çelişmektedir.

Dengeli kalkınma kuramları içinde Nurkse ve Rodan dan sonra incelenen, Lewis ve Fei-Ranis'in kuramları az gelişmiş ülkelerde varolan ikili ekonomik yapıdan hareket etmektedirler. Her iki yazar da bu yapı içinde marjinal verimliliğin çok düşük, hatta sıfır olduğu geleneksel kesimden işgücü transferi ile modern kesimin nasıl geliştirileceğini araştırmaktadırlar. Her iki yazara göre de, az gelişmiş ülkelerde, geleneksel kesimden endüstri sektörüne sabit bir ücret düzeyinde transfer edilecek işgücü sayesinde, bu kesimde sermaye birikimi oluşacak, bu biriki-

min modern sektörde tekrar yatırılmasıyla birikim süreci yığımlı bir biçimde gelişecektir. Fei-Ranis modeli ise, Lewis'in dikkate almadığı bazı konuları içermesi açısından Lewis modelinin daha gelişmiş bir biçimi olarak yorumlanabilir.

Lewis modelinin tartışılabilir noktalarını özetleyecek olursak şunları söyleyebilmek mümkündür: İlk olarak Lewis'in kuramını ortaya attığından günümüze değış geçen zaman süresinde devlet kavramı ve sosyal güvenlikle ilgili konulardaki gelişmeler, geçimlik kesimden modern kesime geçimlik kesimdeki verimlilik düzeyinin belirlediği ücrette, işgücü transferini olanaksız kılmaktadır. Ayrıca bu olanağın bulunması halinde bile, bu durumun sosyal yapıda ortaya çıkarabileceği sorunlar açısından kabul edilebilirliği tartışılabilir. Lewis'in kuramında aynı doğrultuda eleştirilecek diğer bir nokta ise, sermaye birikiminin gelir dağılımının, kira ve kâr elde edenler lehine bozulmasıyla mümkün olabileceğinin önerilmiş olmasıdır. Bu konuda, sosyal yapıda birtakım huzursuzluklar doğurabileceği gibi, ayrıca ekonomik olarak da geçerliliği tartışılabilecek bir tezdır. Bilindiği gibi az gelişmiş ülkelerde kalkınmış ülkelerin tüketim kalıplarının benimsenmesi, gelir gurubu yüksek kesimlerin tasarruf olanaklarını oldukça kısıtlayan bir etken olmaktadır. Bunların yanısıra Lewis'in varsayımlarından biri, geleneksel kesimden modern kesime emek transferinin maliyeti olmadığıdır. Bu, işgücünün yarattığı büyük şehir, konut, beslenme, sağlık sorunları düşünüldüğünde bu olgunun önemli bir toplumsal maliyeti olduğu ortaya çıkmaktadır. Lewis modelinde sermaye birikiminin salt kapitalislerin birikimleriyle sağlanmayacağı, para arzındaki genişlemelerin ve banka kredilerinin de önemli bir sermaye kaynağı olduğunu söylemektedir. Kuşkusuz bunlar az gelişmiş ülkelerde sermaye birikim kaynağı olarak düşünülebilir.

Asıl önemli olan bu kaynakların ekonominin tümü üzerinde-ki uzun dönemdeki etkileri olmaktadır.

Lewis, çalışmasında daha önce de anlatıldığı gibi bu kaynaklarla sermaye yaratılmasının sadece gelir dağılımı ve fiyatlar üzerinde etkili olacağını, bunun ise uygun politikalarla kısa bir dönemde giderilerek, enflasyonun önleneyeğini ve ekonominin tekrar dengeye geleceğini belirtmektedir. Lewis, çalışmasının başında da belirttiği gibi, az gelişmiş ülkelerde kalkınma sorununun çözülmesi açısından, klasik çerçeveden ne şekilde yararlanılabileceğini araştırmaktadır. Doğal olarak bu görüş çerçevesinde Lewis enflasyonunun kaynağını, salt parasal olarak değerlendirmektedir. Oysa bilindiği gibi az gelişmiş ülkelerde parasal enflasyonun yanısıra, yapısal olarak enflasyonist bir eğilim vardır. Bu olgu, bu ülkelerde, enflasyonun bir kez başlaması halinde, ekonominin tekrar dengeye getirilmesini oldukça güçleştirmektedir. Ayrıca modern kesimin geleneksel kesimden gerektiği gibi işgücü transfer edebilmesi bu kesimin kullandığı teknoloji ile ilgilidir. Lewis'in modelinin istenilen biçimde işleyebilmesi için emek yoğun teknolojiler kullanılması gerekmektedir. Oysa ekonomik kalkınmanın, aynı zamanda teknolojik gelişme ile özdeş olduğu düşünüldüğünde, bu görüş tartışılabilir olmaktadır. Lewis kuramında dikkate alınmayan bir diğer nokta ise, tarım sektörünün ekonomik kalkınmadaki önemi olmuştur. Nitekim bu nokta Fei-Ranis kuramının, hemen hemen Lewis kuramından temel farklılığı olmaktadır. Fei-Ranis, kuramlarında, Lewis'ten farklı olarak; tarımın gelişmesinin endüstrinin gelişimi kadar önemli olduğunu, tarım ile sanayinin gelişmesinin dengeli olması gerektiğini ve modern sektörün işgücü emme oranının nüfus artış oranından fazla olması gerektiğini vurgulamışlardır.

Dengesiz kalkınma kuramları içinde ilk olarak anlatılan A.O Hirschman'ın kuramı, az gelişmiş ülkelerin yapısal özellikleri konusunda, dengeli kalkınmayı savunan kuramlarla hemen hemen aynı kanıdadır. Hirschman da dengeli kalkınmayı savunan yazarlar gibi, az gelişmiş ülkelerin başta gelen sorunlarının, kaynakların yetersizliği ve yatırım yapma yeteneğinin olmayışı olduğunu söylemektedir. Hirschman'ın bu yazarlardan ayrıldığı nokta, kaynakların kullanılma biçiminde ortaya çıkmaktadır. Hirschman'a göre az gelişmiş ülkelerde, kıt olan kaynakların tüm sektörlerde birden, dengeli bir biçimde kullanılması hiçbir sektör için istenilen sonucu vermeyecek, başarısız olacaktır. Hirschman, bu açıdan, bu ülkelerde kaynakların ekonominin tümünde birden değil ekonominin stratejik sektörlerinde kullanılmasını önermektedir. Bu sektörlerin belirlenmesinde ise Hirschman, sektörlerin ileriye ve geriye bağlılıklarının esas alınmasını önermektedir. Hirschman bu görüşleri çerçevesinde yatırımları; sosyal sabit sermaye yatırımları ve doğrudan verimli yatırımlar olarak ikiye ayırmaktadır. Yazara göre az gelişmiş ülkelerin sorunlarını çözmek konusunda önlerinde iki alternatif vardır. Bunlar iki yatırım türünden birine öncelik verilmesidir. Hirschman bu yolları eksik ya da aşırı kapasite ile kalkınma olarak adlandırmaktadır.

Dengesiz kalkınma kuramları içinde ikinci olarak, F.Perroux'un kalkınma kutupları kuramı incelenmiştir. F. Perroux, az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik kalkınma sorununa çözüm bulmak amacıyla, kalkınmış batılı ülkelerin, kalkınma süreçlerini model olarak almıştır. Perroux'a göre diğer kalkınmış batılı ülkelerin kalkınma süreçlerinden de izlenebileceği gibi; kalkınma genellikle ekonomik mekanın belirli yörelerinde başlamakta, daha sonra mekanın tümüne yayılmaktadır. Perroux bu düşünceden hareketle eko-

nomik mekanın belirli yerlerinde farklılaşmış ekonomik faaliyetlerin yapısını, bu yapı içindeki sürükleyici ekonomik birim ya da firmayı ve bu birimin ekonominin tümünü etkilemesini incelemiştir. Perroux'un kuramı da kalkınma olgusunu tarihsel süreç ile ilişkilendiren diğer kuramlarda görülen eksiklikleri taşımaktadır. Bu kuram da aynı doğrultudaki diğer kuramlar gibi büyük ölçüde ülkelerin kalkınmalarındaki öznel koşulları dikkate almamaktadır. Sonuç olarak söylemek gerekirse; Perroux'un kuramı, günümüzde az gelişmiş ülkelerin, -kalkınma kuramlarının ulaştığı aşama dikkate alındığında- kalkınma sorununa bütüneül çözümler getirmekten çok, az gelişmiş ülkelerdeki bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde kısmi bir plân aracı olabilecek niteliktedir.

Kuramsal bölümde son olarak yapısal kantitatif yaklaşım başlığı altında, Chenery'nin kuramı, Chenery'nin üzerinde önemli durduğu bir kavram olarak ithal ikamesi ve sektörlerarası bağılılıkların çeşitli hesaplanma biçimleri anlatılmıştır. Chenery'nin kuramı, kalkınma olgusuna bakış açısından, diğer kuramlardan oldukça farklılık göstermektedir. Yazarın kendisinin de belirttiği gibi, Chenery, ülkelerin yapılarına göre kuramlar önermek yerine, ülkeleri kalkınma stratejilerindeki temel farklılıklara göre sınıflamaktadır. Chenery bu doğrultuda, kalkınmakta olan ülkelerin belirli özelliklerini ve ekonomik yapılarındaki değişimleri incelemiş, normal koşullar altında bu ülkelerin kalkınma trendlerindeki aşamaları belirlemiştir. Yazarın örnek olarak seçtiği ülkelerde yaptığı araştırmalar, ülkelerin kalkınmalarının belirli aşamalarında talep yapısı, uluslararası ekonomik ilişkiler, teknoloji düzeyi gibi konularda birörneklik gösterdiğini ortaya koymuştur. Chenery bu veriler doğrultusunda, ülkeleri, yapısal özellikleri ve izledikleri kalkınma stratejilerine göre üç temel

aşamada sınıflamıştır. Bunlar; birincil ihtisaslaşma, dengeli kalkınma ve endüstriyel ihtisaslaşmadır. Chenery ayrıca ithal ikamesini dengeli kalkınma stratejisi içinde ayrı bir aşama olarak değerlendirmiştir. Bu aşamalardan birincil ihtisaslaşma stratejisini izleyen ülkeler genellikle, doğal kaynaklar açısından zengin bir ya da iki ürünün ihracatında uzmanlaşmış ülkelerdir. Chenery bu ülkelerde, ihracata konu olan sektörün geliştirilmesinin, ithal ikamesinden daha çok yararlı olacağını söylemektedir. Bunu izleyen aşama olarak değerlendirilen, dengeli kalkınma stratejisini ise Chenery, dengeli kalkınma ve ithal ikamesi olarak iki bölümde ele almaktadır. Yazara göre bu stratejilerden, dengeli kalkınma stratejisini izleyen ülkeler, genellikle dünya pazarlarında önemli olacak malların ihracat olanaklarına sahip değildirler. İkinci bir özellik olarak ise bu ülkeler, birincil mal ihraç olanaklarının olmayışı yanısıra nüfus olarak küçük ülkelerdir. Bu olgu, ülkelerde iç pazarı sınırlamakta ithal ikamesinin uygulanması için uygun olmayan bir ortam oluşturmaktadır. Chenery bu ülkelerde ithal ikamesinden çok, dengeli kalkınma stratejisinin benimsenmesinin ülkeler açısından daha yararlı olacağını savunmaktadır. Chenery birincil ürünler, ihraç olanakları bulunmayan fakat nüfus büyüklükleri 10 milyonu aşan ülkelerin, ithal ikamesi stratejisine yönelmelerini zorunlu görmektedir. Endüstriyel ihtisaslaşma ise, bir anlamda ithal ikamesi stratejisinin bir sonraki aşaması niteliğindedir. Chenery'nin kuramı diğer kalkınma kuramlarına oranla kalkınma olgusuna oldukça farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bunun yanısıra kuramın ikinci bir özelliği, tüm kalkınma kuramlarının bir bütün olarak değerlendirmesine olanak verecek, kuramsal bir çerçeve sağlamış olmasıdır.

Yapısal katitatif başlığı altında ikinci olarak Chenery'nin üzerinde önemle durduğu bir kavram olması nedeniyle ithal ikamesi incelenmiştir. Kuşkusuz ithal ikamesinin bir bütün olarak incelenmesi, çalışmanın sınırları dışındadır. Bu nedenle ilgili bölümde ithal ikamesi kavramının tanımı, ölçülmesi ve kısaca özellikleri anlatılmıştır. İthal ikamesinin kullanılma biçimi sonuçlar açısından oldukça önemli olmaktadır. İthal ikamesini, kalkınmakta olan ülkelerde; dış ödemeler dengesindeki açıkların giderilmesi ya da kalkınma stratejisi olarak kullanılması mümkündür. Bu iki kullanma biçimi arasında özellikle sonuçlar açısından önemli farklar ortaya çıkmaktadır.

Az gelişmiş-ülkelerde kalkınmanın ilk aşamalarında talep daha çok tüketim malları üreten sektörlerle döndür. Bu tür malların talebinin karşılanması, ise başlangıçta büyük ölçüde ithalata bağımlı olması, az gelişmiş ülkelerde ödemeler dengesini zorlayan bir etken olmaktadır. Bu nedenle bu ülkelerin bir çoğunda ithal ikamesi, ödemeler dengesindeki güçlükleri çözmeye amacıyla kullanılmaktadır. Bu kullanım biçimi ise doğal olarak bu ülkelerde ithal ikamesinin gerçekleştirildiği ilk sanayilerin, tüketim malları sanayileri olmalarına yol açmaktadır. Bu yapı uygulamanın ilk dönemlerinde ödemeler dengesi sorunlarına kısa çözümler getirirken uzun dönemde ekonominin dışa bağımlılığını daha da artıran bir olgu olmaktadır.

İthal ikamesi az gelişmiş ülkelerde kalkınma stratejisi olarak kullanıldığında amaç; uzun dönemde kendine yeterli, dışa bağımlılığı azalmış, temel sanayilerini kurmuş bir ekonomik yapı olmaktadır. Bu amaçla gerçekleşebilmesi ise, büyük ölçüde bu ülkelerde ithal ikamesinin gerçekleştirileceği sektörlerin doğru bir biçimde belirlenebilmesine bağlı olmaktadır. Bu belirlemede kullanılabilecek araçların başında sektörlerarası bağılılıklar gelmektedir.

Yapısal kantitatif başlığı altında son olarak, sektörler-arası bağılılıkların ölçülmesi anlatılmıştır. Bu konuda klasikleşmiş anlamda doğrudan ve toplam ileri ve geri bağılılıkların yanısıra, Rasmussen'in ekonominin tümü ile sektörler arasındaki etkileşimi belirlediği dağılım gücü ve dağılım duyarlılığı indeksleri açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak kalkınma kuramlarını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde şunları söyleyebilmek mümkündür:

- Kalkınma kuramları, az gelişmiş ülkelerin sorunlarına bütüncü yaklaşımlardan çok, kısmi yaklaşımlar getirmiştir.
- Her kuram varsayımları ve soyutlamaları çerçevesinde, az gelişmiş ülkelerin sorunlarından birini, ya da birkaçını önemsemiş, diğerlerini ya veri kabul etmiş ya da ikinci derecede önem vermiştir.
- Bu noktalar özellikle kuramların uygulanmalarında önemli olmaktadır. Bu açıdan kuramların tek tek uygulanmaları yerine, bir bileşim içinde uygulanmaları daha gerçekçi gözükmektedir.
- Tüm kuramlarda görülen, kalkınma olgusunun tarihsel süreçten soyutlanmış olarak ele alınması, kuramların eleştiriye açık bir yönü olarak görünmektedir.
- Özellikle Chenery'nin yaklaşımı, kalkınma kuramlarının bir bütün olarak değerlendirilmesinde önemli kuramsal çerçeve vermektedir.
- Bu açıdan, kalkınma kuramlarının her birinin ülkelerin kalkınma aşamalarının her noktasında uygulanmalarının olanaksız olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Böylece kalkınma kuramlarının üzerlerinde durdukları sorunlar, ülkelerin kalkınmalarında

rının belirli aşamaları için sözkonusu olmakta daha sonra ise bir anlam ifade etmemektedirler. Örneğin belirli bir sanayileşme düzeyine ulaşmış bir ülke için Hirschman'ın sosyal sermaye yatırımları ile doğrudan verimli yatırımlar arasında tercihi anlamsız olacaktır.

- Sonuç olarak kalkınma kuramlarının herbirinin ülkelerin kalkınmalarının belirli aşamalarına tekabül ettiği söylenebilir. Bu doğrultuda dengersiz kalkınma kuramları daha çok kalkınma olgusunun ilk aşamalarındaki sorunlarına öncelik vermişlerdir. Kalkınmanın daha sonraki aşamaları ise dengeli kalkınma kuramlarındaki görüşler ile uyum sağlamaktadır.
- Bu değerlendirme çerçevesinde dengeli kalkınma kuramlarındaki görüşler de ülkelerin kalkınma süreçlerindeki belirli bir aşamaya tekabül etmektedir. Dengeli kalkınma aşamasını ise ithal ikamesi ve endüstriyel ithisaslaşma aşamaları izlemektedir.

10. Planlı Dönemde Gelişmeler

Planlı dönemde uygulanan stratejiler bütün olarak değerlendirildiğinde; ilke olarak, tüm planlarda dengeli kalkınma stratejisinin benimsendiğini söyleyebilmek mümkündür. Planlarda gerek sanayi sektörü ile tarım sektörü arasında, gerekse diğer sektörler arasında dengeli bir gelişmenin gereği sık sık vurgulanmıştır. Bununla birlikte denge kavramı, planlarda tüm sektörlerin eş anlı ve eş oranlı gelişimi şeklinde anlaşılmamış ve sanayi sektörünün ekonomi içinde diğer sektörlerle oranla ağırlıklı bir yere sahip olması amaçlanmıştır.

Planlardaki uygulanan stratejilerin belirlenmesinde tek triter, kuşkusuz 'denge' sözcüğünün kullanılmış olması değildir. Bu konuda en önemli gösterge sanayileşme stratejileri olmaktadır. Daha önce de söz konusu edildiği gibi, planlarda sanayileşmenin, salt sınaî hasılanın artırılması olmadığı, asıl amacın sanayi sektöründe ara ve yatırım malları lehine yapısal bir değişimin gerçekleştirilmesi olduğu belirtilmiştir. Sanayileşme stratejileri içinde yatırım önceliklerinin ve sanayi sektörü içinde ağırlık verilecek alt sektörlerin belirlenmesinde kullanılan kriterler, stratejinin genel niteliğini de belirlemektedir. Bu belirlemede kullanılabilir ve birbirinin alternatifi olan iki ilkeden söz etmek mümkündür. Bunlar; dinamik ve statik mukayeseli maliyetler ilkeleridir. Bu ilkelere ikincisi kalkınmada ithal ikamesi stratejisinin benimsendiği anlamına gelmektedir. Bu açıdan planlı dönemde izlenen stratejiler içinde ithal ikamesi kavramının ağırlığını araştırmak planların stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir gösterge olacaktır. Tüm planlara baktığımızda, yoğunluğu farklı olmakla birlikte, geliştirilecek sektörlerin belirlenmesinde dinamik mukayeseli maliyetlerin kriter olarak alınması ilke olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte bu ilkenin kullanılma amaçları planlarda farklılıklar göstermektedir. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi ithal ikamesi stratejisinin kullanım amaçları, uygulama sonuçlarında farklılıklara yol açmaktadır. Örneğin birinci planda geliştirilecek sektörlerin belirlenmesinde, dinamik mukayeseli maliyetler ilkesinin esas alınacağından söz edilmiştir. Bununla birlikte sonraki planlarla karşılaştırıldığında, birinci planda benimsenen ithal ikamesi stratejisinin, bir kalkınma stratejisi olmaktan çok dış ödemeler dengesi açıklarına çözüm bulmayı amaçlayan bir politika tedbiri olduğu görünümü vardır. Nitekim birinci planda sanayileşmenin ithal gereksinimlerini artıracığı bu nedenle de ithal ikamesinin gerekli olduğundan söz edilmektedir. İkinci ve üçüncü planlarda ise, ithal ikamesi

stratejisinin ilk plana oranla, daha değişik bir açıdan yorumlandığı görülmektedir. Bu olgu iki nedenden kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerden birincisi, dış dünyadaki değişimler ve bu değişimler içinde Türkiye'nin aldığı yeni konum, ikincisi ise Türkiye ekonomisinin talep yapısında meydana gelen değişimlerdir. İkinci plan döneminde, Türkiye ile AET arasındaki ilişkiler önem kazanmaya başlamıştır. Bu ilişkiler doğal olarak Türkiye'nin uzun dönemde sanayiini, AET ülkeleri ile rekabet edebilir düzeye getirme, diğer bir deyişle geliştirme çabalarını da beraberinde getirmiştir. Birinci plan döneminden sonra, ithal ikamesinin kalkınma stratejisi olarak benimsenmesini gerektiren ikinci bir etken de Türk Ekonomisinin talep yapısındaki değişimler olmuştur. Birinci planın son yıllarından itibaren, Türkiye ekonomisinde talep, tüketim malı üreten sektörlerden, ara ve yatırım malı üreten sektörlerle kaymaya başlamıştır (1). Bu gelişim aynı zamanda, Türkiye Ekonomisinde sektörlerarası bağlılığın kuvvetlenmeye başladığını da göstermektedir. Bu iki nedenden ötürü, özellikle ikinci plan döneminden itibaren, ithal ikamesi, planlarda bir kalkınma stratejisi olarak belirlemeye başlamış ve bu eğilim üçüncü ve dördüncü plan dönemlerinde daha da artarak sürmüştür. Özellikle üçüncü plan döneminde ithal ikamesi stratejisinin daha ağırlıklı olarak ele alınmasına neden olan bir diğer etken de uluslararası ekonomik ilişkilerdeki gelişmeler sonucu Türkiye'de dış ödemeler dengesine bağlı olarak sanayiinin önemli darboğazlara girmesi olmuştur.

---

(1) Bu olguyu Uğur Korum, talep olarak adlandırmakta ve bu konuda şunları söylemektedir: "Ekonomiler geliştikçe sektörlerle yönelen talep yapısı belli kaymalar gösterir ve talep; ithal içeriği yüksek, sermaye yoğun, büyük ölçek ve yeni teknoloji gerektiren sektörlerle yönelir." Uğur Korum a.g.e, s. 34.

Planlı dönemde sektörlerdeki gelişmelere bakıldığında şunları söyleyebilmek mümkündür: Dönemde Türkiye ekonomisi, sektörlerdeki gelişmeler açısından, plan hedeflerinin altında kalmakla beraber, önceki dönemlere oranla önemli sayılabilecek bir yapısal değişim içine girmiştir. Bu değişim çerçevesinde, tarım sektörü ekonomi içindeki önemini görece olarak yitirmesine karşın yine de ekonominin en önemli sektörü olma niteliğini korumuştur. Planlı dönemde tarım sektörü alt kesimlerinden, ormancılık kesimi sanayi sektörünün talepleri doğrultusunda bitkisel üretime oranla daha hızlı bir gelişim göstermiştir. Tarım sektörünün tüm ekonomiyi etkileme gücü açısından gelişimi birinci plan döneminden sonra azalmaya başlamıştır. Örneğin birinci plan döneminde, hava koşullarının uygun olmayışı, tarım sektörü üretimindeki dalgalanmalar, ekonominin büyüme hızının düşmesine ya da artmasına neden olurken, bu dönemden sonra ekonominin gelişim düzeyini etkileyen sektör, sanayi sektörü olmaya başlamıştır.

Sanayi sektöründeki gelişmeler ise, genellikle üretim hedefleri açısından plan hedeflerinin altında gerçekleşmiş, yatırım gerçekleştirmeleri ise plan hedeflerinin altında olmakla birlikte plan hedeflerine üretim hedeflerinden daha çok yaklaşmıştır. Planlı dönemde sanayi sektöründe, özellikle ara malları lehine bir yapısal değişim sağlandığını görmek mümkündür. Bununla birlikte bu sonuç amaçlanan düzeyde gerçekleşmemiştir. İmalat sanayi alt kesimlerinden tüketim malları üreten endüstriler hemen hemen tüm plan dönemlerinde ağırlıklarını korumuşlardır. Bu alt kesimlerden yatırım malları üreten sanayilerin gelişimi bu kesimin ürettiği mallar açısından değerlendirildiğinde, sonuç plan hedeflerinin oldukça gerisinde gözükmektedir. Bu kesimin üretimi içinde, elektrikli makinalar, ulaşım araçları ve dayanıklı tüketim malları üretimi plan döneminde önemli bir paya sahip olmuştur. Bu ise gerçekleşen ge-

lişimlerin bu kesimde istenilen düzeyde bir yapısal değişimi gerçekleştirmediğini göstermektedir. Sonuç olarak planlı dönem sonunda, sanayi sektörünün istenilen düzeyde, ara ve yatırım malları lehine bir yapısal dönüşümü gerçekleştirmediği, sanayinin iç pazara dönük üretim ve maliyet yapısını sürdürdüğü, görülmektedir. Bunların yanısıra sanayi sektörünün özellikleri olarak; düşük kapasite kullanımı, optimum ölçeklerin altında işletme büyüklüğü ve gerek yatırım gerekse ara malları ve hammadde yönünden dışa bağımlı bir yapı sayılabilir. Tüm bu niteliklerin yanısıra, sanayi sektöründeki yapının gittikçe kuvvetlenen sektörlerarası bağılıklara cevap verememesi ve dış dünyadaki gelişmelerin özellikle döviz konusunda oluşturduğu sorunlar, üçüncü plan döneminden itibaren sanayi sektöründe önemli tıkanıklıklara neden olmuştur.

Dönemde gelişimleri, tüm ekonomi için önem taşıyan diğer iki sektör de hizmetler ve konut sektörleri olmuştur. Hizmetler sektörü, dönemde hemen hemen ekonominin en hızlı gelişen sektörü olmuştur. 1977 yılında gerçekleştirmelere göre GSMH içinde hizmetler sektörünün payı yüzde 51.7 olmuştur. Bu oran kuşkusuz diğer sektörlerle uyum içinde olduğunda normal bir gelişim olarak değerlendirilebilir. Oysa, hizmetler sektörü planlı dönem boyunca, özellikle ikinci plandan itibaren ekonominin en hızlı gelişen sektörü olmuştur. Bu nedenle gelişmeyi ekonominin tümüyle uyumlu bir gelişme olarak yorumlayabilmek mümkün değildir. Ekonomik yapı içinde hizmetler sektörünün gelişimini iki nedene bağlayabilmek mümkündür. Bunlardan birincisi gelişen ekonomik faaliyetlerin hacmiyle uyumlu bir biçimde artan hizmet gereksiniminin karşılanmasıdır. İkincisi ise yatırılabılır fonların ekonomik yapıdan kaynaklanan nedenlerden ötürü, verimli faaliyetlerden çok üretken olmayan marjinal faaliyetlere kaymasıdır. Planlı dönem boyunca ortaya

çıkan gelişmeler, Türkiye'de hizmetler sektörünün gelişmesini ikinci nedeninin daha çok etkilediği kanısını kuvvetlendirmektedir. Dönemde, hizmetler sektörünün yanısıra hızla gelişen bir sektör de konut sektörü olmuştur. Konut sektörü özellikle yatırım gerçekleştirmeleri açısından, sürekli olarak plan hedeflerini aşmıştır. Her iki sektörün de arzulananın üzerinde gelişim göstermeleri, ekonomide gerek yatırılabilir fon arzını kısıtlayıcı, gerekse sermaye birikimini verimli olmayan alanlara yöneltici olumsuz etkilere neden olmuştur. Kuşkusuz bu olumsuz etkiler bireysel tercihlerden çok, ekonominin yapısal özelliklerinden ve enflasyonist baskılardan kaynaklanmaktadır.

Planlı dönem boyunca dış ekonomik ilişkiler konusundaki gelişimleri değerlendirdiğimizde; Dönemde dış ödemeler dengesi açıklarının sürekli hale geldiği, ithalatın arttığı, ihracatta sanayi malları lehine yapısal bir değişimin sağlanmadığı görülmektedir. Yukarıdaki olguları kısaca açıklayacak olursak; özellikle ikinci plan döneminden itibaren, toplam ithalat miktarlarında önemli artışlar görülmektedir. Toplam ithalat içinde özellikle hammaddeler ithalatı plan hedeflerinin oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, 1971 yılı hariç, ihracat gerçekleştirmeleri plan hedefleri altında kalmıştır. İthalat konusundaki bu gelişimler daha sonraki planlar döneminde de devam etmiş, ve gelişen sanayileşme ile uyumlu bir biçimde ithalat gereksinimleri artmıştır. Burada üzerinde önemle durulması gerekli bir nokta, ithalatın mal gurupları itibarıyla bileşimi olmaktadır. Gelişen sanayileşme ile birlikte özellikle yatırım malları ithalatının artması kaçınılmazdır. Oysa dönemdeki ithalatın gelişimine baktığımızda genellikle ithalat kalemleri içinde, yatırım mallarından çok hammadde ithalatının plan hedefleri üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu nokta ise sanayiinin özellikle girdi açısından dışa bağıllığını göstermektedir. Bu bağıllık üçüncü plan

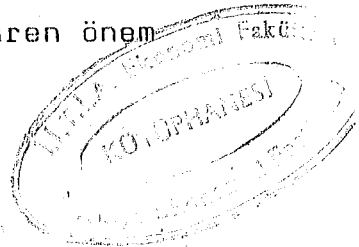

döneminden itibaren döviz darboğazları karşısında sanayii üretimini oldukça kısıtlayıcı bir etkiye neden olmuştur. Planlı dönemde, planlarda, dış ekonomik ilişkiler bölümünde, ihracat politikalarını anlatırken söz ettiğimiz gibi tüm planlarda toplam ihracat içinde sanayi malları payının artırılması ana ilke olarak kabul edilmiştir. Konumuz açısından önemli olan, bu amacın gerçekçi olup olmadığıdır. Dönemdeki gelişmeler, bu amacın fazla gerçekçi olmadığını göstermektedir. Nitekim bu konuya en gerçekçi yaklaşım üçüncü planda yapılmıştır. Üçüncü planda, Türkiyede ihracata yönelik sanayilerin sadece doğal kaynaklara ve tarıma dayalı belirli alanlar için mümkün olduğu vurgulanmaktadır. Bu alanlarda üretilen malların dünya pazarlarındaki talep durumları ve talep elastikiyetleri dikkate alındığında Türkiye'de sanayi sektörünün ihracata dönük bir yapı kazanması ve bu yolla ihracat gelirlerinin artırılması hedefi gerçekçi gözükmemektedir. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız olgular sonucu, sanayi sektörünün darboğazlara girmesini bir dönem için erteleleyen bir olay, ikinci plan döneminden itibaren dış ödemeler dengesi içinde görünmeyen kalemlerin gelişimi olmuştur. Görünmeyen kalemler içinde özellikle işçi gelirleri ikinci plan döneminden itibaren önem kazanmış bu ise, döviz darboğazlarının bir süre için ertelenmesine yol açmıştır. 1964 yılında, görünmeyen kalemler içinde yer alan işçi gelirleri, 9 milyon dolardan 1971 yılında, 471 milyon dolara ulaşmıştır. Bu gelişim ise sürekli olmuştur. 1971 ile 1977 yılları arasında dünya ekonomisinde oluşan bunalım sonucu gelişmiş ülkelerin yabancı işçi talebindeki azalmalar, işçi gelirlerinde 1973 yılından itibaren önemli ölçüde azalmaya yol açmıştır. Bu konuda üzerinde durulması gerekli bir diğer nokta ise Türkiye'nin elde ettiği işçi gelirlerini rasyonel bir biçimde kullanamayıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi işçi gelirlerinin artışıyla, görece olarak genişleyen döviz olanakları verimli olmayan alanlarda tüketilmiştir.

Yukarıda açıkladığımız yapıdan kaynaklanan darboğazlar, 1974 den itibaren Türkiye ekonomisini etkilemeye başlamıştır. Örneğin ara malları üretimi içinde kimya, petrokimya, gübre ve demir-çelik gurubu üretiminde 1977 yılında 1972 yılına oranla düşme görülmüştür. Aynı düşme imalat sanayi yatırımlarında da görülmüş, birinci ve ikinci plan dönemlerinde imalat sanayi yatırımları, plan hedeflerini aşarken üçüncü plan döneminde, plan hedeflerinin altında kalmıştır. Sonuç olarak söylemek gerekirse planlı dönem boyunca dış ekonomik ilişkilerin gelişimi Türkiye ekonomisi için sürükleyici değil engelleyici bir konuma sahip olmuştur. Bu gelişim planlı dönemin ilk yıllarında salt dış ödemeler dengesi üzerinde olumsuz baskılara neden olurken üçüncü plan döneminden itibaren ekonominin ulaştığı sanayileşme düzeyinde çeşitli sektörlerde üretimi kısıtlayıcı etkilere neden olmuştur.

Türkiye'de planlı dönemdeki gelişmeleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde şunları söyleyebilmek mümkündür.

- Planlı dönemde Türkiye ekonomisi, istenilen düzeyde olmamakla birlikte, planlı dönem öncesine oranla önemli değişimler içine girmiştir.
- Dönemde ekonominin yapısından kaynaklanan nedenlerden ötürü hizmetler ve konut sektörleri amaçlanan üzerinde gelişim göstermişlerdir. Bu gelişim, ekonomide özellikle yatırımların, verimli faaliyetlerden çok, verimli olmayan marjinal alanlara kaymasına yol açmıştır.
- Planlı dönemde ekonominin gelişim süreci içinde sektörler açısından ağırlık, tarım sektöründen sanayi sektörüne kaymaya başlamıştır. Bu olgu özellikle ikinci plan döneminden itibaren önem

kazanmıştır. Aynı olguyu doğal olarak ekonominin talep yapısında da görmek mümkündür. Dönemde talep, tüketim malı üreten sektörlerden, ara ve yatırım malı üreten sektörlerle kaymaya başlamıştır.

- Ekonominin talep yapısındaki bu değişim aynı zamanda sektörlerarası bağıllılığın önem kazanmaya başladığını göstermektedir. Dönemde bu olgunun gerektirdiği sektörel yapının istenilen düzeyde gerçekleştirilememesi, özellikle üretim alanında önemli ölçüde plan hedeflerinin altında kalınmasına yol açmıştır. Nitekim bu nokta hemen hemen tüm planlarda üretim hedeflerinin gerçekleşmemiş nedeni olarak vurgulanmıştır.
- Sektörlerarası bağıllılıkların istenilen düzeyde gerçekleştirilememesi, sanayi sektörünü önemli ölçüde ithalata bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılığı iki noktada gözlemek mümkündür. Birinci olarak sektörlerarası bağıllılıkların gerektiği gibi kurulamamış olması, sektörlerin üretimleri içinde ithal girdi paylarını artırmıştır. İkinci olarak ise yurt içi talebin yurtiçi üretimle karşılanılmayan bölümü için ithal gereksinimleri artmıştır.
- Bu yapı Türkiye'nin kısıtlı döviz gelirleri ile birlikte değerlendirildiğinde özellikle üçüncü plan döneminden itibaren, döviz güçlükleri sanayi sektöründe önemli darboğazlara yol açmıştır.
- Planlı dönem boyunca, dış ekonomik ilişkilerin ekonomik kalkınmaya katkısı olumsuz olmuştur. Bu olumsuzluğu kısa bir süre için işçi gelirlerindeki artışlar etkisiz hale getirmiştir. Bununla birlikte 1973 den sonra uluslararası konjunktur-

deki gelişmeler, işçi gelirlerinin azalmasına yol açmış ve bu kaynak da Türkiye ekonomisindeki önemini bir ölçüde kaybetmiştir.

- Daha önce de belirttiğimiz gibi, dış ödemeler dengesi açısından, ihracatta sanayi malları lehine yapısal bir değişim gerçekleştirilememiştir. Üçüncü planın belirlenmeleri böyle bir beklentinin gerçekçi olmadığını ortaya koymaktadır.

11. Kalkınma kuramları çerçevesinde, planlı dönemde gelişmeler

Türkiye'de planlı dönemde ana hatlarını yukarıda açıkladığımız gelişmeleri, birinci bölümde anlatılan kalkınma kuramları çerçevesinde değerlendirdiğimizde, ortaya çıkan sonuçları şöyle belirtebilmek mümkündür. Türkiye ekonomisinin planlı dönem sonunda ulaştığı yapı dikkate alındığında, temel sorunun, kaynak yaratmak değil, kaynakların etkin bir biçimde kullanılması olduğu görülmektedir. Ekonomideki bu gelişim düzeyini, kalkınma kuramları ile ilişkilendirecek olursak, örneğin Lewis'in önerdiği biçimde kaynak yaratılması Türkiye ekonomisi için fazla bir anlam ifade etmemektedir. Lewis'in vurguladığı bu nokta, kaynak yaratma açısından geçerli olsa bile, Türkiye ekonomisinde özellikle, kırsal alanlardan kentsel alanlara göçlerin yarattığı sorunlar, Lewis'in ileri sürdüğü gibi, geleneksel kesimden modern kesime işgücü transferinin maliyeti olmadığı varsayımını doğrulamamaktadır.

Aynı kuram doğrultusunda, ekonomik yapıda sadece geçimlik kesimde, işgücünün fazla olduğu varsayımına Todaro'nun yönelttiği eleştiriler, Türkiye ekonomisinin ulaştığı yapı ve sorunlarla birlikte değerlendirildiğinde doğru gözükmemektedir. Gerçekten de günümüzde geleneksel kesi-

min yanısıra özellikle büyük kentlerde önemli boyutlara varan, istihdam edilemeyen işgücü vardır.

Bu konuda söylenebilecek diğer bir nokta, geleneksel kesimden büyük kentlere göç olgusunun temelinde salt bu yörelerde istihdam olanaklarının olmasının bulunmadığıdır. Geleneksel kesimden önemli bir işgücü büyük kentlere, ilerideki beklentilerinin ve ekonomik olmayan bazı nedenlerin de etkisiyle göç etmektedirler. Bu olgu ise planlı dönemde daha da yoğunlaşan biçimiyle Türkiye ekonomisinde gözlemlenebilir. Bu olgu aynı zamanda ekonomik ve sosyal yapıda önemli boyutlarda sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlardan birincisi; geleneksel kesimden büyük şehirlere göç eden işgücünün verimli sektörlerde istihdam olanakları bulamamaları sonucu verimli olmayan marjinal olanlarda çalışmalarını, ikincisi ise büyük kent sorunlarının oldukça hızlı bir biçimde artmasıdır.

Bunların yanısıra tüm bu olgular ve özellikle alt-yapı yatırımlarının ekonomik mekanın tümünde dengeli bir biçimde dağılmamış olması, ekonomik mekanın belirli yerlerinde yoğunlaşan ekonomik faaliyetlerdeki, yığılmadan yararlanmaları, bir dönem sonra yığılmadan kayıplara dönüşmektedir.

Bu nedenle, F. Perroux'un kuramında öne sürdüğü görüşler, varolan gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde, fazla gerçekçi gözükmemektedir. Perroux'un kuramı bu anlamda, daha önce de belirttiğimiz gibi, bir kalkınma kuramı olmaktan çok, örneğin Türkiye ekonomisinin günümüzde ulaştığı aşamada, geri kalmış yörelerin geliştirilmesinde kullanılabilecek, kısmi bir planlama aracı niteliğindedir.

Dengeli kalkınma kuramlarının üzerinde önemle durdukları bir kavram olarak, piyasanın sınırlılığı sorunu, Türkiye ekonomisinin ulaştığı aşamada ele alınırsa, önemini hala sürdürdüğü görülmektedir. Bununla birlikte gelişmeler, piyasanın sınırlılığının salt tüketim malı üreten sektörlerin birlikte planlanması ile çözümlenemeyeceğini göstermektedir. Kalkınmanın başlangıç aşamalarında böyle bir çözüm kısa dönemde piyasanın sınırlılığını kırmakta, daha sonra ise ara ve yatırım malları üreten sanayilerin kurulması ve birlikte planlanması yoluna gidilmediğinde, hem piyasanın sınırlılığının yeniden kurulmasına neden olmakta hem de ekonomiyi dışa bağımlı hale getirmektedir. Bunların yanısıra piyasanın sınırlılığının kırılması açısından ekonomik faaliyetleri, ekonomik mekanda dengeli dağılımı da etkili olmaktadır.

Türkiye'de planlı dönemdeki gelişimleri Hirschman'ın kuramı ile ilişkilendirdiğimizde; sosyal sabit yatırımları ile doğrudan verimli yatırımlar arasındaki bir tercihin Türkiye'nin sorunu olmadığını söyleyebilmek mümkündür. Bu kuşkusuz Türkiye ekonomisinde altyapı yatırımlarının yeterli bir düzeyde gerçekleştirildiği anlamına gelmemelidir. Bununla birlikte Türkiye ekonomisinde doğrudan verimli faaliyetlerin gerektirdiği düzeyde altyapı yatırımları eksik de bulunmaktadır. Bu konuda söylenebilecek diğer bir nokta, Hirschman'ın belirttiği gibi, belirli miktar sosyal sabit sermaye yatırımlarının her zaman doğrudan verimli yatırımları uyarıcı tek etken olmadığıdır. Örneğin az gelişmiş yörelerde, belirli bir düzeyde altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi her zaman doğrudan verimli faaliyetlerin bu yörelere kaymasına neden olmamaktadır. Bu nokta da yatırım kararlarını ekonomik nedenlerin dışında etkileyen faktörler olduğunu göstermektedir.

Türkiye ekonomisinin planlı dönem sonunda ulaştığı yapı çerçevesinde, Chenery dışında diğer kuramcıların üzerinde fazla önemli durmadıkları dış ekonomik ilişkilerin, kalkınma sorununda hemen hemen temel belirleyici olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle ekonomide sektörlerarası dengenin yanı sıra, yurtiçi üretim düzeyi ile dış ekonomik ilişkiler arasındaki denge, bilimli bir gelişmişlik düzeyinde temel sorun olmaktadır. Bu kuram çerçevesinde planlı dönemdeki gelişmeleri değerlendirirsek; birinci plan döneminin son yıllarından itibaren ara ve yatırım malları lehine bir talep kayması sözkonusu olmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Chenery'nin ithal ikamesi stratejisini belirtirken vurguladığı gibi, Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarında önemli olabilecek birincil ihracat olanaklarına sahip olmaması, sanayi sektörlerinin dengeli bir biçimde kurulmaması olgusuyla birleştiğinde Türkiye ekonomisini, üçüncü plan döneminden itibaren önemli darboğazlara sürüklemiştir.

Bu nedenle günümüzde Türkiye ekonomisinin ulaştığı yapının iki önemli sorunu olduğu söylenebilir. Bunlar; ekonomide, sektörlerarası ve yurtiçi üretim ile dış ekonomik ilişkiler arasındaki dengenin kurulabilmesidir. Bu iki dengenin kurulabilmesinde ise dış ekonomik ilişkiler belirleyici olmaktadır. Bu doğrultuda iki alternatiften söz etmek mümkündür. Bunlar Türkiye ekonomisinde birincil ihracat olanaklarının sınırlılığı nedeniyle, ya ihracata dönük sanayilerin kurulması ya da ithal ikamesi stratejisinin uygulanmasıdır. Türkiye'nin ihracata yönelik sanayiler kurma konusundaki şansının salt doğal kaynaklara ve tarıma dayalı sanayiler için mümkün olduğunu daha önce de belirtmiştir. Bu noktada ithal ikamesi stratejisinin uygulanması Türkiye ekonomisi için tekçözüm yolu olarak görülmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi ithal ikamesi stratejisinin uygulanmasının en önemli sorunlarından biri ithal ikamesinin gerçekleştirileceği sektörlerin belirlenmesi olmaktadır. Bu nedenle aşağıda Türkiye imalat sanayi alt kesimlerinde ithal ikamesi'nin uygulanacağı sektörler belirlenmeye çalışılmıştır.

12. İthal ikamesi ve imalat sanayi alt kesimlerinde yapısal bağılıklar

Geçtiğimiz alt bölümde vardığımız sonucu tekrar-larsak Türkiye ekonomisinin ulaştığı gelişmişlik düzeyinde, ekonominin kendi kendine yeterli bir yapı kazanabilmesi ve kalkınmayı istenilen biçimde gerçekleştirebilmesi için ithal ikamesi stratejisinin uygulanması tek zorunlu yol olarak gözükmektedir. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, ithal ikamesinin uygulanış nedeni olarak birbiri içine geçmiş iki amaçdan sözedilebilir. Bu amaçlar: yurt-içinde istenilen düzeyde bir sanayi yapısının kurulması ve ekonominin dışa bağıllılığının azaltılmasıdır. Bu amaç-lar doğrultusunda ekonomide ithal ikamesinin gerçekleşt-irileceği sektörlerin belirlenmesinde iki kriterden söz-edilebilir. Bunlardan birincisi ekonominin tümü ile etki-leşim derecesi yüksek sektörlerin belirlenmesi, ki bu belirlemede kullanılabilecek araçların başında sektörle-rin ileri ve geri bağılıkları gelmektedir, ikincisi ise sektörlerin dışa bağıllılıklarının belirlenmesidir. Sektör-ler iki açıdan dışa bağımlı olabilmektedirler. Bunlardan birincisi sektörlerin girdileri içinde ithal girdi payla-rının oranıdır. İkincisi ise sektör üretiminin yurtiçi talebin ne kadarını karşılayabildiğidir. Bu noktaları ima-lat sanayi alt kesimlerinde araştırdığımızda, varılan so-nuçları şöyle özetleyebilmek mümkündür.

Tablo: 47 ve tablo: 48 de imalat sanayi alt kesimleri için, 1973 girdi-çıkıtı işlemler tablosu ve teknik katsayılar ters matrisinden hesaplanmış, sektörlerin ileri ve geri doğrudan ve toplam bağılılıkları ile, Rasmussen'in dağılım gücü ve dağılım duyarlılığı endeks değerleri görülmektedir. Doğrudan geriye bağılılığı yüksek sektörler olarak; kimyasal gübreler sanayi, diğer petrol ve kömür ürünleri, tarımsal makina ve teçizat, kauçuk ve kauçuk ürünleri, diğer metal ana sanayi, demir çelik ana sanayi, çimento sanayi, dokuma sanayi ve demir yolu ulaşım araçları sektörleri sıralanabilir. Doğrudan ileriye bağılılığı yüksek sektörlerin başında ise, demir çelik ana sanayi, demir metal ana sanayi, çimento sanayi, kimyasal gübreler sanayi, elektriksiz makinalar, petrol arıtımı ve kauçuk ve kauçuk ürünleri gelmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu oranlardan geriye bağılılıklar, sektörlerin toplam üretimleri içindeki ara girdilerin payını, ileriye bağılılıklar ise, sektörlerin ara talebinin toplam talebe oranını göstermektedir. Bu açıdan geriye bağılılığı yüksek sektörleri genellikle bağılılığın büyüklüğüne göre girdi aldıkları sektörleri geliştirici etkilere sahip sektörler olarak tanımlamak mümkündür. İleriye bağılılığı yüksek sektörler ise üretimlerinin önemli bölümlerinin diğer sektörlerce girdi olarak kullanıldığı sektörlerdir.

Bununla birlikte, gerek ekonominin büyümesinden etkilenme dereceleri yüksek, gerekse ekonomiyi tüm olarak etkileme gücü yüksek sektörlerin belirlenmesinde salt doğrudan ileri ve geri bağılılıklar yetersiz olmaktadır. Bunun nedeni, sektörlerarası doğrudan ilişkilerin yanı sıra dolaylı ilişkilerin de söz konusu olmasıdır. Bu nedenle bir anlamda ekonominin kilit sektörlerinin belirlenmesinde toplam ileri ve geri bağılılıkların belirlenmesi daha sağlıklı bir yöntem olmaktadır.

İmalat sanayi alt kesimlerinde sektörlerin etkinliklerinin belirlenmesi açısından, toplam ileri ve geri bağılıklar, Rasmussen'in dağılım gücü ve dağılım duyarlılığı endeks değerleri ile birlikte değerlendirildiğinde varılan sonuçları şöyle belirtmek mümkündür.

İmalat sanayi alt kesimlerinde, toplam geriye bağılıkları ve dağılım gücü endeks değerleri yüksek, diğer bir deyişle ekonomiyi etkileme gücü fazla sektörleri şöyle sıralamak mümkündür. Demir çelik ana sanayi, tarımsal makina ve techizat, petrol arıtımı, demiryolu üretim araçları, diğer kimyasal maddeler imali, diğer metal ana sanayi, metal eşya sanayi, elektrik, diğer taşıma araçları kimyasal gübreler imali.

Tüm endüstri sisteminin büyümesi halinde bu büyümeden endüstri sisteminin tümünden daha fazla gelişme eğilimi olan diğer bir deyişle toplam ileriye bağılılığı ve dağılım duyarlılığı yüksek sektörler ise; tarımsal makina ve techizat, demir çelik ana sanayi, demiryolu ulaşım araçları, diğer metal ana sanayii, metal eşya sanayi, kimyasal gübreler sanayii, diğer petrol ve kömür ürünleri çimento sanayii, motorlu kara ulaşım araçları, olarak belirlemektedir.

Yukarıdaki sonuçları değerlendirdiğimizde imalat sanayi alt kesimleri arasında ekonominin ya da endüstri sisteminin tümünü etkileme gücü yüksek, aynı zamanda, endüstri sisteminin büyümesinden diğer sektörlerle oranla daha fazla etkilenen, bir anlamda ekonominin kilit sektörleri olarak; demir çelik ana sanayi, tarımsal makina ve techizat, demiryolu ulaşım araçları, diğer metal ana sanayi, metal eşya sanayi, kimyasal gübreler imali, çimento sanayi, motorlu kara ulaşım araçları, diğer kimyasal maddeler imali sektörleri sayılabilir.

İthal ikamesinin gerçekleştirileceği sektörlerin belirlenmesinde, bu sektörlerin yukarıda sıraladığımız nitelikleri taşıyan sektörler olmalarının yanısıra, sektörlerin ithal gereksinimlerinin de belirlenmesi gerekmektedir. Sektörlerin ithal gereksinimleri, iki açıdan sözkonusu olabilmektedir. Bunlardan birincisi, sektörlerin toplam girdileri içinde, ithal girdi oranlarının belirlenmesi, ikincisi ise yurtiçi tüketimin ne kadarının yurtiçi üretim ile karşılandığının saptanmasıdır.

Tablo: 49 ve tablo: 50 de ekonominin dışa bağımlılığı ve imalat sanayi alt kesimlerinde toplam üretim içinde ithal ve yerli girdi oranları görülmektedir. İmalat sanayi alt kesimleri içinde toplam girdi kullanımı içinde ithal girdileri yüksek sektörler olarak; ilaç sanayi, petrol arıtımı, diğer kimyasal maddeler imali, elektriksiz makineler, demiryolu ulaşım araçları, tarımsal makina ve techizat, plastik ürünleri, kauçuk ve kauçuk ürünleri, diğer metal ana sanayi ve metal eşya sanayi sektörleri sıralanabilir.

Diğer önemli bir nokta sektörlerin üretimlerinin yurtiçi talebin ne kadarını karşılayabildiğinin araştırılması olmaktadır. Bu olguyu gözden geçirdiğimizde sektörlerin yurtiçi toplam talebi karşılama oranları, özellikle imalat sanayi alt kesimlerinde oldukça düşüktür. Bu açıdan imalat sanayi alt kesimlerinde sektörlerin dışa bağımlılık oranlarını incelediğimizde ortaya çıkan sonuçları şöyle özetleyebiliriz. Elektriksiz makineler 0.99, kimyasal gübreler 0.94, demir çelik 0.93, tarımsal makina ve techizat 0.78, diğer imalat sanayi 0.77, diğer tarım araçları 0.76, diğer metal ana sanayi 0.75, petrol ve kömür ürünleri 0.73, plastik ürünleri 0.71, sektörleri imalat sanayi içinde dışa bağımlılık oranları açısından ilk sıraları almaktadırlar. Diğer bir deyişle bu oranlar sek-

törlerin yurtiçi talebi karşılayamamaları nedeniyle toplam talebin ithalat yoluyla karşılanan bölümünü göstermektedir.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde özellikle imalat sanayi alt kesimlerinde ithal ikamesinin gerçekleştirilmesi gerekli sektörler olarak; demir çelik ana sanayi, kimyasal gübreler sanayi, elektriksiz makineler, tarımsal makina ve teçhizat, diğer metal ana sanayi, demiryolu ulaşım araçları, diğer kimyasal maddeler imali, ilaç sanayi, metal eşya sanayi, diğer tarım araçları, elektrik sektörleri sayılabilir. Bu gerçekleştirilmelerde dikkat edilmesi gerekli diğer bir nokta, kuşkusuz aynı oranda olmamakla birlikte ithal ikamesi gerçekleştirilecek sektörlerin mümkün olduğu ölçüde dengeli bir biçimde geliştirilmesi olmaktadır. Böyle bir dengenin kurulamaması sektörlerin kapasite kullanımında farklılıklara yol açacaktır. Bu ise, ekonomide, kaynak kullanımında etkinlikte sapma olarak yorumlanabilir.

Çalışmada varılan sonuçları özetlemek gerekirse; Türkiye ekonomisi planlı dönem boyunca, istenilen düzeyde olmamakla birlikte, önemli bir yapısal değişim içine girmiştir. Bu değişim sürecinde, sanayi sektörü ekonomide, gittikçe ağırlık kazanan bir konuma sahiptir. Bu ekonomik gelişmişlik düzeyini, kalkınma kuramları ile ilişkilendirirsek; ekonomide, sektörlerarası ve iç üretim yapısı ile dış ekonomik ilişkiler arasında iki tür dengenin kurulması zorunlu olmaktadır. Bu nedenle uygulanması gerekli stratejiler, sektörlerarası dengenin kurulabilmesi açısından; dengeli kalkınma stratejisi, yurtiçi üretim düzeyi ile dış ekonomik ilişkiler arasındaki denge açısından ise, ithal ikamesi stratejisi olmaktadır. Bu, kuşkusuz ekonominin otarşik bir yapı kazanması anlamında değildir. Amaç, mümkün olduğu ölçüde dışa bağımlılığı azalmış, kendine yeterli bir ekonomik yapıya ulaşmaktır.

Tablo: 47

İmalat Sanayi Alt Kesimlerine
İleriye ve Geriye Bağlılıklar

SEKTÖRLER	Geriye Bağlılık		İleriye Bağlılık	
	(a) Toplam	(b) Doğrudan	Toplam	Doğrudan
Dokuma Sanayi	2.039863	0.63431	2.119696	0.26481
Kimyasal Gübreler Sanayi	1.240572	0.76871	2.218512	0.84425
İlaç Sanayi	1.218177	0.61442	2.031266	0.16565
Diğer Kimyasal Maddeler İmalı	4.127190	0.44450	1.735298	0.59263
Petrol Arıtımı	4.186707	0.40044	1.479606	0.75108
Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri	1.345199	0.71799	2.189164	0.59598
Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	1.343878	0.65494	1.988056	0.73384
Plastik Ürünleri	1.306693	0.70325	2.173692	0.37412
Cam ve camdan mamul eşya san.	1.388088	0.45770	1.718492	0.49786
Çimento sanayi	1.207626	0.64245	1.985698	0.89618
Diğer Taş ve toprağa dayalı sa.	1.117854	0.47712	1.759091	0.32200
Demir Çelik ana sanayi	6.066763	0.64536	2.324398	0.94585
Diğer metal ana sanayi	3.010195	0.65163	2.322496	0.89372
Metal eşya sanayi	1.754591	0.62717	2.314660	0.26371
Elektriksiz makineler	1.415414	0.28301	1.727531	0.80601
Tarımsal makina ve techizat	1.436647	0.70670	2.513367	0.24697
Elektrikli makineler	1.322990	0.55462	2.109838	0.18812
Deniz ulaşım araçları	1.151675	0.41377	1.761375	0.39352
Demiryolları ulaşım araçları	1.281592	0.62859	2.384538	0.41409
Motorlu kara ulaşım araçları	2.286871	0.52895	1.989254	0.42459
Diğer taşıma araçları	1.469299	0.32762	1.644131	0.40079
Diğer İmalat Sanayi	1.146665	0.67498	2.236157	0.15251
Elektrik	2.484692	0.38127	1.552652	0.64745
Gaz ve su	1.109571	0.31834	1.480379	0.39069

(a) KAYNAK: 1973 teknik katsayılar ters matrisi

(b) KAYNAK: 1973 Endüstrilerarası İşlemler Tablosu.

Tablo: 48

İmalat Sanayi Alt kesimlerinde Dağılım Gücü
ve Dağılım Duyarlılığı Endeksleri

SEKTÖRLER	DAĞILIM GÜCÜ	DAĞILIM DUYARLILIĞI
	U_j	U_i
Dokuma Sanayi	1.13708	3.15524
Kimyasal Gübreler İmali	1.17477	3.25982
İlaç Sanayi	1.06219	2.94743
Diğer Kimyasal Maddeler İm.	0.92891	2.57761
Petrol Arıtımı	0.30284	2.22777
Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri	1.19186	3.30726
Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	1.06765	2.96258
Plastik Ürünleri	1.16334	3.22810
Cam ve camdan mamul eşya	0.92094	2.55549
Çimento sanayi	1.06386	2.95206
Diğer taş ve toprağa dayalı sa.	0.94242	2.61509
Demir çelik ana sanayi	1.25971	3.49564
Diğer metal ana sanayi	1.25627	3.48599
Metal eşya sanayi	1.25429	3.48049
Elektriksiz makinalar	0.93471	2.59370
Tarımsal makina ve Techizat	1.37364	3.81168
Elektrikli makinalar	1.13787	3.15743
Deniz ulaşım araçları	0.90131	2.50101
Demiryolları Ulaşım araçları	1.31193	3.64043
Motorlu kara ulaşım araçları	1.08658	3.01511
Diğer taşıma araçları	0.89949	2.49596
Diğer imalat sanayi	1.15161	3.19556
Elektrik	0.81968	2.27451
Gaz ve su	0.80374	2.23028

KAYNAK: 1973 teknik katsayılar ters matrisi.

Tablo: 49

İmalat Sanayi alt kesimlerinde toplam üretim içinde ithal ve yerli girdi Oranları

S e k t ö r l e r	Toplam Girdi/ Üretim	İthal Girdileri/ Üretim	Yerli Girdiler/ Üretim
Dokuma Sanayi	.63431	.04699	.58732
Kimyasal Gübreler İmali	.76871	.18266	.58605
İlaç Sanayi	.61442	.28042	.33400
Diğer Kimyasal Maddeler İmali	.44450	.19113	.25337
Petrol Arıtımı	.40044	.22039	.18014
Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri	.71799	.04553	.67246
Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	.65494	.14541	.50953
Plastik Ürünleri	.70325	.14680	.55705
Cam ve Camdan Mamul eşya San.	.45770	.07317	.38453
Çimento Sanayi	.64245	.00069	.64176
Diğer Taş ve Toprağa dayalı san.	.47712	.03086	.44626
Demir, Çelik ana Sanayi	.64536	.11949	.52587
Diğer Metal Ana Sanayi	.65163	.14517	.54646
Metal Eşya Sanayi	.62717	.14150	.48567
Elektriksiz Makinalar (x)	.38301	.18880	.19422
Tarımsal Makina ve Techizat (x)	.70670	.15902	.54768
Elektrikli Makinalar	.55462	.13647	.41815
Deniz Ulaşım Araçları (x)	.41377	.05729	.35648
Demiryolları Ulaşım Araçları (x)	.62859	.17387	.45472
Motorlu Kara Ulaşım Araçları (x)	.52895	.09485	.43500
Diğer Taşıma Araçları (x)	.32762	.03774	.28988
Diğer İmalat Sanayi	.67498	.07047	.60451
Elektrik	.38127	.00038	.38089
Gaz ve su	.31834	.00762	.31072

KAYNAK: Dördüncü Beş Yıllık Plan Modeli ve Yan Çalışmaları, Ek Tablolar, İPD, Haziran-1977.

(x) Onarım dahil.

Tablo: 50

Ekonominin Dışa Bağımlılığı (yüzde)
(Milyon TL) (Piyasa fiyatlarıyla)

Sektörler	Yurtiçi Üretim (1)	Toplam Talep (2)	Kendine Yeterlik Oranı 1/2	Dışa Bağımlılık Oranı
Dokuma sanayii	6.544	16.886	.38	.62
Kimyasal gübreler	176	2.639	.06	.94
İlaç sanayi	962	2.796	.34	.66
Diğer kimyasal maddeler	4.174	11.331	.36	.64
Petrol arıtım	7.886	12.882	.61	.39
Diğer petrol ve kömür ürün	416	1.491	.27	.73
Kauçuk ve kauçuk ürünleri	944	2.463	.38	.62
Plastik ürünleri	500	1.704	.29	.71
Cam ve camdan mamul eşya	724	1.329	.54	.46
Çimento sanayi	881	2.295	.38	.62
Diğer taş ve toprağa dayalı san	1.462	3.027	.48	.52
Demir Çelik	1.075	14.215	.07	.93
Diğer metal ana sanayi	1.116	4.319	.25	.75
Metal Eşya sanayi	2.554	7.668	.33	.67
Elektriksiz makineler	108	13.550	.007	.99
Tarımsal makina ve teçizat	960	4.214	.22	.78
Elektrikli makineler	2.125	6.974	.31	.69
Deniz ulaşım araçları	282	801	.35	.65
Demiryolları ulaşım araçları	309	908	.34	.66
Motorlu kara ulaşım araçları	4.754	11.846	.40	.60
Diğer tarım araçları	429	1.796	.24	.76
Diğer imalat sanayi	597	2.491	.23	.77
Elektrik	3.020	4.887	.61	.39
Gaz ve su	621	916	.67	.33

a) Yurtiçi üretim: Gayrisafi katma değer (piyasa fiyatlarıyla)

b) Yurtiçi tüketim: Toplam talep-dışsatım

KAYNAK: Vural Savaş, "Bunalım ve Çözüm", İstanbul- 1980, s. 45-46.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Adelman Irma,

"Theories of Economic Growth and Development, California-1961.

Alpar Cem,

"Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Koruyucu Dış Ticaret Politikası, Ankara-1974.

Avineri Shloma(Ed),

"Karl Marx on Colonialism and Modernization", Anchor Books Gordon City N.Y-1969.

Baran P.A,

"The Political Economy of Growth", New-York-1962.

Bauer P T,

"Is There a Vicious Circle of Poverty? "Economic Development, Challenge and Promise(Ed), s. Speigelglas ve C.J. Welsh, 1970 içinde.

Bengül Nejat,

"İktisadi Refah Teorisinin Başlıca Meseleleri", AÜSBF yayınları Ankara-1963.

Bhatt V V,

"Theories of Balanced and Unbalanced Growth", Economic Development Challenge and Promise(Ed), S.Speiegelglas C.J: Welsh, 1970 içinde.

Bulutay Tuncer,

"İktisadi Büyüme Modelleri Üzerine Açıklamalar ve Eleştiriler", Ankara-1972.

Celasun Merih,

"Milli Ekonominin Uzun Vadeli Gelişme ve Sanayileşme Perspektifleri Bir Makro Tahsil (1972-1982) DPT, Nisan-1969.

Chenery Hollis B,

"Gelişme Politikaları ve Programları", (Çev.Nejat Bengül) AÜSMH Maliye Enstitüsü Yayınları, Ankara-1959.

Chenery Hollis B ve
Kenneth S.Kretschmer,

"İktisadi Kalkınma için Kaynak Dağılımı", (Çev.Asis Dr.Erden Öney) Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Haziran-1969, Cilt.XXIV, NO.2.

Chenery Hollis B,

"Yatırım Kriterlerinin Uygulanması", (Çev.Asis Dr.Erden Öney) Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Eylül-1967, Cilt. XXII, NO.3.

Chenery Hollis B ve
P.G. Clark,

"Endüstrilerarası İktisat", (Çev.Cemil Çınar) Ankara-1965.

Chenery Hollis B, ve
L. Taylor,

"Development Patterns: Among Countries and Over Time", Review of Economics and Statistics, November-1968.

Chenery Hollis B,

"Patterns of Industrial Growth", American Economic Review, September- 1960.

Chenery Hollis B ve
Moises Syrquin,

"Patterns of Development 1950-1970, Oxford Univ. Press, London 1975.

Chenery Hollis B,

"Alternative Strategies For Development", İBRD Bank Staff Working Paper, No. 165, October-1973.

Dasgupta Ajit K,

"Economic Theory and Developing Countries, London-1974.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl
1963-1967 Ankara-1963.

..... Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl
1968-1972 Ankara-1967.

..... Yeni Strateji ve Kalkınma Planı
Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, Ankara
1973.

..... Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma
Planı 1979-1983 Ankara-1979.

..... 4,5 Yıllık Plan Modeli ve Yan
Çalışmaları, İPD Uzun Vadeli
Planlar Şubesi, Haziran-1977.

..... Dördüncü Beş Yıllık Plan Modeli
ve Yan Çalışmaları Ek Tablolar,
İPD, Haziran-1977.

Fleming Marcus J,

"Dıştan İstifadeler ve Dengeli
Büyüme Doktrini", (Çev.Nuri Ka-
racan) İktisadi Büyüme ve Geliş-
me Seçme Yazılar, İÜİF İst-1966
içinde.

- Ghatak Subrata, "Development Economics", London-1978.
- Glasson John, "An Introduction to Regional Planning, Essex-1974.
- Guthrie John A, "Economies of Scale and Regional Development", Papers and Proceedings of The Regional Scional Science Associations, Vol.1, 1955.
- Higgins B, "Economic Development", Revised Edition, New-York-1968.
- Hirschman A.O, "The Strategy of Economic Development, 7th Print, Yale Univ Press, Clinton Massachusetts-1975.
- Hilhorst J.G.M, "Notes on Regional Development Theory", The Hague-1975 Teksir
- Hoffmann Walter, "The Growth of Industrial Economies", Manchester-1958
- İlkin Akin, "Kalkınma ve Sanayileşme Ekonomisi", Birinci Baskı, İstanbul-1974.
- Isard Walter, "Methods of Regional Analysis, An Introduction to Regional Science MIT-1960.
- Johnson Harry G, "International Trade And Economic Growth, "London-1970.

Kazgan Gülten,

"İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi", Bilgi Yayın-
evi 2. Basım Ankara-1974.

Kepenek Yakup,

"Türk İmalat Sanayiinin Üretim Yapısı ve Değişimi 1963-1972 Girdi Çıktı analizleri ile bir uygulama, Ankara-1975, Basılmamış Doçentlik Tezi.

Keynes J.M,

"İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi", (Çev. A. Baltacıgil) Fakülteler Matbaası, İstanbul-1969.

Kindleberger P,

"Economic Development" 2nd Edition, Mc Graw-Hills, Tokyo-1965.

Korum Uğur,

"Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme", Ankara-1977.

Kuznets S,

"Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread, Yale Univ, Press Clinton-1973.

Küçük Yalçın,

"100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye", İstanbul-1971.

Lewis W Arthur,

"Sınırsız Emek Arzı ile İktisadi Kalkınma", (Çev. Metin Berk) İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar, ODTÜ, Ankara-1966.

Lewis W.Arthur,

"Theory of Economic Growth",
London-1970.

Lipton M,

"Balanced and Unbalanced Growth
in Underdevelopmen Countries",
The Economic Journal, Vol.
LXXII, No. 287, September-1962.

Manisalı Erol,

"Gelişme Ekonomisi", İÜİF yayı-
nı, İstanbul-1975.

Manisalı Erol,

"Dışsal Ekonomiler ve İktisadi
Gelişme", İÜİF, İktisadi Gelişme
Enstitüsü, İstanbul-1971.

Mattick Paul,

"Marx and Keynes, The Limits of
Mixed Economy, Merlin Press-Lon-
don-1971.

Meir M. Gerald ve
Robert E. Baldwin,

"Economic Development, 4th Print-
ing, New-York-1962.

Myrdal Funnar,

"Economic Theory And Underdeve-
loped Regions, London-1957.

Nurkse R,

"Az Gelişmiş Ekonomilerde Büyü-
me", İktisadi büyüme ve Gelişme
Seçme yazılır, İstanbul-1966.
içinde.

Nurkse R,

"Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye
Teşekkülü", (Çev.Şükrü Adalı),
İstanbul-1964.

Nurkse R,

"Some International Aspects of The Problem of Economic Development", The Economics of Underdevelopment(Ed), A.N.Agarwala ve S.P Singh 1973 içinde.

Öner Oğuz,

"Üçüncü Planın Kalkınma Modeli: Bağımlı Hizmet Toplumuna Geçiş", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.XXVII No.1.

Perroux F,

"Economic Space: Theory and Applications", Quarterly Journal of Economics, Vol.6, February 1950.

Perroux F,

"Note Sur la Notion de Pôle de Croissance", Economie Appliquee-1955.

Rasmussen P.N,

"Studies in Inter-Sectoral Relations, Amsterdam-1957.

Rodan-Rosenstein P N,

"Doğu ve Güney Doğu Avrupanın Sanayileşme Problemleri", (Çev. İzzettin Önder) İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar İÜİF, İstanbul-1966 içinde.

Rodan-Rosenstein P N,

"Note on the Theory of the 'Big Push'", M.I.T, CIS, March-1967.

Rodan-Rosenstein P N,

"The Theory of the 'Big Push',

- Geading Issues in Economic Deve-
lopment(Ed), Gerald M. Meier,
içinde Oxford Univ. Press-1971.
- Robinson Joan,
"Economic Philosophy", Penguin
Books, 1970.
- Savaş Vural F,
"Yatırım Kriterlerinden Doğru-
sal Programlamaya", İstanbul-
1965.
- Savaş Vural,
"Kalkınma Ekonomisi", Bursa
İTİA yayını, İstanbul-1974.
- Savaş Vural,
"Sanayileşmemiz açısından Türki-
ye-AET ilişkileri, İKV, İstanbul-
1976.
- Savaş Vural,
"Bunalım ve Çözüm, İstanbul-1980.
- Schumpeter Joseph A,
"The Theory of Economic Develop-
ment", New-York-1961.
- Scitovsky Tibor,
"İki Dıştan İstifade Kavramı",
(Çev. Nuri Karacan) İktisadi
Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar
İÜİF, İstanbul-1966, içinde.
- Streeten Paul,
"Dengesiz Gelişme", (Çev. Mev-
lut Çağlar) İktisadi Kalkınma
Seçme Yazılar, Ankara-1968 içinde.
- Sutcliffe R. B,
"Industry and Underdevelopment,
Manila-1971.

Thomas O. Morgan,

"Growth Pole Theory, Growth Centers in Regional Economic Development (Ed), N.M. Hansen, The Free Press, N.Y-1972 içinde.

Tokgöz Erdinç,

"Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler ve Türkiye, Ankara-1976.

Todara Michael P,

"Economics for A Developing World", Hong-Kong-1977.

Yavuz F.R. Keleş ve C.Geray,

"Şehircilik sorunları uygulama ve Politika, Ankara-1973.

Zarembka Paul

"Toward a Theory of Economic Development", San Francisco-1972.

Zeytinoğlu Erol,

"Türkiye Ekonomisi", 6. Baskı, Met-er Matbaası, İstanbul-1978.

Zeytinoğlu Erol,

"Genel Ekonomi I", Met-er Matbaası, İstanbul-1980.

Zeytinoğlu Erol,

"Genel Ekonomi II", Met-er Matbaası, İstanbul-1980.